

Collectiviteit in een woongebouw

Ellen Struijk en Susanne Kok

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoek dat wij gemaakt hebben voor de afstudeerstudio *Living in the Sesia valley* AR3AD130. Het is geschreven en gemaakt onder begeleiding van Birgit Jürgehake en Dick van Gameren.

Wij zullen ingaan op het vraagstuk wat collectief wonen is en wat voor architectonische instrumenten er zijn voor het ontwerpen van deze woonvorm. Dit vraagstuk komt voort uit onze gezamenlijke fascinatie die wij op hebben gedaan tijdens het bezoek aan het noord Italiaanse plaatsje Varallo.

Delft, Januari 2011
Ellen Struijk en Susanne Kok

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Fascinatie Ellen	6
Fascinatie Susanne	8
Maatschappelijke relevantie	10
Onderzoeksvraag	13
Definities terminologie	15
Onderzoeksmethode	17
De geschiedenis van collectief wonen	19
Verschuiving publiek prive	24
Analyse methode	26
Legenda	32
Projecten	34
Projectenanalyse	36
Projecten overzicht	84
Analyse overzicht	86
Conclusie	88
Conclusie per thema	89
Eind Conclusie	100
Nawoord Ellen	102
Nawoord Susanne	105
Literatuur	106
Bijlage	110
Essay Ellen	111
Essay Susanne: In-between krimp	121
Overige informatie projecten	129

Inleiding

De directe aanleiding voor dit onderzoek is de afstudeer studio *Living in the Sesia valley*. Wij zijn voor deze studio naar de locatie Varallo gegaan om daar ons afstuderen te beginnen met een workshop over krimp in de Sesia vallei rondom dit plaatsje. In Varallo hebben wij onze fascinatie opgedaan voor het vraagstuk van dit onderzoek. Dit is niet een gezamenlijke fascinatie maar twee fascinaties die iets gemeen hebben. Wij hebben daar samen een onderzoeksvraag van gemaakt.

De opbouw van dit onderzoek bevat een inleiding, een theorie gedeelte, een analyse, een conclusie en een nawoord.

De inleiding zal eerst de fascinatie beschrijven gevolgd door de gezamenlijke onderzoeksvraag. Het doel van de onderzoeksvraag zal hier ook duidelijk worden. Hierna zal er kort worden ingegaan op de maatschappelijke relevantie, waarin duidelijk wordt in wat voor context dit onderzoek staat. Bepaalde definities die niet vanzelf sprekend zijn worden kort benoemd en beschreven in het hoofdstuk *Definities*.

Hierna zal kort worden beschreven en geïllustreerd wat de onderzoeksmethode is van dit onderzoek.

De theorie zal een enkelvoudig hoofdstuk zijn waarin de geschiedenis van collectief wonen naar voren zal komen. Hierdoor wordt duidelijk wat de oorsprong is van het collectieve woongebouw.

Na het theorie gedeelte zal de analyse besproken worden. Hier in zal de analyse methode, de legenda en de keuze voor projecten worden toegelicht. Daarna zal voor elk project de analyse worden besproken en geïllustreerd. Omdat het aantal analyses vrij groot is en om tijdens het lezen het overzicht te houden zal aan het einde een overzicht worden gegeven van alle analyse tekeningen en de symbolen die hier onderdeel van zijn. De gemaakte symbolen zijn het vergelijkings materiaal om een conclusie te kunnen trekken.

De conclusie geeft eerst per geanalyseerde thema een vergelijking van de projecten. Afsluitend zal er een algemene conclusie worden gegeven dat het antwoord is op de onderzoeksvraag.

Tot slot zullen wij beide een nawoord geven over dit onderzoek. Hier zullen we ingaan op de vragen: wat hebben we voor onze persoonlijke vraagstellingen geleerd van dit onderzoek? en wat nemen we mee voor het ontwerp?

Fascinatie Ellen

Lopend door Varallo werd ik verrast door het grote aantal steegjes en hofjes. Niet bij elk hofje had ik het gevoel dat ik zomaar naar binnen kon om te kijken. Er weerhield mij iets om verder te lopen.

In Varallo zijn er een duidelijke publieke ruimte te onderscheiden: de hoofdstraat met nette en verzorgde gevels die versierd is met ornamenten en met balkonnetjes met bloembakken. Soms werden de woonhuizen onderbroken door een straatje om hoog naar de Sacre Monte, of door een steegje naar beneden, richting de rivier. Die straatjes waren soms ook net zo mooi als de hoofdstraat, maar soms waren ze donker en heel anders van karakter. Mag ik hier wel naar toe, vroeg ik mijzelf dan af. Aarzelend liep ik de steegjes binnen. De gevels waren hier vaak kaal en aan de balkonnetjes hing altijd wel was te drogen. Fietsen en scooters vonden hier hun stalling. Ik liep verder, soms liep een steegje dood, maar soms kon je doorlopen en belandde je weer op een meer publieke straat.

Dit was dus niet publiek gebied, dit was de plek voor de bewoners, de plaats van de ontsluiting. De achterkant van de woningen. De plekken waren dus niet publiek maar voor de bewoners. Ze waren ook niet helemaal privé, want dat waren de woningen zelf. Het is de tussenruimte tussen die twee. Een buffer tussen de publieke straat en de woning. Dit is de ruimte van het collectief. Met collectief doelde ik op de mensen wier woning uit de steegjes te bereiken waren. Ik kwam er echter al gauw achter dat er meerdere collectieven bestonden. Sommige woningen werden namelijk wel met een deur ontsloten, bij enkele brievenbussen. Hier zouden ze elkaar vast kennen. Bij een ander hofje waren er zoveel deuren en trappen, hier was men slechts burens veronderstelde ik. Maar toch lagen er zoveel persoonlijke spullen in het zicht. Was er dan toch sprake van sociale controle in deze steegjes, voelden de bewoners, ondanks het feit dat iedereen wel zomaar binnen kan lopen, zich beschermd van de buitenwereld?

Hier ontstond mijn fascinatie voor de collectieve ruimte, voor de ruimte die niet strikt publiek of privé was. Die ruimtes die ik meerdere malen in het historische stadje van Varallo tegenkwam. De bebouwde omgeving en hoe het er uit ziet heeft invloed op het gedrag en gevoel van mensen, ondervond ik. Door deze fascinatie vroeg ik mij af: Kan de bebouwde omgeving een bijdrage leveren aan sociale cohesie tussen bewoners?

Probleemstelling Ellen

Deze vraag speelt een rol bij de opdracht om voor de krimpende Vallei een ontwerp te maken. Doordat mensen vertrekken komen er panden leeg te staan. Dit biedt ruimte voor grotere en betere woningen. Voor meer natuur wellicht. Maar het biedt ook ruimte voor nieuwe woonconcepten. Zo zou het kunnen dat het nieuwe woonproject een soort verbindende lijm wordt die het dorpje bij elkaar houdt. En in het beste geval een plek wordt waar mensen echt samen wonen en om die reden ook niet weg willen gaan, omwille van het goede contact tussen bewoners, en de woningen met de extra ruimte. Door met de architectuur en functie van dit nieuwe gebouw daar op in te spelen kan een slag geslagen worden op weg naar een stabielere woonomgeving. De algemene probleemstelling voor mijn afstuderen wordt dan als volgt:

Kan een woonproject met collectieve voorzieningen, die ook bruikbaar zijn voor mensen uit de vallei, een bijdrage leveren aan stabilisatie van het inwonersaantal in Varallo?

Dorst, M. van (2006) Een duurzaam leefbare woonomgeving. Fysieke voorwaarden voor privacyregulering. Delft, Eburon Uitgeverij.

Fascinatie Susanne

Aan de hoofdstraat van het noord Italiaanse plaatsje Varallo liggen meerdere wegen naar de woningen. Deze wegen zijn smal en vertakken in steeds meer smalle wegen. Hier zijn grote deuren te vinden die vaak open staan. Kijkend door de deuren zie ik een hele andere ruimte dan de donkere smalle wegen. Het is een grote lichte ruimte in de openlucht waardoor de achter liggende woningen worden ontsloten. Een fascinerende ruimte door de eenvoud in vorm en de complexiteit van trappen en deuren. Er gebeurt daardoor veel maar ook heel weinig. De ruimte staat namelijk vol met fietsen, was en afval.

De ruimte voelt als spanningsveld tussen de openbare ruimte en de privé vertrekken. Het namelijk geen van beide, maar bevat elementen die kenmerkend zijn voor beide eenheden. Dit kan benoemd worden als zijnde collectieve ruimte voor de bewoners, maar wat dit precies inhoud is mij nog niet duidelijk geworden in Varallo. Met dit onderzoek wil ik daarom verder gaan op het thema collectiviteit.

Probleemstelling Susanne

In het verleden stond Varallo bekend als bedevaartsoort en toeristisch plaatsje. Dit is echter al jaren niet meer zo. Het plaatsje is een krimp gebied geworden waar vergrijzing de orde van de dag is. De opdracht voor de studio Living in the Sesia Valley is dan ook het ontwerpen van een concept dat een bijdrage levert aan de herontwikkeling van dit krimpgebied. In dit daglicht wil ik de fascinerende collectieve ruimtes zetten die ik heb gezien in Varallo. Ze kunnen een kwaliteit zijn voor het hele plaatsje als ze op de juiste manier worden ingezet en ontworpen. Uit het boek *Ruimte maken voor krimp* wordt duidelijk dat het uitbuiten van de kwaliteit van de omgeving een positief effect heeft op krimp. Zo'n kwaliteit kan namelijk de reden zijn om speciaal daar te gaan wonen. (Graaf, 2009)

Mijn persoonlijke probleemstelling volgt hieruit:

Kan collectiviteit als kwaliteit een bijdrage leveren aan de herontwikkeling van krimpgebieden?

Graaf, K. de (2009)
Ruimte maken voor
krimp. Ontwerpen voor
minder mensen. Amster-
dam, BNA.

Maatschappelijke relevantie

Het gebruik van de openbare ruimte is door de jaren heen veranderd: De publieke ruimte wordt steeds meer als privé ruimte beschouwd. Het gevolg daarvan is dat mensen steeds meer privé gedrag vertonen op straat. Richard Sennet beschrijft dit verschijnsel in zijn boek *The Fall of the Public Man* als het verval van de publieke ruimte. Hij wijt dit aan de opkomst van het belang van persoonlijke waarden en het intieme private domein.

Met het veranderd gebruik staat ook het ontwerp van de openbare ruimte ter discussie. Zijn er nog wel puur publieke ruimten, zoals we die vroeger kenden, voor de industrialisatie? Er zijn sinds 1900 door de ontwikkeling van moderne technologieën steeds meer belangrijke openbare functies uit het centrum verdwenen. Bijvoorbeeld waterflesjes en kranen vervangen nu de centrale waterput in het dorpje of stad, internet-bankieren vervangt de traditionele bankgebouw en de komst van mobiele telefonie heeft gezorgd voor het verdwijnen van het telefoonhuis en ook de telefooncel (Mitchell, 2001). De mensen zelf zijn ook steeds mobieler geworden door opkomst van de auto en gebruiken maar een beperkt deel van de stad en de ruimte. (Hajer en Reijndorp, 2001)

Voor 1900 was er volgens Sennet sprake van twee typen fysieke ruimtes: Een van het persoonlijke (privé) en een van het onper-

soonlijke (publiek). In beide ruimten gedroeg men zich op een bepaalde manier. Het privé domein speelde zich in de ruimte binnenshuis af en het publieke domein heeft de stad en de stedelijke ruimte als achtergrond.

Nu is er een derde domein met bijbehorende ruimte bijgekomen: die van het sociale. (Ahrendt,1958) Anderen noemen deze ruimte het alledaagse (Lefebvre in Komossa,2010: Reindorp en Reinders, 2010). Er wordt ook wel gesproken van het 'collectieve'. (Gadet, 1991: de Sola Morales, 1993). Dit collectieve domein bevindt zich tussen het publieke en private domein. De vraag is hoe de fysieke ruimte van dit domein moet worden vorm gegeven. Het is de tussenschaal van de stedelijke ruimte en die van de wooneenheid. Deze ruimte, verbonden aan het wonen en aan alledaagse gebeurtenissen krijgt een steeds belangrijkere plek in de samenleving. Er wordt ook wel beweerd dat door dit verschijnsel, parochialisering genaamd, geen echte publieke ruimtes meer bestaan. Zo verwordt de publieke ruimte tot een aaneenschakeling van fragmenten van collectieve ruimte. (Hajer en Reindorp,2001) Toegeëigend door bewoners, bevolkingsgroepen of door de steeds verder opkomende commercialisering.

De maatschappelijke relevantie in combinatie met ons beide probleemstellingen hebben gezorgd voor de formulering van onze onderzoeksvraag.

De beide probleemstellingen draaien in feite om de vraag of architectuur het gedrag van mensen kan beïnvloeden.

Bij Ellens vraagstelling gaat het meer om de directe effecten van het samen delen van een ruimtes en voorzieningen. Hoe zorg je ervoor dat mensen samen met elkaar in contact komen? Zodat Varallo een plek blijft waar men graag wil wonen.

Bij Susanne gaat het meer om de kwaliteit van collectiviteit, het spanningsveld tussen privé en openbaar. Wat houdt deze kwaliteit in? en wat kan dit betekenden voor de herontwikkeling van een krimpgebied zoals Varallo? Zodat mensen blijven wonen of komen wonen in de Vallei.

Onze gezamenlijke probleemstelling richt zich dan ook op de vraag wat is de kwaliteit van collectiviteit?

Dit is echter een breed begrip wat vaak sociologisch van aard is. Daarom hebben wij ons voor dit onderzoek toegespitst op het woongebouw zodat wij de ruimtelijke architectonische aspecten van collectiviteit kunnen onderzoeken.

Met de resultaten die wij hopen te vinden kunnen wij grip krijgen op de architectonische kwaliteiten van collectieve ruimten.

Onderzoeksvraag

Wat is collectieve ruimte in het woongebouw en hoe wordt deze architectonisch gearticuleerd?

Definities

Privé ruimte: Het woord privé komt vanuit het Latijn. Privus betekent een mans eigen. In Hannah Arendt (1958) *The human condition* wordt het woord privatief uitgelegd als verstocken zijn van.

Het begrip privé ruimte zien wij als de ruimte die toegeëigend wordt door een kleine groep mensen, een huishouden of gezin. Deze plek is het thuis van deze mensen.

Publiek ruimte: Het woord publiek komt van het Latijn voor publicus: betrekking tot de mannen, toebehoren aan de mannen. Dit is een variant op het woord populus (mensen) Het woord is samengesmolten met het woord pubes, wat jonge man betekent. De publieke ruimte is die plek waar men de ander tegenkomt en men zich moet verhouden tot de ander (Arendt 1958). Deze ruimten zijn de straten, pleinen en parken en openbare gebouwen.

De woorden publiek en privé zijn met elkaar verbonden want ze verhouden zich altijd tot elkaar.

Collectief: Het woord collectief komt vanuit het Latijn; collectivus. Dit is verleden tijd van het werkwoord colligere (verzamelen). Dit woord is samengesteld uit de woorden com en legere. Com betekent gezamenlijk en legere betekent samenkomen.

Collectieve ruimte: Dit is de ruimte die tussen privéruimte en publieke ruimte te vinden is. De term collectieve ruimte is opgekomen rond 1950, waarin de ruimte bedoeld wordt die niet privé is, maar ook niet publiek toegankelijk is, maar die van een bepaalde gemeenschap of groep. Lofland omschrijft collectief domein als een ruimte waar een groep domineert maar die ook anderen doegen. Deze ruimte bevat voorzieningen die voor deze groep interessant zijn. (Lofland, 1973)

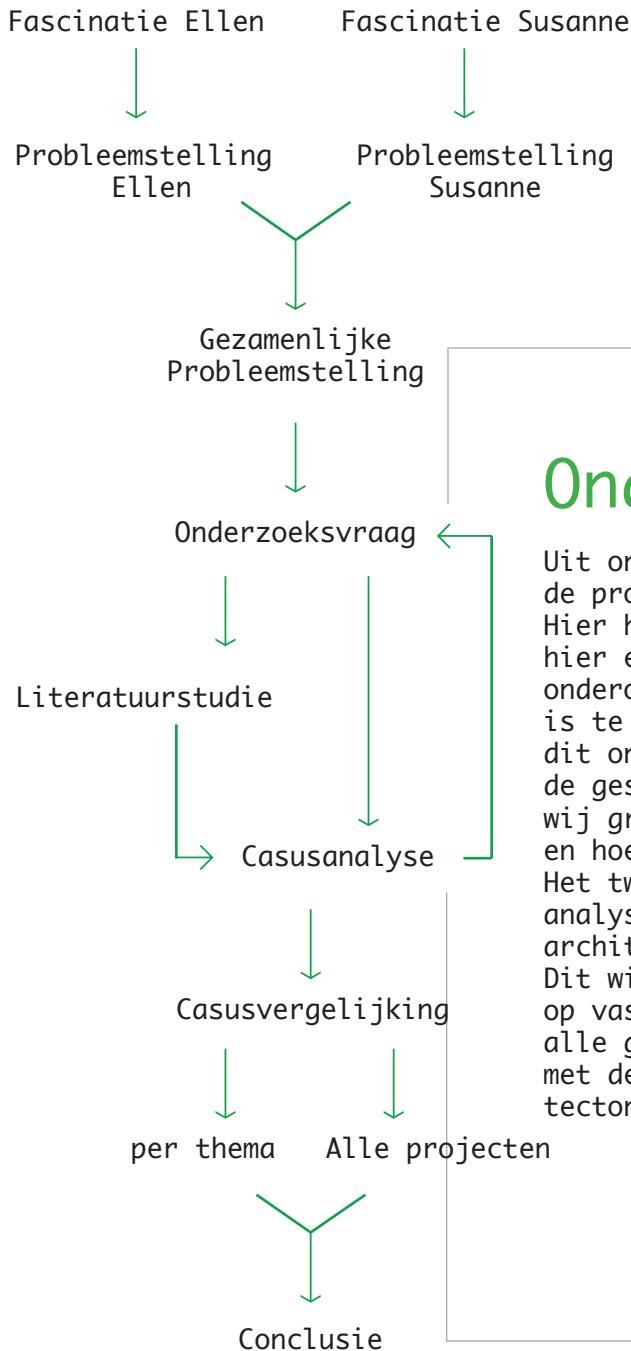
In ons onderzoek hanteren wij het woord collectieve ruimte als een plek gecreëerd voor een groep mensen die gezamenlijk gebruik maken van deze ruimte. Ook dragen zij de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de aanwezige voorzieningen.

Groep: een groep is een verzameling van twee of meer personen die met elkaar omgaan. Dit kan omdat ze zich identificeren met elkaar of een gezamenlijk doel hebben.

Gemeenschappelijk: met meerdere mensen samen

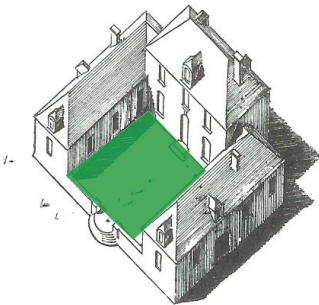
Onderzoeksmethode

Uit onze persoonlijke en gezamenlijke fascinatie is de probleemstelling voor dit onderzoek voortgekomen. Hier hebben wij een onderzoeksvraag van gemaakt. Om hier een antwoord op te kunnen geven willen wij ons onderzoek vormgeven zoals de afbeelding hier links. Er is te zien dat wij twee verschillende dingen doen voor dit onderzoek. De eerste is een literatuurstudie over de geschiedenis van collectief wonen. Hierdoor kunnen wij grip krijgen op hoe collectief wonen is ontstaan en hoe het in de loop der jaren is vorm gegeven. Het tweede wat wij willen doen is aan de hand van het analyseren van verschillende casus kijken of er al een architectonische taal bestaat voor collectief wonen. Dit willen wij doen door eerst verschillende casussen op vastgestelde thema's te analyseren en vervolgens alle gegevens naast elkaar te leggen. Hieruit hopen we met de literatuurstudie in het achterhoofd een architectonische taal te kunnen destilleren.

De geschiedenis van collectief wonen

Dit hoofdstuk behandelt de gedachte en vorm van het groepswonen door de tijd heen. De manier en de vorm waarop groepswonen is vormgegeven door de jaren heen is steeds veranderd. Wat er gedeeld werd en het belang ervan staat sterk in verband met de opvattingen van dat moment. De sociale opvattingen uit een tijd liggen ten grondslag aan het ruimtelijke fysieke concept.

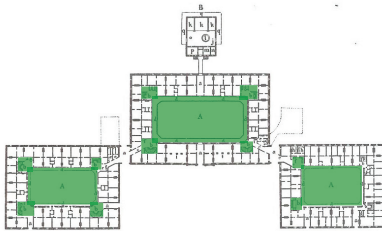
Boeren woning

Door de eeuwen heen is er altijd al sprake geweest van gemeenschappelijk wonen. Mensen hebben elkaar nodig om te kunnen overleven. Dit is terug te zien in de vroegste nederzettingen van mensen. Ze clusterden samen en er werden verschillende taken en verantwoordelijkheden gedeeld. Binnen zo een samenleving, dus binnen die groep was er nog een groep te onderscheiden, namelijk het gezin. Deze kleinere groep vormde de bouwsteen van de samenleving.

Dit gezin, als bouwsteen van de samenleving, had binnen deze grotere groep van de nederzetting of het dorp haar eigen gebouwde ruimte, namelijk het huis. Daar leefde het gezin samen met het vee. Daar werd gegeten, gewassen, gewerkt. Het huis was de ruimte voor privé zaken. Buiten het huis was er de publieke, openbare ruimte. In de tijden van de eerste steden worden de huizen naast elkaar gebouwd. Kenmerkend aan die tijd dat er aan huis gewerkt wordt en goederen verkocht worden aan de voorgevel van het huis. Dat maakt de voorzijde, de straatkant, de publieke ruimte. Naar achteren toe, de woning in, wordt het steeds meer privé. Het Hollandse bouwblok, ontstaan rond 1600 is opgebouwd uit vier rijen huizen die een middenhof omsluiten (Komossa, 2010) Dit hof was de plaats waar dienstboden binnenkwamen en waar de stallen waren voor het vee.

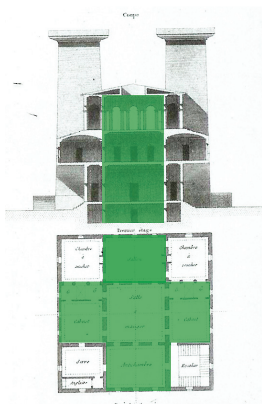
In het begin van de negentiende eeuw ontstaat het bouwtype voor meerdere bewoners. Een voorbeeld hiervan is de opkomst van het meergezinshuis bij het begin van de industriële revolutie. Dit type woning is een antwoord op de grote vraag naar industriearbeiderhuisvesting. Deze arbeiders moesten een plek krijgen in de samenleving. Hierdoor ontstond een vraag naar

een nieuw soort woningtype in die tijd en vroegen om een model. De modellen die daarvoor gemaakt werden grepen terug op bestaande typen, zoals het model van de villa en het palazzo. Aan de basis van deze meerfamiliehuizen staat repetitie van individuele wooneenheden centraal, die duidelijk zichtbaar is in de gevel ordening. Hier werd een representatieve laag toegevoegd door het uitvergroten van de architectonische elementen van de entree of daken.

J.A. Godin

Andere modellen stelden het collectief domein centraal door in 'het architectonische model nieuwe economische ordeningen te koppelen aan nieuwe samenlevingsvorm' (Bijlsma,2006). Een voorbeeld hiervan is de Familistere van Jean-Baptiste Andre Godin maar ook de gebouwen van Claude Nicolas Ledoux in de ideale stad Chaux. Ledoux's zijn ontwerpen voor arbeidersvilla's laten zien hoe hij worstelde met het verschillend gebruik binnen een gebouw. Hij concentreerde zich op het tot uitdrukking brengen van de eenheid van het gebouw terwijl hij tegelijkertijd de scheiding tussen private domeinen steeds groter maakte. De meest private ruimtes zitten in de vier torens in het ontwerp van Maison de Campagne. De compositie sprak van nieuwe gelijkheid. (Mosser in Bijlsma,2006)

C.N. Ledoux

Door de trek van de mensen naar de stad ontstond er daar een grote vraag naar woningen. Hierbij waren appartementen de uitkomst. Meerdere mensen kochten samen een woning en verdeelde de ruimte onderling. De voorzieningen die in de 19e eeuw tot gemeenschappelijke ruimte gesteld werden waren hoofdzakelijk de entree, trappenhuizen en gezamenlijke binnentuin. (Bijlsma, 2006)

Ten einde van de negentiende eeuw, begin twintigste eeuw ontstond er, doordat de steden ook voller raakte, een tegenbeweging. Men verlangde meer naar licht, lucht en ruimte. En wonen in het groen werd ook als kwaliteit ervaren. De ideale woning werd toen de vrijstaande woning. Met meerdere mensen samenwonen gebeure niet en zo werd het wonen weer geprivatiseerd. (Van Herck en Avermaete in Vanderhoven,2010). Door de

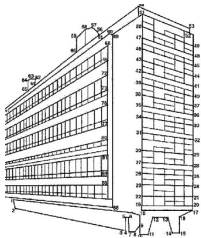
opkomst van het concept van de tuinstad van Ebenezer Howard, waarbij de individuele woning ingebed lag in een compact ingerichte landelijke omgeving, ontstond er een nieuw soort ideaal voor de stedenbouw.

Met dit ideaal in het achterhoofd werd vervolgens bij de hervorming van de stad een nieuw concept gebruikt. Die van het gedrag. Dit wordt behavioristisch genoemd. De stedelijke inrichting werd hiermee beschouwd als middel om normen en waarden van de middenklasse te dienen. De nieuw ontstane stedenbouw bemiddelde tussen het meest private en meest openbare. Het publieke domein werd daarmee gelaagd vorm gegeven en zo ontstond er 'het tussen.' Dit is de ruimte tussen de publieke ruimte en de private ruimtes. Dit tussen wordt ook wel 'collectieve ruimte' genoemd. (Sola de Morales, 1992)

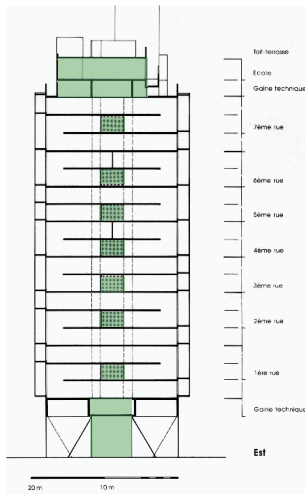
Justus van Effen complex

Er ontstond het idee om in de woningbouw het gemeenschappelijk wonen toe te passen om de arbeidersklasse te emanciperen (Komossa, 2010). Hierbij werd 'collectief' gezien als mensen uit de zelfde economische statusgroep die voorzieningen delen beheren en gebruiken. Dit gebeurde in het binnenhof van het bouwblok. Dit bood in eerste instantie plek aan vrouwen. Vrouwen en huishoudelijke arbeid werden in die tijd hoofdzakelijk gezien als iets privé. Burenruzies werden als onwenselijk ervaren en werd door op deze manier verplaatst van de publieke straat naar de ruimte achter het huis (Komossa, 2010). Een voorbeeld van zo een bouwblok is het gebouw Justus van Effen complex van Michiel Brinkman in Rotterdam (figuur4). Zo herbergde de collectieve binnentuin ook een wasruimte. De collectieve ruimte was duidelijk afgescheiden van de publieke ruimte.

Unite d'habitation

Na de Tweede Wereldoorlog werden er door het grote woningtekort massaal woonwijken gebouwd. Dit gebeurde in de vorm van strokenbouw, omringd door weidse gemeenschappelijke tuinen. Een klassiek voorbeeld van een collectief woongebouw uit die tijd is de Unite d'habitation in Marseille van le Corbusier. De omliggende tuin die onder het pand doorliep was bedoeld voor de gemeenschap en op het dak bevond zich een

Unite d'habitation

kinderopvang, zwembad en hardlooppbaan. Overal ter wereld verschenen er in deze tijd flatgebouwen door de opkomst van prefabricatie methodes en liften. Echter werkten deze 'meergezinsflats' niet allemaal zoals ze bij le Corbusiers ontwerp bedoeld waren. In andere flats ging het vooral meer om de opeenstapeling van individuele woocellen dan om het creëren van collectieve woongebouwen. Zo wordt duidelijk het delen van enkel het trappenhuis niet tot echt samenwonen leidt.

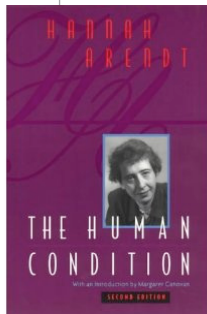
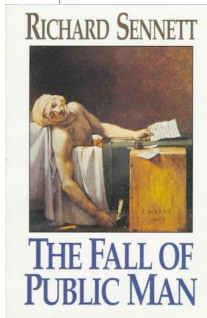
Een latere variant op deze sociale woonideeën werd het woonerf. Dit zou de monotonie van de wederopbouw wijken moeten doorbreken. Het was wel nog steeds de bedoeling een autovrije en groene plek te creëren waar mensen konden samenkomen en kinderen kunnen spelen. Door de meer geclusterde opstelling van het woonerf, anders dan bij strokenbouw, was er een grotere mate van afscherming mogelijk en daardoor ook meer toe-eigening mogelijk. Dat kwam ook doordat niet -bestemmingsverkeer van het woonerf geweerd werd. (van Gameren, 2010)

Rond de jaren '60 ontstaan de eerste woongroepen Tot deze tijd was het gezin nog altijd de bouwsteen van de samenleving. Maar toen werd het klassieke gezin met vader, moeder en kinderen steeds minder standaard. (Klums, 2002) Gezinnen werden kleiner en de samenleving meer individueel georiënteerd. Een reactie hierop werd gevonden in het stichten van communes. Een commune is een leefgemeenschap met als grondbeginselen gelijkheid en het delen van bezit. Communes ontstonden als alternatief op het gezin, maar in een aantal gevallen ook als alternatief op de samenleving. Door een aantal radicale ideologische communes die openlijk zeer opvallende standpunten innamen kregen communes een slechte naam. Mensen van de communes wilde breken met de huwelijkse instantie en alles delen binnen het huis. Materiële goederen waren niet relevant. Ook onstonden er minder minder extreme woongroepen waarbij sociale ontplooiing het hoofd doel was. (Poldervaart in Klums, 2002)

Na het afschudden van het negatieve imago wordt het gemeenschappelijk wonen door een breder publiek gedragen. In Denemarken werd het erg populair onder de naam van Co-hous-

Verschuiving publiek en prive

De toenemende belangstelling voor collectief wonen heeft niet alleen te maken met het willen bieden van een alternatief op het gezin, maar ook te maken met het veranderen van het verschil tussen publiek en privé over de jaren heen. Waar men bij privé vroeger ook arbeid onder verstond is in de huidige tijd lichamelijke verzorging nog vooral privé te noemen. Steeds meer van wat vroeger privé was gebeurt nu op straat. Sennet spreekt in zijn boek 'the Fall of Public Man' van het verlies van decorum. (Sennet, 1977)

Hannah Arendt noemt dit verschijnsel de opkomst van het sociale. In de publieke ruimte vertoont men meer en meer gedrag wat voorheen in het private domein hoorde. Het alledaagse, wat toebehoorde bij de handelingen van een gezin buiten het publieke gezichtsveld komt steeds meer op de voorgrond. (Arendt, 1958)

Een andere manier waarop dit beschreven wordt is de parochialisering van de samenleving. Volgens Reindorp en Hajer en Gadet gaat het hierbij om het toe-eigenen van de openbare ruimte door een bepaalde groep. Het voelt op die plek dan niet meer puur publiek door de dominante rol van die ene groep op die plek. (Reindorp en Hajer, 2001; Gadet, 1999)

Publieke ruimte wordt niet meer zo gebruikt als vroeger. Door de toenemende mobiliteit van de mensen is de stad steeds meer verworven tot een netwerkstad. Mensen gebruiken alleen nog die delen van de stad die ze willen gebruiken en vermijden zo ook een groot deel. Mensen gaan ook niet meer uit van een spontane ontmoeting, maar door de opkomst van mobiele telefonie en internet worden ontmoetingen van te voren gepland. (Mitchell, 2001)

Deze verschuivingen op sociaal vlak vragen om andere vormen van wonen. De woonmarkt is ook aan het veranderen. Door de grote druk op de beperkte ruimte wordt het groepswonen een voor de hand liggende vorm. Het delen van voorzieningen is in tijden van crisis ook een bekend verschijnsel en herwint aan populariteit. De wens om sociaal te wonen is daarnaast vooral een reactie op de individualisering, waarbij mensen er achter komen dat alleen wonen ook niet het ideale is. Gemeenschap-

pelijk wonen is een nieuwe vorm die steeds meer terug zal komen in de samenleving. Volgens Manuel de Sola de Morales is collectieve ruimte in de netwerkstad de nieuwe vorm van openbaarheid, die losstaat van de openbare eigendom. ‘De rijkdom van de stad is die van collectieve ruimtes, die van alle plekken waar het alledaagse zich afspeelt, zich presenteert en in de herinneringen aanwezig is.’ (Bijlsma, 2006) En misschien zijn dat steeds vaker de ruimtes die niet openbaar of privé zijn, maar beide tegelijkertijd. Openbare ruimtes die voor privé activiteiten worden gebruikt worden of privé ruimtes die collectief gebruik toestaan.

Deze verschuiving vraagt om aandacht bij het ontwerpen. Zowel om aandacht bij het ontwerpen van publieke ruimte, bij de privé ruimtes, maar vooral ook de collectieve ruimte. Wel moet er in gedachte gehouden worden dat ondanks alle inspanningen van architect en stedenbouwers, de praktijk vaak anders blijkt. Mensen laten zich niet zomaar sturen.

In dit onderzoek gaat het om de collectieve ruimte binnen het woondomein. Deze staat in dienst van de bewoners van de groep, en in veel mindere mate in dienst van het publieke. Het zou opgevat kunnen worden als een privé plek waar ruimte wordt gelaten voor publiek gedrag. Het tegenkomen van de ander, maar dan in beschermd gebied.

Analyse methode

Criteria

De opgestelde onderzoeksmethode beschrijft ook het doen van de analyse. Om de analyse van de verschillende casussen met elkaar te kunnen vergelijken hebben wij bij het uitkiezen van de projecten de volgende criteria gehanteerd met toelichting voor de keuze:

- **Meerdere huishoudens nemen deel aan het geheel.** Deze hebben we gekozen na bestudering van literatuur: De definities van woongroepen stellen dat er meer dan een huishoudens aan deel nemen.
- **Aanwezigheid van gemeenschappelijke ruimte(n).** De voorwaarde voor gemeenschappelijk wonen is de aanwezigheid van gemeenschappelijke ruimten. Dit is waar het onderzoek om draait.
- **Bewoners hebben gedeelde noemer in de vorm van levensvisie en/of beroep, economische status, hobby, passie.** Uit literatuur en interviews is gebleken dat er vaak een gedeelde noemer is. Dit vergroot binnen de groep het gevoel van saamhorigheid.
- **Op de schaal van het woongebouw/ ensemble.** De schaal die we gekozen hebben is die van het woongebouw. Eerder onderzochten we ook een grotere schaal. Dit bleek later niet relevant voor ons uiteindelijke doel; ervaringen opdoen die bruikbaar zijn voor het te ontwerpen woongebouw voor Varallo.
- **De architect (her) ontwierp het gebouw voor gemeenschappelijk wonen.** Het feit dat een architect bewust het ontwerp voor collectief wonen maakte zorgt er voor dat wij er meer van kunnen leren. Als we woongebouwen zouden onderzoeken waar spontaan collectieve ruimtes toegeëigend werden, is de rol van de bewoners groter dan de werking van de fysieke ruimte.

Er is bewust niet gekozen voor een bepaalde vorm, organisatiestructuur of uiterlijk van gebouw als criterium, want deze elementen zijn juist datgene wat we willen onderzoeken.

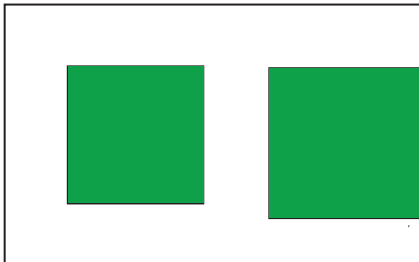
Thema's

Om de gekozen projecten goed te kunnen analyseren hebben wij een aantal thema's opgesteld. Hier hadden we sterk voor ogen dat het moest leiden tot architectonische instrumenten. Hierdoor zijn thema's zoals sociale organisatie buiten beschouwing gebleven. Wel hebben wij deze als bijlage opgenomen in het onderzoeksrapport. Ook thema's zoals afmeting en kleur zijn niet mee genomen met de analyse, omdat deze al worden meegenomen in respectievelijk 'collectief vs. privé' en 'perceptie'. De gekozen thema's zijn:

- - **Inpassing:** de situatie in de stedenbouw. Belangrijk omdat het keuzes van de architect heeft beïnvloed.
- - **Morfologie:** de vorm van het gebouw. Belangrijk, omdat dit de ordening bepaalt.
- - **Representatie:** er is aan het gebouw wel of niet af te lezen of het om een collectief woongebouw gaat. De gevel en materialen zijn een belangrijk communicatie middel van gebouwen. Hoe wordt hier mee om gegaan, hoe werkt het?
- - **Ontsluiting:** hoe zijn de woningen en de collectieve ruimtes te bereiken. Hierbij worden brandtrappen buiten beschouwing gelaten. De onderlinge en directe verbinding tussen ruimtes is van groot belang voor het stimuleren van ontmoetingen in een gebouw.
- - **Positie Collectieve verblijfsruimtes:** De ligging van deze ruimtes kan zeer strategisch zijn voor een optimaal gebruik van deze ruimtes.
- - **Collectief vs. privé:** om te kijken wat de verhouding is tussen het oppervlak en locatie van de collectieve ruimtes en de priveruimtes. Onderzoeken wat er dominant is in het woongebouw.
- - **Grenzen en Signalen:** De vormgeving van de overgang van publiek naar collectief. Dit is van belang omdat dit het functioneren van het collectieve woongebouw kan bepalen.
- - **Ruimtelijk:** Inzicht in de ruimtelijke werking van het gebouw, hoogtes, zichtassen, lichtinval en de positionering van de collectieve ruimtes. Belangrijk omdat deze gegevens niet zichtbaar zijn in de voorgaande thema's. Deze waarnemingen berusten deels op perceptie.

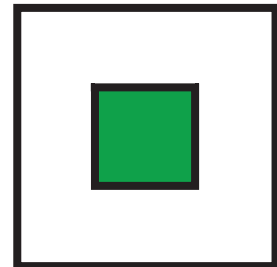

Onderstaand is te zien hoe er per thema informatie uit de project wordt gehaald en in kaart wordt gebracht.

De analyse van het project altijd aan de linkerkant

De morfologie van het gebouwblok is kenmerkend voor de collectieve ruimtes. Deze ruimtes zijn altijd geheel omsloten door woningen en aan een kant een hoge muur.

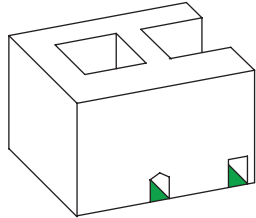
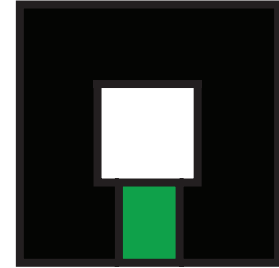
De toelichting van de analyse in het midden

De vertaling van de analyse naar een schema.

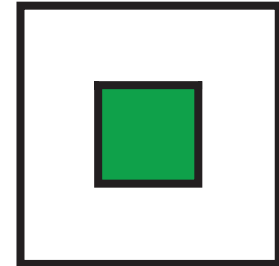
De manier waarop elk thema is geanalyseerd is verschillend. Er is per thema gekeken hoe dit het beste kan. Om dit te laten zien hebben wij een voorbeeld case gebruikt die wij tegen zijn gekomen in Varallo. Dit was ook een begin van onze fascinatie en daarmee ons onderzoek.

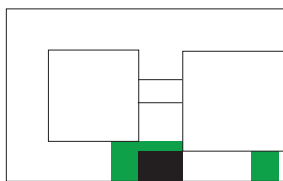
Voor de analyse van de **inpassing** zoeken wij het project op in Google Maps. Hiermee kan gelijk een symbool mee worden gemaakt

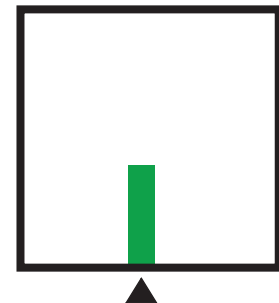
Voor de analyse van de **Morfologie** tekenen wij een axonometrie waar alleen de hoofdstructuur zichtbaar is. Hierin worden de buitenruimtes ingekleurd, omdat dit de vorm bepaald of vise versa.

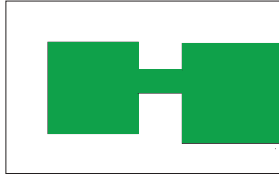

Voor de analyse van de **representatie** tekenen de dichte gevel zwart en de open gevel wit. De openingen waar de collectieve ruimte achter zit word ingekleurd. Zo zal te zien zijn wat voor opening gebruikt word voor een collectieve ruimte en dit leesbaar is.

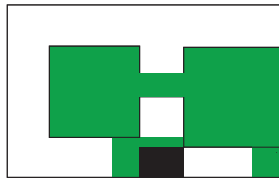
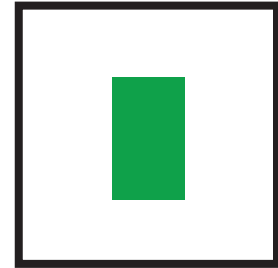

De analyse van de **Onstluitingen** word getekend door de horizontale route groen te maken en de verticale zwart. Dit word daarna vertaald naar een schema waar te zien is wat voor routing er in het gebouw te vinden is. De pijlen geven hierin nog aan waar de ingang is.

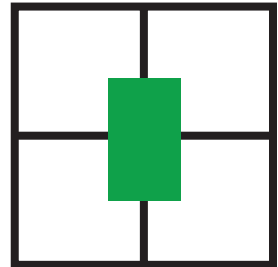

Voor de analyse van de **collectieve verblijfruimtes** zijn in de plattegrond alleen die ruimtes groen gemaakt. Dit is gelijk vertaald naar een schema. Waarin zichtbaar is of deze centraal ligt of verspreid over het gebouw.

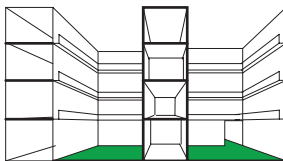
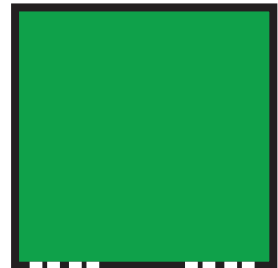

■ 15% Collectief
□ 80% Prive
■ 5% Ontsluiting

Voor de analyse van de **Collectief vs. prive** tekenen wij een samenstelling van de vorige analyses omdat dat een belangrijk verband is. Hiernaast zal bij elk project het percentage van de collectieve, private en ontsluiting worden weergegeven.

Voor de analyse van de **grenzen en signalen** tekenen wij alleen de grenzen in de plattegrond. Zo is te zien aan de dikte van de lijn wat de grens is. Een groen rondje duidt hierin nog evt een signaal aan. Het schema geeft aan hoe het individu in de ruimte staat en begrensd is.

De analyse van de **ruimtelijke** tekening is door middel van een doorsnede met perspectief weergegeven. Dit in combinatie met foto's. De elementen worden benoemd bij de doorsnede en perspectief.

tekst

De legenda voor de analyse verschilt per thema. In deze thema's is te zien dat de gebruikte kleuren in de projectanalyses gelijk zijn aan de geschematiseerde iconen.

Legenda

inpassing

Project

omliggende gebouwen

Morforlogie

Gebouw

Collectieve buitenruimte

Representatie

Gevel

Private binnenruimte

Collectieve binnenruimte

Ontsluiting en trappen

Privateruimte

Verkeersruimte

Entree gebouw

Collectieve verblijfsruimtes

Privateruimte

Collectieve verblijfsruimte

Collectief vs. prive

Privateruimte

Collectieve verblijfsruimte

Verkeersruimte

Grenzen en signalen

Harde grens

Zachte grens

Harde grens

Diffuse grens

Vloeiende grens

Signaal

Collectief en prive doorsnede

Private ruimtes

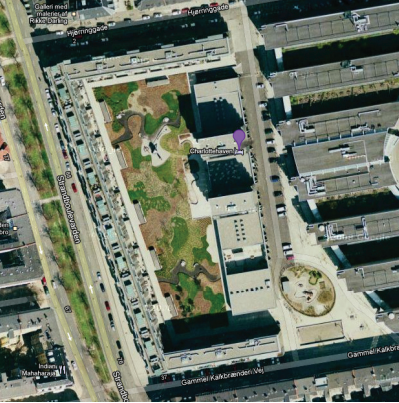
Collectieve ruimtes

Projecten

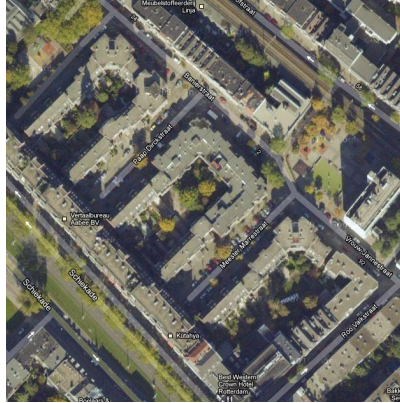
De projecten die wij hebben uitgekozen om te analyseren hebben we geselecteerd op de al eerder genoemde criteria. Hiernaast hebben wij gezocht naar een variatie aan plannen. De lijst van criteria die wij hebben opgezet laat namelijk ruimte vrij voor een aantal verschillen. Wij willen uiteindelijk deze verschillen gebruiken om verschillende architectonische instrumenten te benadrukken.

De projecten die wij hebben gekozen zijn de volgende:

- De Banier in Rotterdam. Dit is een project van Centraal Wonen Nederland. Omdat dit gebouw speciaal volgens de uitgangspunten van de bewoners is ontworpen.
- Veld van Klanken in Rotterdam, Dit project heeft een specifieke gemeenschappelijke deler en is daarom interessant.
- De overloop in Almere. De gemeenschappelijke deler is hier interessant omdat het gaat om totaal verschillende soorten levensstijlen in dezelfde levensfase.
- Charlottelhaven in Copenhagen. Dit gebouw heeft weer een hele andere manier van faciliteiten delen. De sociale noemer is hier minder aanwezig en maakt dat het vraagt om een totaal ander ontwerp dan de boven en onderstaande projecten.
- De stadsboerderij in Delft. Dit is een project opgestart door de bewoners zelf.
- Krakeelhof in Delft. De doelgroep is anders, het gaat hier namelijk om studenten. Deze doelgroep vraagt een ander ontwerp dan voor gezinnen.
- Weesperflat in Amsterdam. Dit is wederom studentenhuis vesting, maar de morfologie van dit gebouw is totaal anders dan die van Krakeelhof.
- De Bagijnhof. Heeft weer een andere indeling en een andere doelgroep. Namelijk Kunstenaars. Dit is een hergebruik project.

CHARLOTTEHAVEN
Copenhagen

DE BANIER
Rotterdam

VELD VAN KLANKEN
Rotterdam

DE BAGIJNHOF
Delft

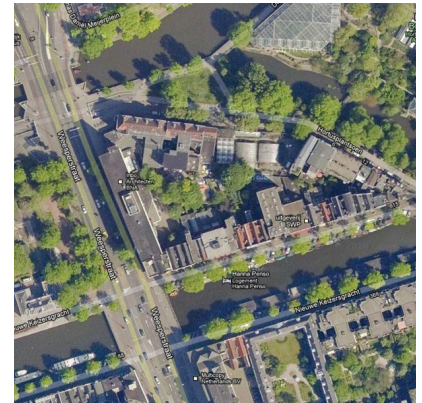
DE STADSBOERDERIJ RIETVELD
Delft

KRAKEELHOF
Delft

DE OVERLOOP
Almere

WEESPERFLAT
Amsterdam

Charlottehaven

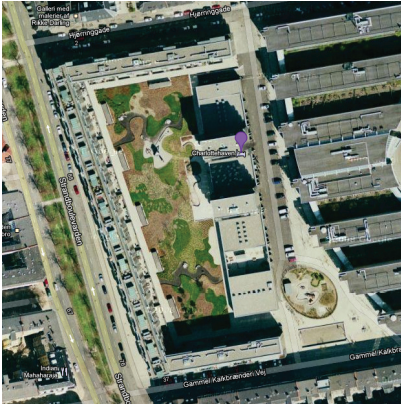
Lundgaard & Trandberg
Copenhagen
2004
220
Service Centrum

Tuin
Parkeergarage
Dakterras
Cafe
Sportzaal
Conferentiezalen

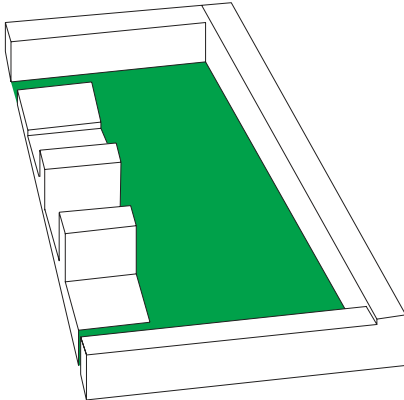
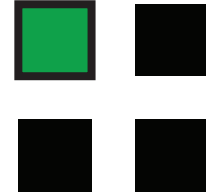

Charlottehaven ligt vlak bij te Nordhaven ten noorden van het centrum van Copenhagen. Het project bevat 220 woningen, een groot servicecentrum, een gemeenschappelijke tuin en een hotel. Het hele gebouw ligt rondom de gemeenschappelijke tuin. Het service centrum waar de bewoners elkaar kunnen ontmoeten of voor zich zelf heen gaan ligt in de lengte aan de gemeenschappelijke tuin. De bewoners hoeven niet te voldoen aan bepaalde eisen om hier te komen wonen. Het is daarom een mix van allerlei soorten levensinstellingen. De bewoner heeft daarom alleen het servicecentrum als gemeenschappelijke factor.

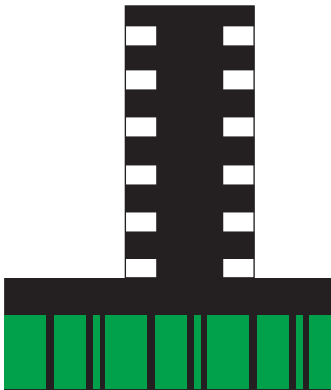
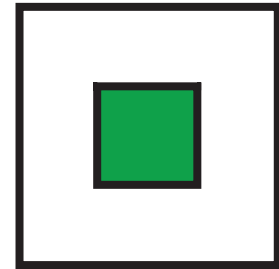

De **inpassing**
Het project ligt in de stad op een vrij kavel.

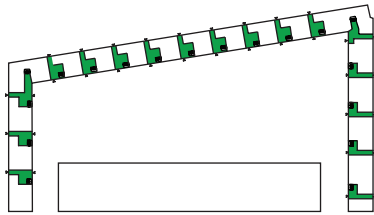

De **morfologie** van het gebouw is een dicht bouwblok. In het midden van het bouwblok bevinden de **gemeenschappelijke voorzieningen** voor de bewoners.

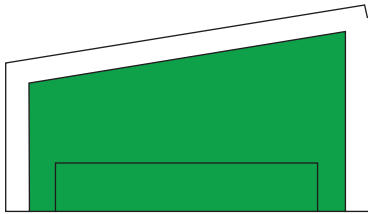
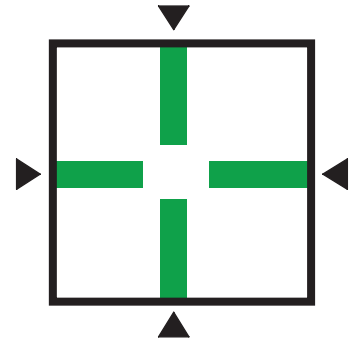

De **representatie** van het gebouw laat zien waar de **collectieve voorzieningen** zitten, namelijk op de begane grond. De ramen zijn daar groter en hoger. Hierdoor ontstaat er een directe zichtrelatie.

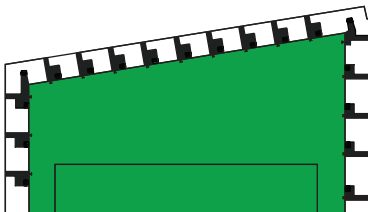
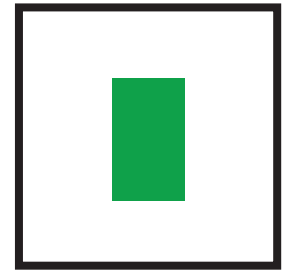

De **ontsluiting** van de appartementen zijn geleidelijk verspreid over het gebouw. Hierdoor is de ontsluiting collectief per deel van het gebouw.

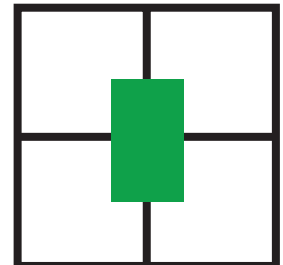

De **collectieve verblijfsruimtes** bevinden zich in het centrum van het gebouw.

De verhouding tussen **collectief en prive** is niet evenredig. Het collectieve gebied is veel kleiner dan het prive.

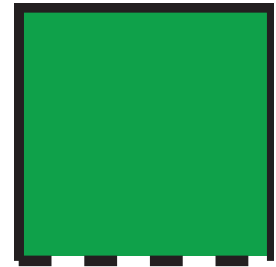
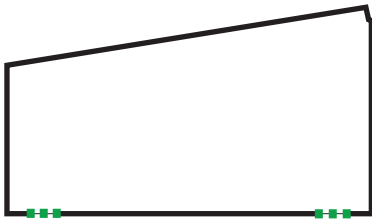
30% Collectief
60% Prive
10% Ontsluiting

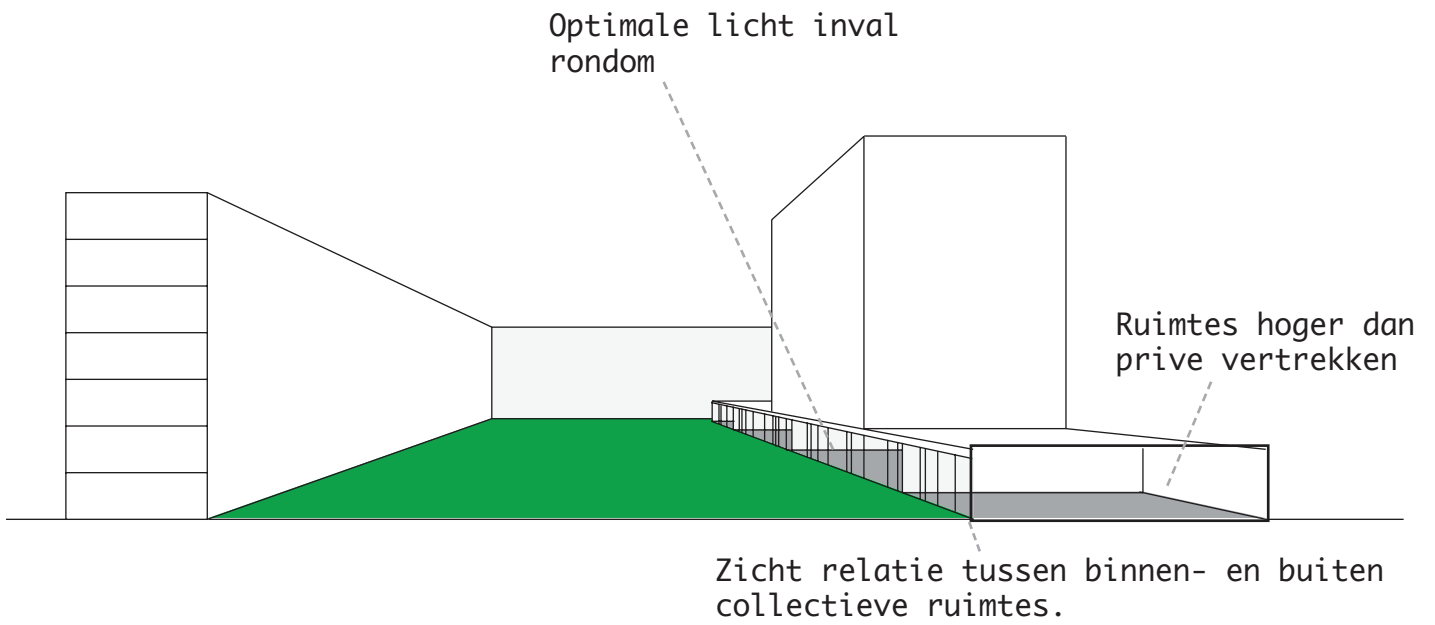

De semi-open zijde van de collectieve ruimte zoals die hier onder te zien is in het schema.

De **grenzen** van het complex liggen aan de buitengevel. De ingang van de trappenhuizen en links en rechts van het servicecenter laten slechts een deel zien van de collectieve ruimte.

Zichtrelatie tussen openbare ruimte en collectieve ruimtes

Onpersoonlijk toch verzorgd door organisatie

Duidelijke grens tussen prive en collectief met behoud van zicht relatie

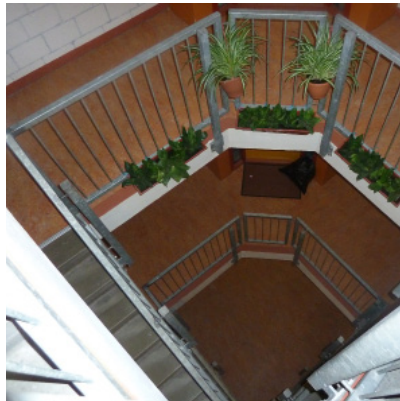
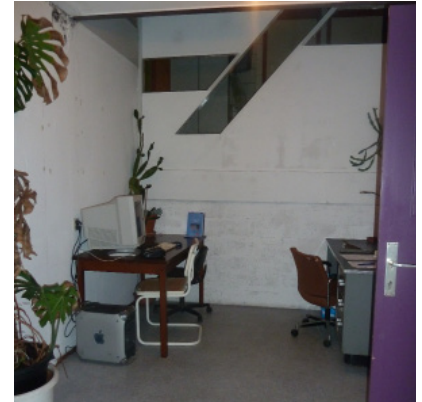
De Banier

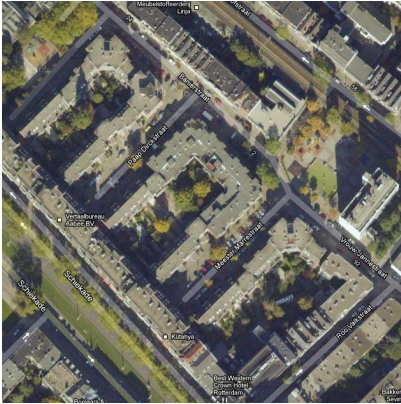
EGM architecten
Rotterdam
1979
52
Centraal Wonen

Wasruimte
Clusterruimtes incl. keuken
Logeerkamer
Tuin
barruimte incl. Keuken
Speel/feest/bioscoop ruimte

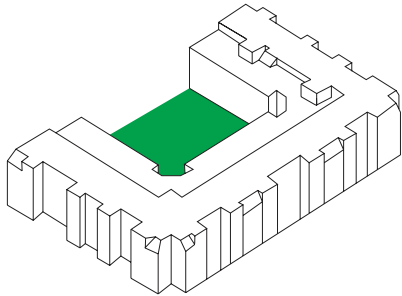
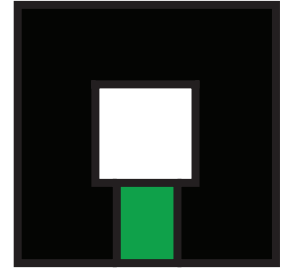

De Banier ligt middenin het centrum van Rotterdam. Het gebouw is in een U-vorm gebouwd zodat er binnenin een gemeenschappelijke ruimte ontstaat. Het gebouw is ingericht naar richtlijnen van Centraal wonen. Er zijn voor de bewoners eigen appartementen met alle basis voorzieningen. Verder zijn er zo genoemde clusterruimtes waar de bewoners elkaar kunnen ontmoeten. Ook zijn er was ruimtes, een bar, een keuken, een logeerkamer en een berging die de bewoners delen. Het gebouw kan gezien worden als een vereniging. De bewoner wordt lid zijn van een cluster en zal meehelpen in een commissie bijvoorbeeld aan het onderhoud van het gebouw.

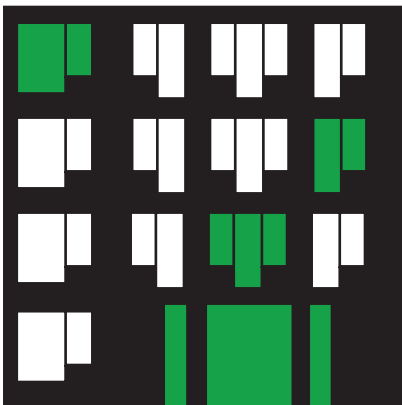
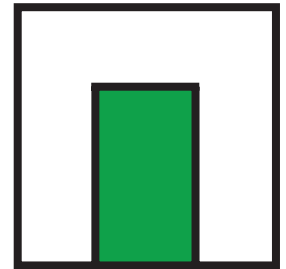

De **inpassing** van de Banier is een dicht bouwblok in het centrum van Rotterdam

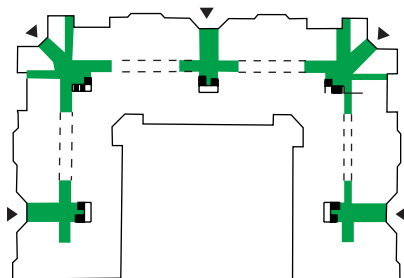

De **morfologie** van het gebouw is een u-vorm die zich om de collectieve tuin heen sluit.

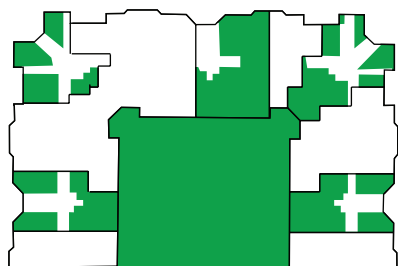
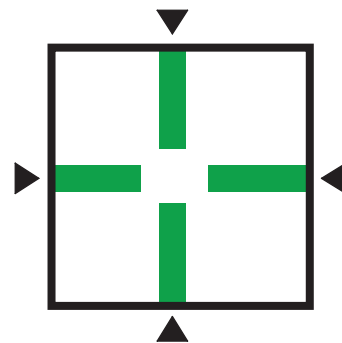

De **representatie** van het gebouw laat zien waar de collectieve ruimtes zijn. De openingen in de gevel laten niet zien waar de collectieve ruimtes zijn.

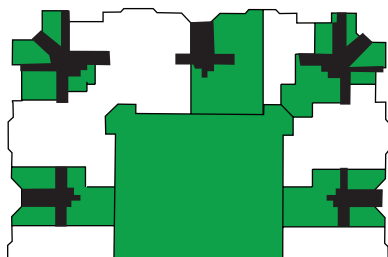
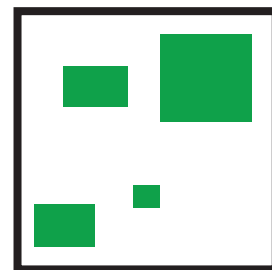

De **ontsluiting** van de appartementen bevinden zich op vijf punten.

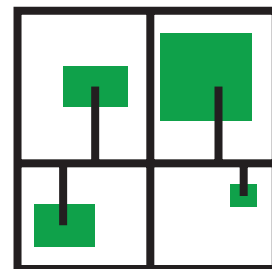

De **collectieve verblijfsruimtes** bevinden zich op de punten van de ontsluiting. De ruimtes zijn wel gescheiden van de trappen zodat je niet door de collectieve ruimte naar je woning moet.

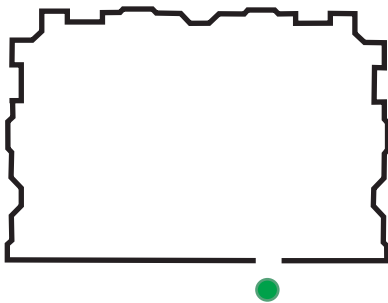
De verhouding tussen **collectief en prive** is ongeveer evenredig. Voor elke bewoner is genoeg collectief en prive tot zijn beschikking.

- 60%
- 30%
- 10%

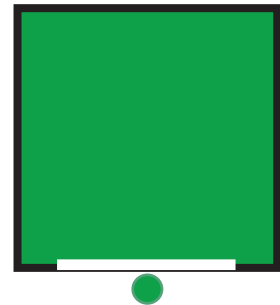

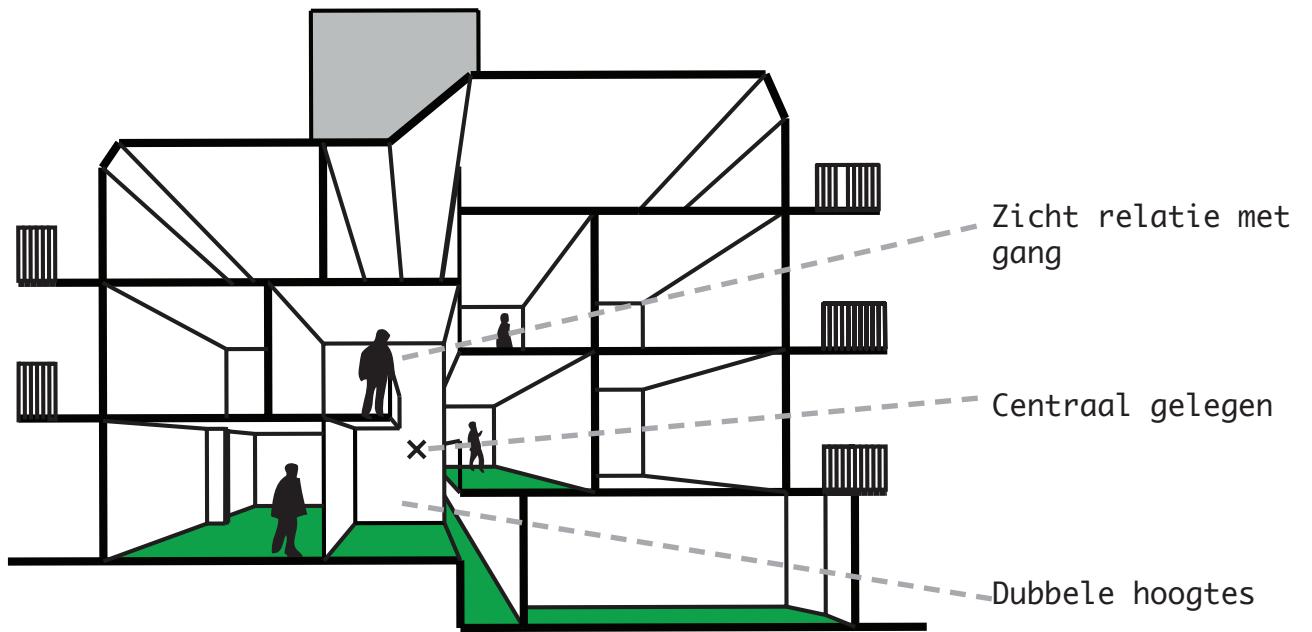

De opening met het signaal zoals het schema hieronder laat zien.

De **grenzen** van het complex liggen aan de buitengevel waardoor het complex gesloten is naar de omgeving. Bij de enige open toegang staat ook een bordje zodat een nieuwsgierige buur niet naar binnen komt.

Zicht relatie met gang

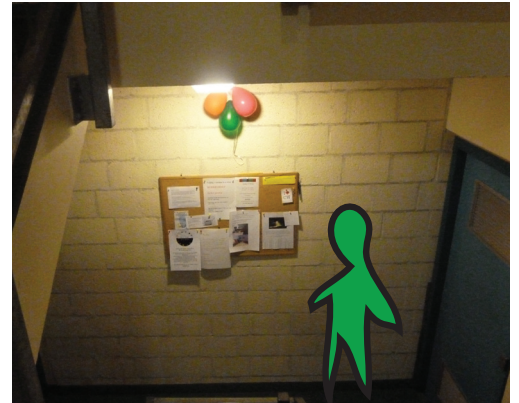
collectieve buitenruimte

onpersoonlijke maar toch huiselijke clusterruimtes

verbondenheid rondom trappenhuis dmv informatiebord

Veld van Klanken

24h Architecten
Rotterdam
2010
37
Muziek

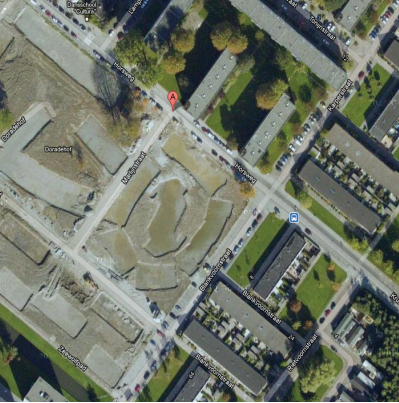
Buitenruimte
muziek terp
Deur en gang naar studio's

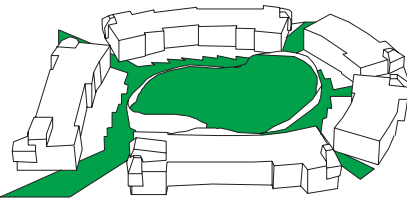
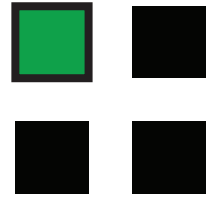
Veld van Klanken is een eengezinsbuurt waar muzikanten kunnen samenwonen. De rijwoningen zijn in te delen rondom de gezamenlijke ruimte gebouwd. In de gezamenlijke ruimte bevindt zich een terp waarin muziekstudio's zijn. De muziek studio's zijn eigendom per woning en is daarom een priveruimte. De bovenkant van de berg en de toegang naar de studio's zijn echter wel collectief. De bewoners kunnen elkaar hier ontmoeten en samen activiteiten organiseren. De achtertuinen van de rijwoningen hebben ook een open karakter zodat het gemeenschapsgevoel versterkt word.

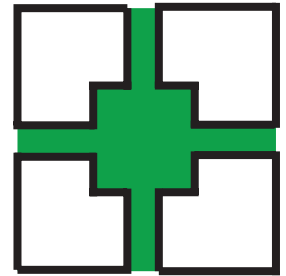

De **inpassing** is in een suburban gebied op een vrij kavel.

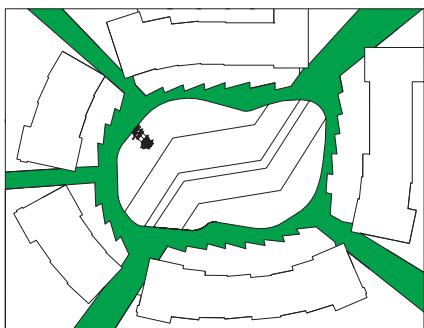

De **morfologie** van het gebouw is een ronde vorm rondom de collectieve ruimte. Tussen de gebouw blokken zijn openingen zonder signaal.

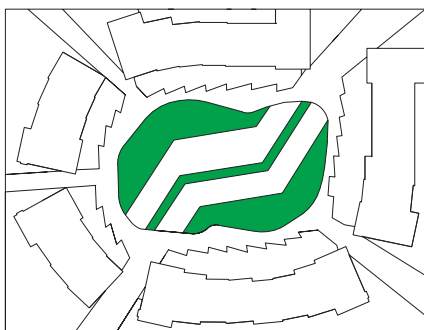
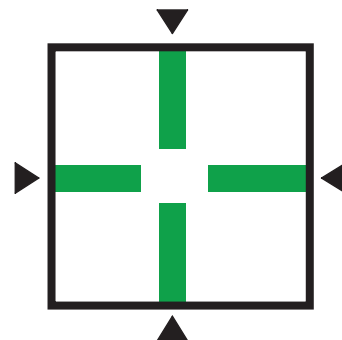

De **representatie** van de terp is representatief voor het collectieve deel. Boven op is namelijk de collectieve ruimte, maar binnenin bevinden zich de studio's die eigenlijk prive zijn.

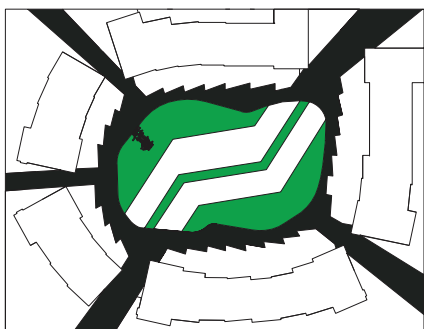
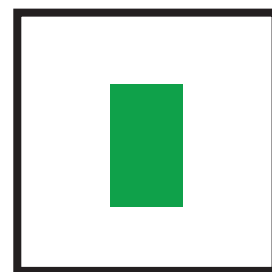

De **ontsluiting** van de woningen zijn privé. De ontsluiting van de studio's zijn collectief. De terp echter is van meerdere kanten te benaderen.

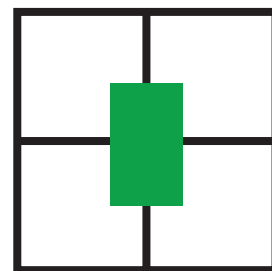

De **collectieve verblijfsruimtes** bevinden zich alleen op de berg en tussen de studio's.

De verhouding tussen **collectief en prive** is hiermee niet in evenwicht. Er is veel meer prive ruimte dan ruimte die gedeeld wordt.

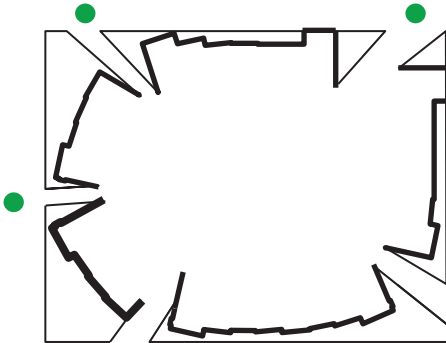
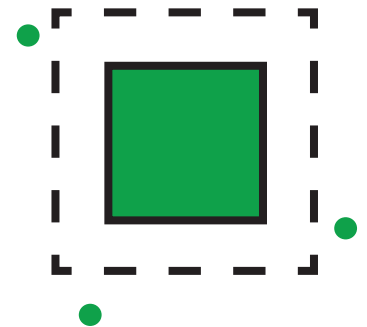
- 10%
- 80%
- 10%

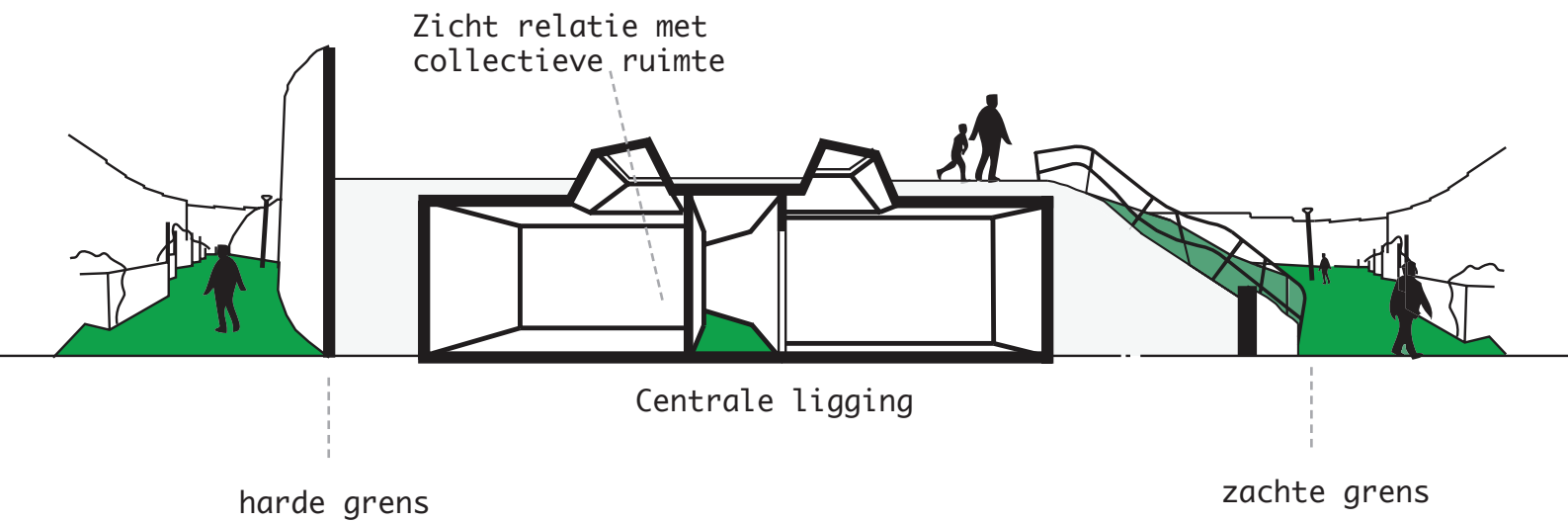

Het signaal dat aan de rand van de open grenzen te vinden is.

De grenzen van het complex liggen aan de buitengevels van de woningen. Er tussen zijn openingen zonder hekwerk. Wel is er een signaal in de vorm van bordjes zodat een bezoeker weet dat hij op eigen terrein van de bewoners is.

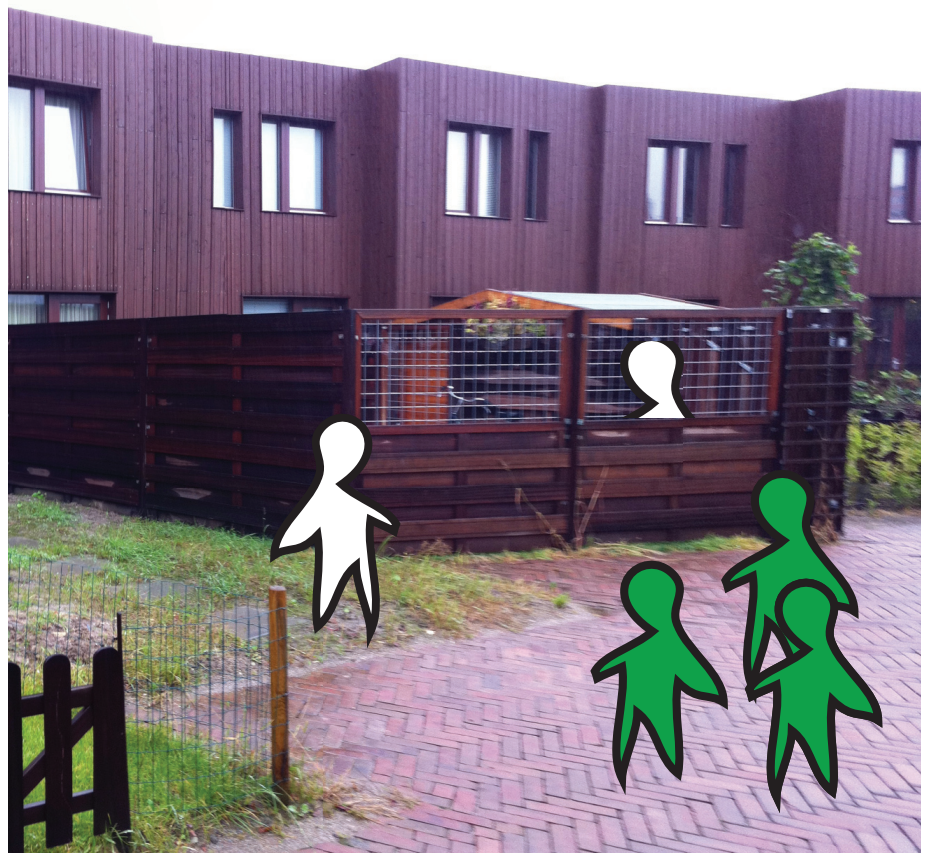

Collectieve ruimtes

Collectieve buiten
ruimte

Bewoner kan zelf
bepalen hoe hard de
grens is tussen prive
en collectief

Krakeelhof

Hendrik Postel
Delft
1963
569
Studenten

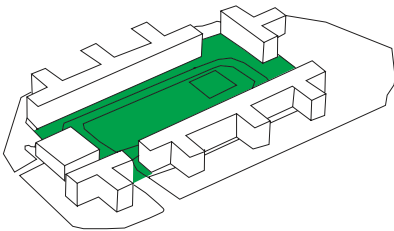
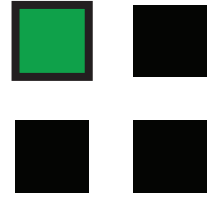
Parkeren
Basketbalveld
Mensa
Badkamer
Wasruimte
Keuken
Woonkamers

Dit is een studentencomplex vlakbij het centrum van Delft. Op elke verdieping wonen zestien studenten. Op de begane grond zijn bergingen gebouwd en een vijftal grondgebonden woningen voor vijf personen. Op het middenterrein waren oorspronkelijk een sportveldje en een tennisbaan aangelegd. Deze hebben uiteindelijk plaats gemaakt voor parkeren en een rondweg daarom heen. Er is nog wel een basketbalveldje. Oorspronkelijk waren in het hof ook een mensa, een winkel, een kroeg en een werkplaats opgenomen. Deze zijn echter verdwenen en dit gebouw wordt nu gebruikt voor een restaurant. In de woning kom je direct bij binnenkomst in de gemeenschappelijke ruimte, met keuken woonkamer en bar. Van daaruit splitsen de gangen naar de afzonderlijke kamers. De sanitaire voorzieningen bevinden zich ook aan de centraal gelegen gemeenschappelijke ruimte. De kleuren aan de buitenkant van het gebouw zijn later toegevoegd. (Engel, 1996)

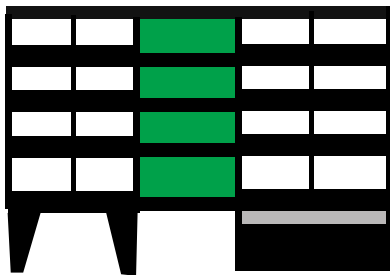
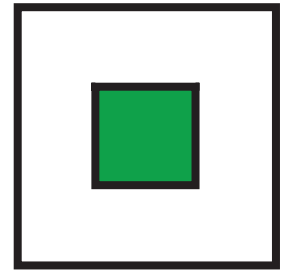

De **inpassing** van de Kraakelhof is buitenstedelijk en ligt zelfstandig op een kavel.

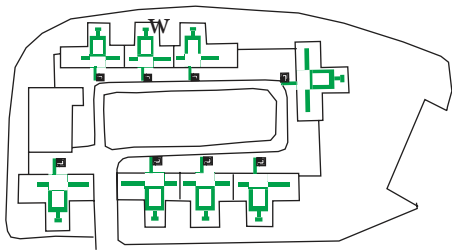

De **morfologie** van het gebouw is de vorm van een bouwblok, rondom het hof. Het bouwblok is op meerdere plekken open.

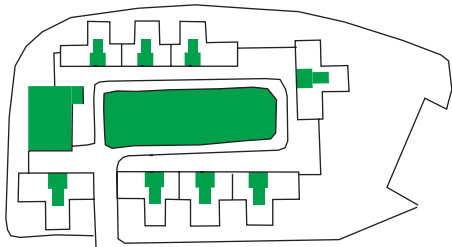
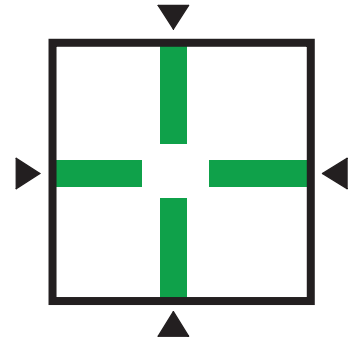

De **representatie** van de collectieve ruimte zit ook in de gevel. De ramen van de gemeenschappelijke ruimte zijn groter, van vloer tot plafond. Ook achter de trappenhuisen schuilt de collectieve ruimte.

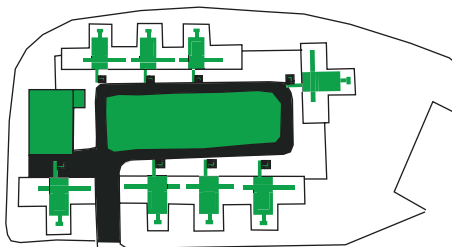
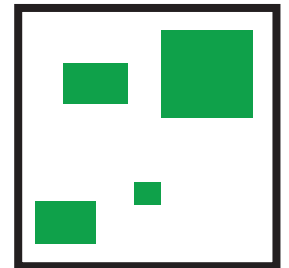

De **ontsluiting** van de kraakelhof gebeurt via vier trappenhuisen. Deze bieden toegang tot vier gestapelde groepswoningen. In deze woningen zijn de prive vertrekken door gangen verbonden aan de entree.

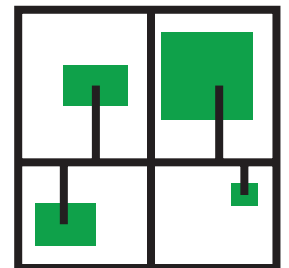

De **collectieve buitenruimte** is ontworpen als vrij speelveld en tennisbaan. De collectieve ruimtes in het gebouw liggen centraal op de T splitsing van de woningen.

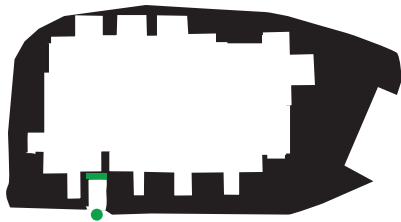
De verhouding tussen **privé en collectief** heeft een grote mate van collectief door de grote buitenruimte en de vele gedeelde basisvoorzieningen.

- 55%
- 35%
- 10%

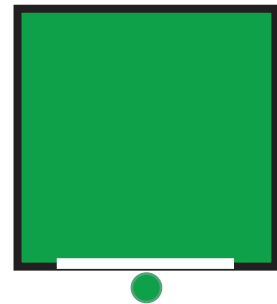

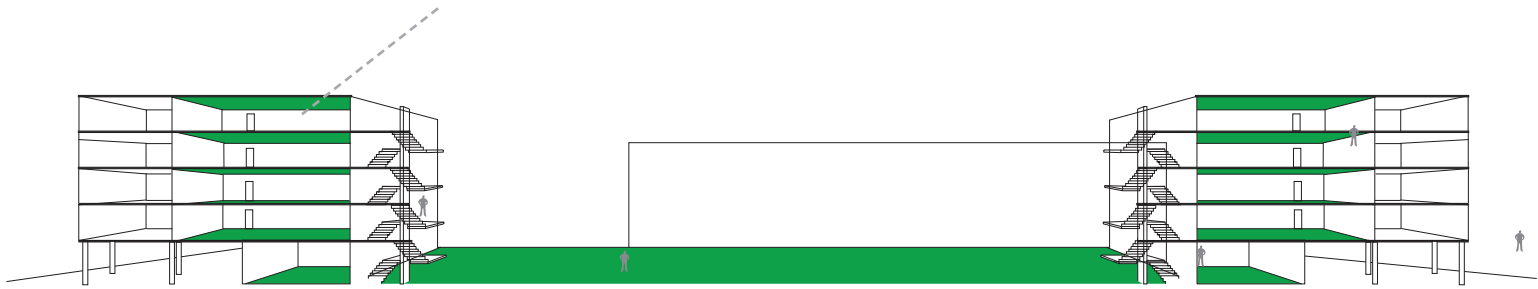
Het signaal dat bij de enige opening van de harde grens te vinden is.

De **begrenzing** van het studentencolplex heeft elementen van een fort. Zoals de gracht om het complex heen en de enige ingang naar het hof is een brug. Daarnaast laat een bordje en een poort de bezoeker zien dat ze een woongebied betreden.

Trap aan gemeenschappelijke ruimte

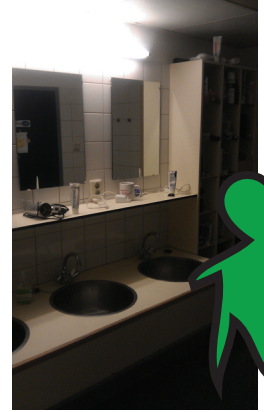
Zeer ruime binnenplaats

gemeenschappelijke
kerstversiering

Sociale afspraak over
aanwezigheid

gedeelde badkamer

samen leven per eenheid

De Overloop

Herman Hertzberger
Almere
1984
100
Ouderen

Eetruimte
Feestzaal
Tuin
Kapper
Winkel
Spreekuur Gehoor
Kerkdienst

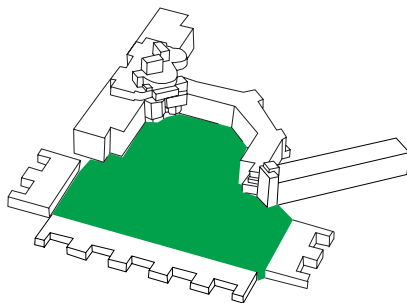

In Almere heeft Herman Hertzberger een bijzonder wooncomplex voor ouderen gemaakt. De nadruk in het ontwerp lag op de stimulering van sociale contacten tussen de ouderen. In veel traditionele ouderen-zorgcomplexen wordt eten per kamer bezorgd. In de Overloop is, ook in samenspraak met het bestuur van de zorginstelling, gekozen voor een gemeenschappelijke eetruimte. (Hertzberger, n.d) Om de ouderen extra te laten genieten van het schitterende uitzicht over het nabij gelegen water heeft de architect op het dak een uitzichtpunt gemaakt. In het gebouw zijn er in plaats van lange gangen bij elk tweetal voordeuren kleine nisjes gemaakt. Deze ruimte kunnen de bewoners toe-eigenen en persoonlijk maken. Heel bijzonder zijn ook de deuren die van boven half opengezet kunnen worden.

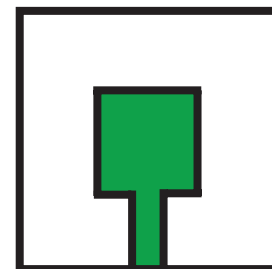

De **inpassing** van de Overloop is een vrijstaand gebouw. Dit staat op een ruim kavel buiten de stad.

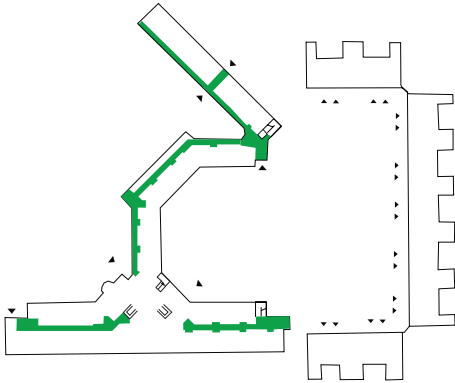

De **morfologie** van het hoofdgebouw is een U vorm om de gemeenschappelijke buitenruimte. Het gebied wordt afgesloten door drie blokken laagbouw.

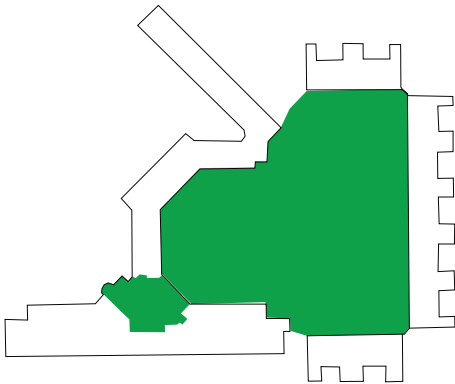
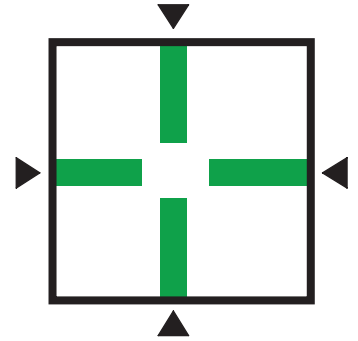

De **representatie** van de collectieve ruimtes komt in beperkte mate naar voren. Materialisatie en afmetingen zijn overwegend gelijk. De representatie van de gemeenschappelijke ruimte zit meer in de morfologie, de hoofdingang is doordat het het grootste volume is te onderscheiden van de andere ingangen.

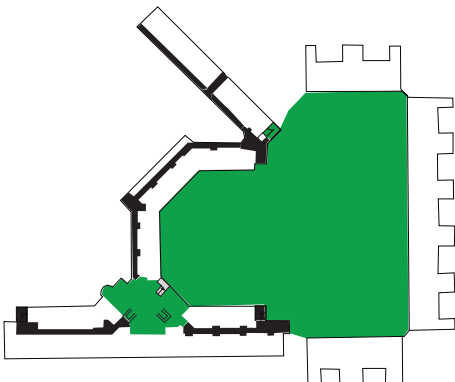
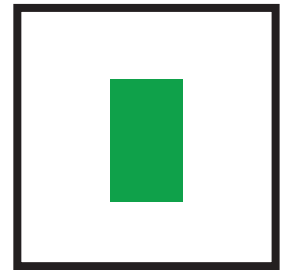

De **ontsluiting** gebeurt op meerdere plekken. De hoofdingang van het centrale gebouw bevindt zich aan de hofzijde. Binnenin het hof zijn de meeste ontsluitingen. Opvallend zijn de lange gangen.

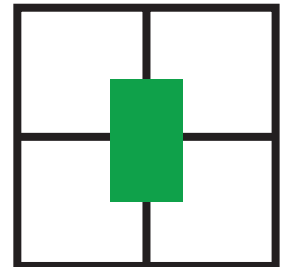

De **collectieve** ruimten zijn centraal geplaatst in het gebouwcomplex. De buitenruimte in de vorm van het hof en de binnenruimte bevindt zich in het hart van het hoofdgebouw.

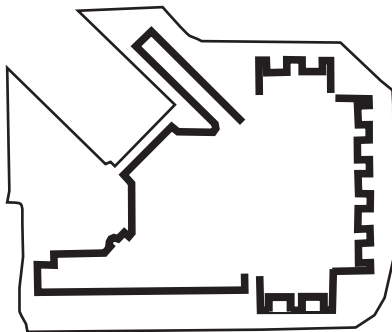
De **verhouding** tussen privé en collectief laat zien dat prive overheerst.

- 25% Collectief
- 65% Prive
- 10% Ontsluiting

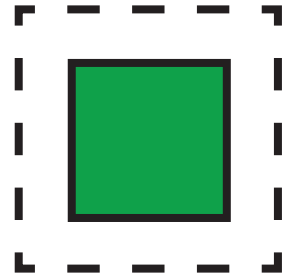

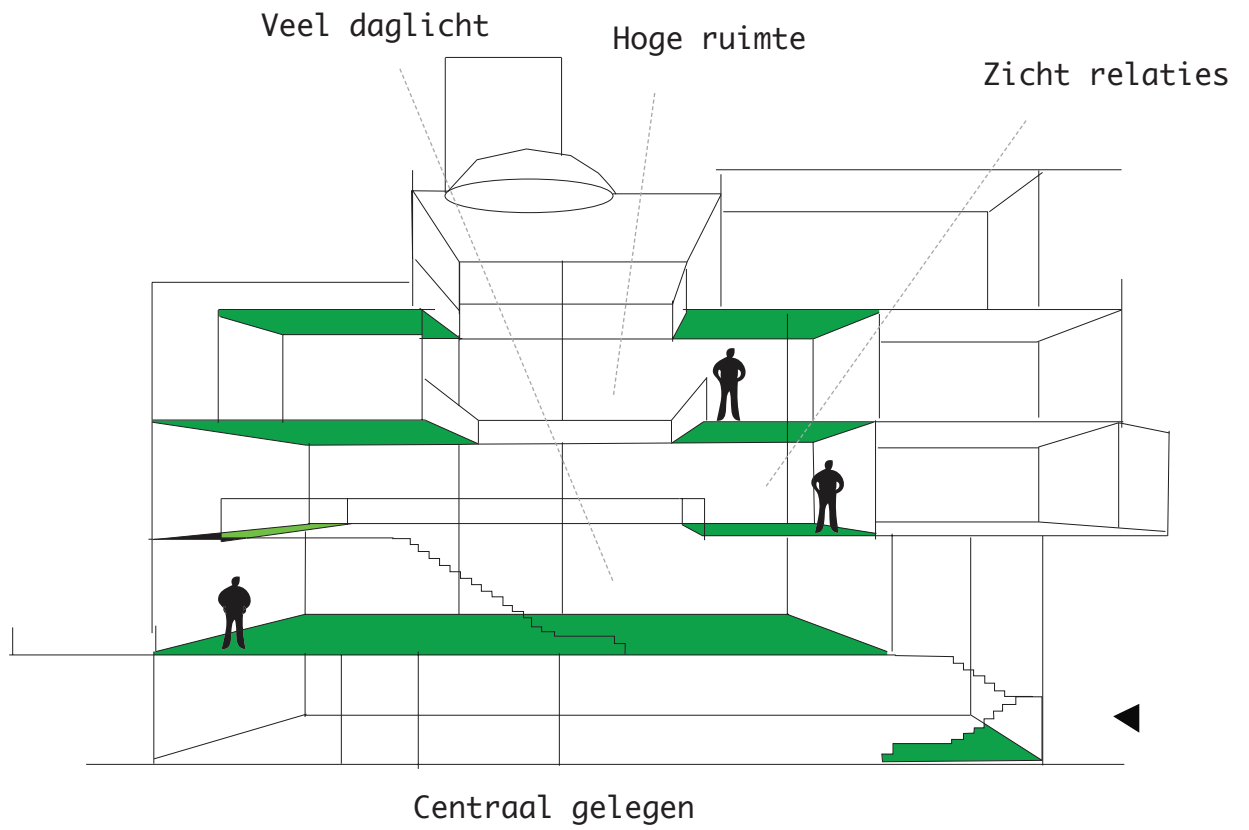

Hier zijn de zachte grenzen rondom het gebouw zichtbaar.

De **begrenzing** van de omloop is zacht. Er zijn geen hekken aanwezig. Ook bordjes ontbreken. De grens tussen openbaar en privé zit meer in de stukken groen tussen straat en binnenhof in.

Gemeenschappelijke woonkamer

Buren ontmoeten

daglicht in gangen

Eigen inbreng in
de mate van priva-
cy/collectiviteit

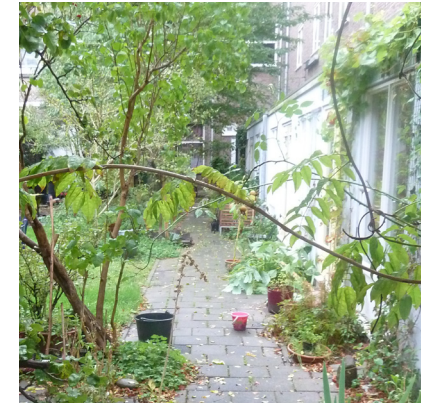
Bagijnhof

Casa Architecten
Delft
1988
40
Kunstenaars

Fietsenstalling
Keuken
Woonkamer
Atelier
Tuin
Badkamer

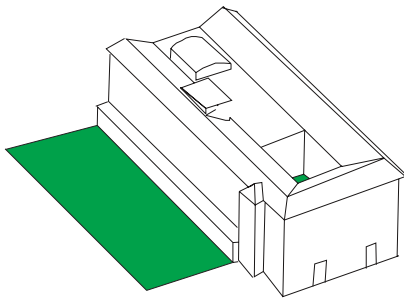
Dit is een woongebouw voor veertig bewoners. Er zijn drie verdiepingen waar gewoond wordt door hoofdzakelijk studenten PhD-ers, kunstenaars en creatievelingen. De bewoners delen met twee of soms met meer een badkamer en toilet. Per verdieping zijn twee keukens gemaakt, waardoor er met zeven man een keuken gedeeld wordt. Er zijn ook woonkamers gemaakt op de woonlagen en op de begane grond bevinden zich ateliers. Deze worden gebruikt door de in het huis wonende kunstenaars.

Het gebouw was in 1953 gebouwd als zusterhuis. Er is dus sprake van herbestemming. De architect van het gebouw had daardoor beperkte ontwerp vrijheid. Binnen het bestaande gebouw heeft hij ruimtes gereserveerd voor de gemeenschappelijke activiteiten. (Vereniging Bagijnhof 13, 2011)

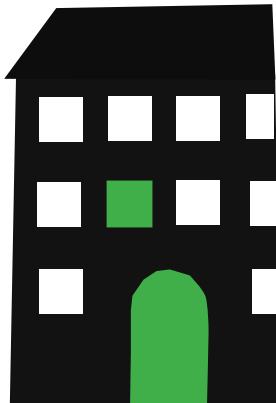

De **inpassing** is stedelijk waarin het gebouw al op genomen is in een groter woondomein de Bagijnhof.

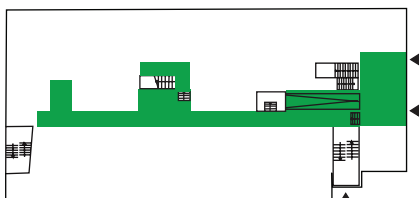

De **morfologie** van het gebouw is als een bouwblok met een intern binnenhof. De tuin ligt naast het woongebouw.

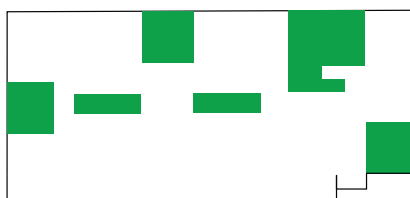
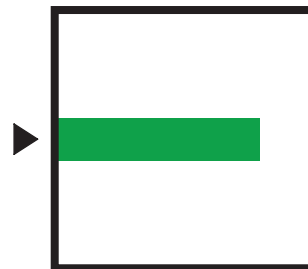

De **representatie** van de collectieve ruimte is van buitenaf niet te zien. De raampartijen kunnen die van privévertrekken zijn maar ook die van de gemeenschappelijke keuken.

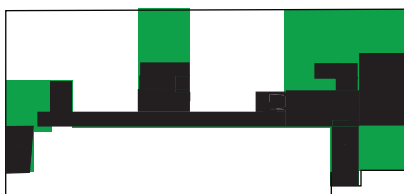
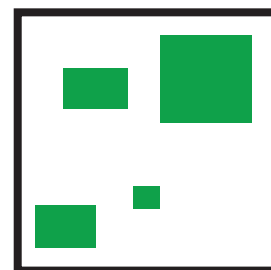

De **ontsluiting** van de Bagijnhof is centraal. Er is één hoofdingang met aansluitend trappenhuis om zo bij elke woonlaag te komen. er is wel nog een ingang voor de fiet-senkelder en de ateliers.

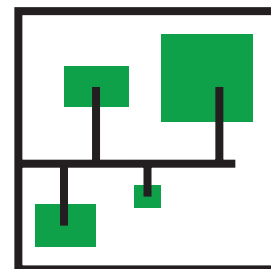

De **gemeenschappelijke ruimtes** zijn her en der door het gebouw geplaatst. De ateliers op de begane grond en de gemeenschappelijke woonkamers op de verdiepingen. Er zijn door het gebouw heen gemeenschappelijke badkamervoorzieningen.

De **verhouding** tussen openbaar en privé is in balans. De vraag is wel of de ateliers wel echte collectieve ruimten zijn. Deze lijken meer privé-ateliers in de praktijk.

■ 60%
□ 30%
■ 10%

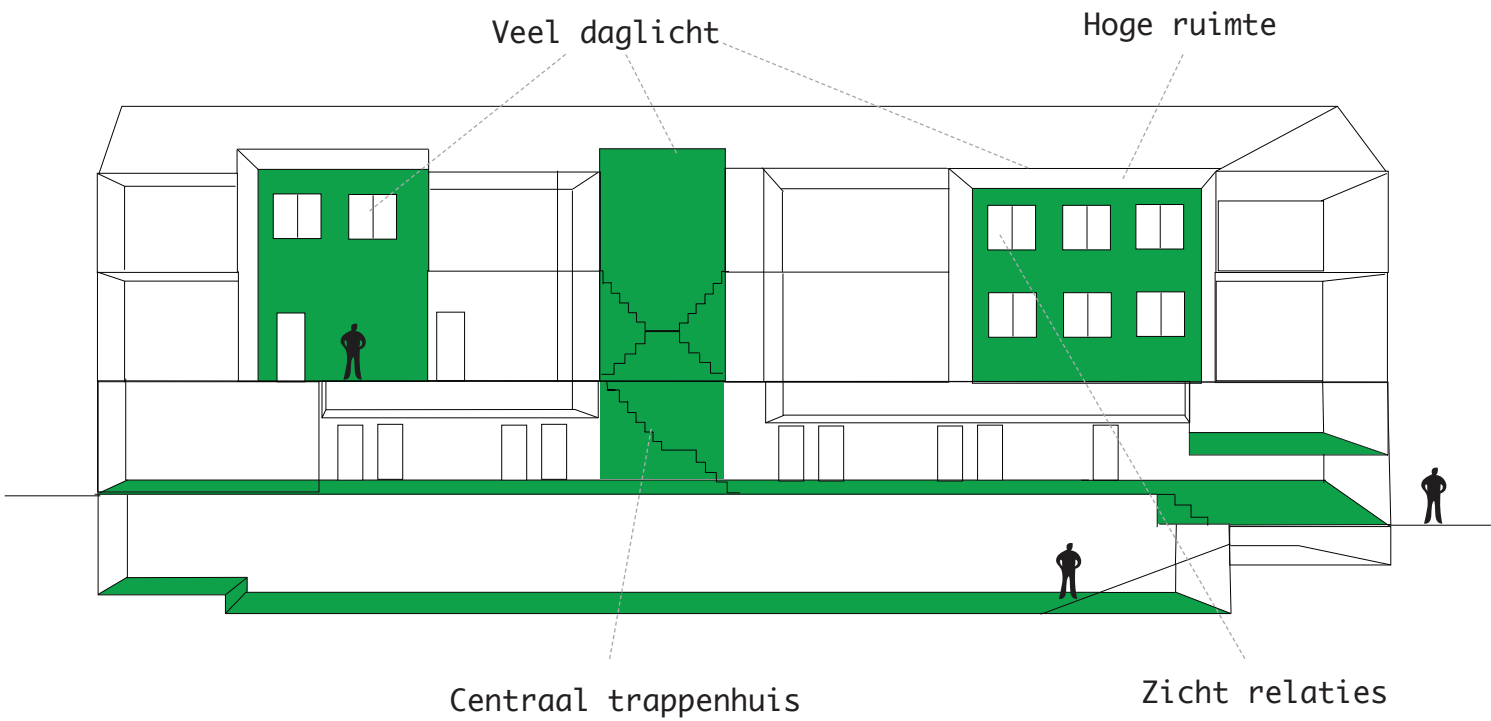

De postbussen zorgen voor een signaal en extra afscheiding voor de voordeur.

De **begrenzing** van de bagijnhof gebeurt door het gebouw zelf, door het hek bij de tuin en door de aanwezige brievenbussen bij de ingang. De aanwezigheid hiervan wijst de bezoeker al op het feit dat het woondomein benaderd wordt.

gemeenschappelijke woonkamer

gemeenschappelijke woonkeuken

Voor de voordeur al
prive eigendommen

Stadsboerderij

bewoners

Delft

2001

4

Gezin/levensinstelling

Tuin

Woonkamer

Logeerverblijf

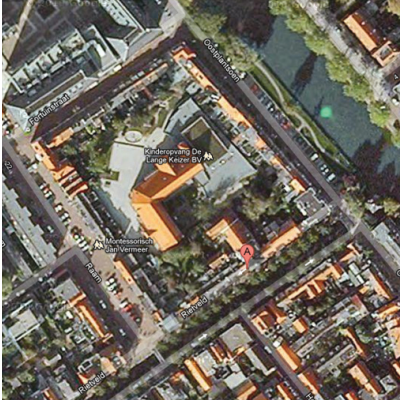
Keuken

kinderopvang

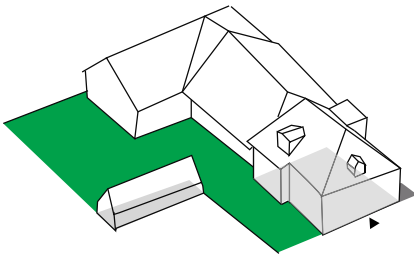

In hartje Delft heeft een woongroep een oude boerderij gekocht en verbouwd tot vier appartementen en een aantal gezamenlijk ruimtes en daarnaast een grote tuin. Het pand en de tuin worden gezamenlijk beheerd en onderhouden. Er wordt regelmatig samen gegeten en er was ook kinderopvang aan huis voor de kleinsten. De bewoners hebben zelf grotendeels de verbouwing gedaan en het ontwerp van de ruimtes is dan ook van de bewoners zelf. Er was meteen al besloten dat 'als we deze woongroep wilde laten slagen, de gemeenschappelijke ruimtes in het voorhuis moesten komen' (Brouwer, 2011) De gemeenschappelijke ruimtes laten zich kenmerken door een grote mate van gedeelde spullen en permanente inrichting. De keuken met alle voorzieningen, een woonkamer met tv boeken kast en piano zorgen voor de sfeer van een actief bewoonde huiskamer.

De **inpassing**:
 Het gebouw staat middenin de stad en maakt deel uit van het stedelijk weefsel van de grachtenpanden.

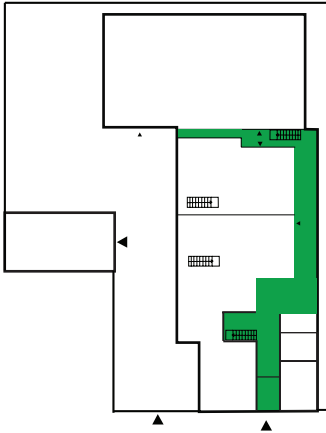

De **morfologie** is op te vatten als een L-vorm rond een tuin. De tuin heeft de beslotenheid van een hof door de omliggende gebouwen en grote hagen.

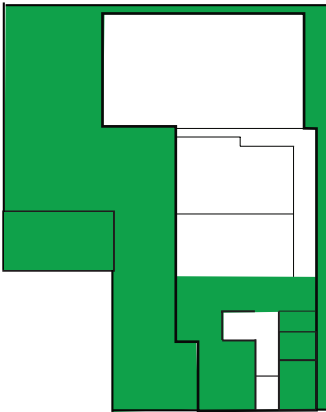
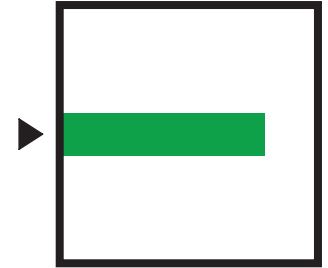

Representatie: De gevel geeft niet expliciet de collectieve ruimte van het voorhuis weer. Het is niet vanaf de straat zichtbaar waar de collectieve ruimtes.

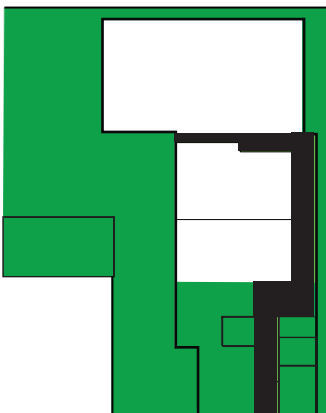
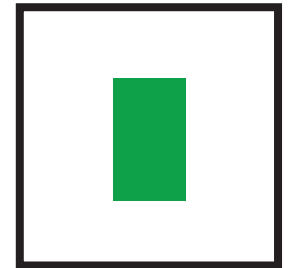

De **ontsluiting** vindt plaats via de poort, vooral bij informeel gebruik. De voordeur, grenzend aan collectieve ruimte wordt minder vaak gebruikt.

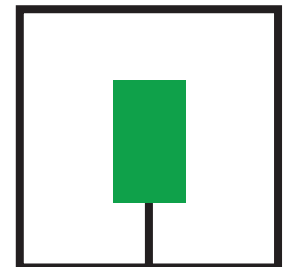

De **gemeenschappelijke ruimte** is in het voorhuis van de boerderij geplaatst.

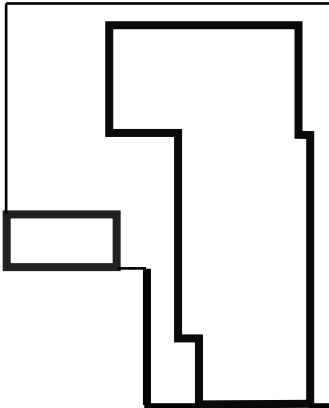

De **verhouding** privé en collectief op de begane grond laat zien dat er veel collectieve ruimte is.

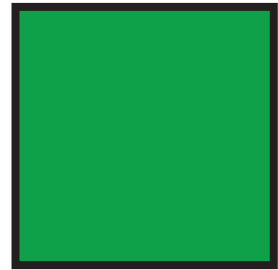
- 60%
- 35%
- 5%

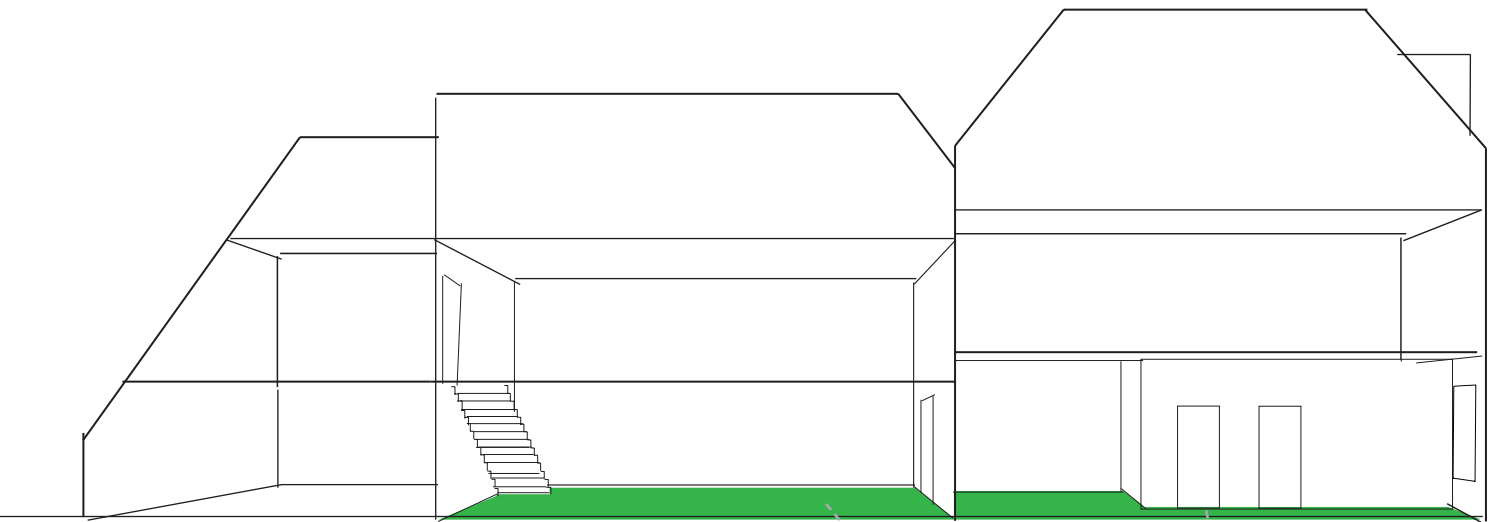

De geloten deur als toegang tot het collectieve van de stadsboerderij.

De **begrenzing** van de collectieve ruimte is die van fysieke afsluiting door heggen, bebouwing en de afsluitbare poort.

Beganegrond

Hogere ruimte

gemeenschappelijke tuin

en berging

gemeenschappelijke keuken

en woonkamer

Vanuit binnentuin een
transparante deur
naar prive vertrek

Weesperflat

Herman Hertzberger
Amsterdam
1963
250
Studenten

Eetruimte
Cafe
Dakterras
Filmruimte
Badkamer
Keuken
Woonkamer

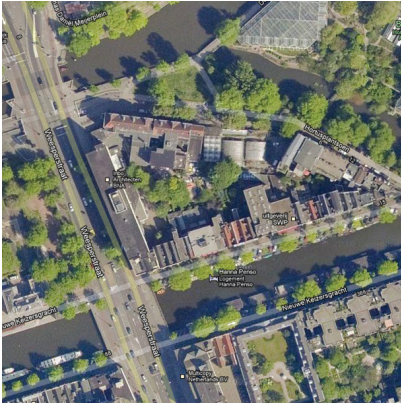

Deze flat is een interpretatie van de Unite d' Habitation van Le Corbusier. De wooneenheden zijn samengevoegd tot één blok en opgetild door middel van pilotis. (Engel,2006) Op de begane grond bevinden zich de functies die nodig zijn om het geheel te laten functioneren: er is een mensa, een boekenwinkel, een café en ruimte voor de studentenvakbond. Speciaal aan het ontwerp is de colonnade op de begane grond, die een overgang is tussen de publieke straat en het collectief van de studentenflat. De trap was ontworpen als het verlengde van de straat. Ook niet-bewoners konden gebruik maken van de gemeenschappelijke voorzieningen. Vandaag de dag is er alleen nog het café dat functioneert. De andere ruimtes zijn commerciële functies geworden zoals een architectenbureau dat daar nu zit.

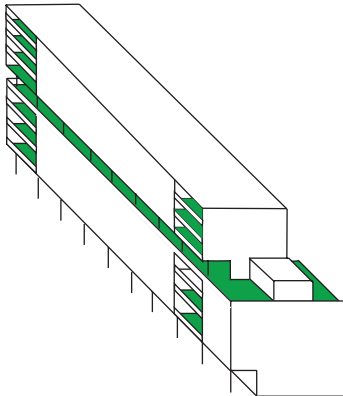
Iedere verdieping bevat twee wooneenheden, ieder aan weerszijden van de trap en lift. De wooneenheden zijn voor achttien personen ontworpen. Op de vierde verdieping zijn er wooneenheden van zes personen. Specifiek hieraan is dat dit voor gehuwde studenten met kinderen plaats ontworpen is. Er is een lange buitengang gemaakt die de studenten gezamenlijk delen, en de kinderen veilig konden spelen. Er is ook nog ruimte voor vergaderingen gereserveerd.

Ondanks dat het pand in contrast staat met de oude Amsterdamse grachtenpanden heeft de architect het gebouw met veel aandacht ingepast in de omgeving. De hoogte van de plint correspondeert net als de hoogte van de open galerij met de naast gelegen panden. De architect was van mening dat ruimte door de bewoners toegeëigend zou worden en de creativiteit van de bewoners zou stimuleren, en koos voor het maken van ruimtes die niet slechts voor één gebruik bedoeld waren. Meerdere mensen zouden zich er dan ook thuis voelen was zijn gedachte.

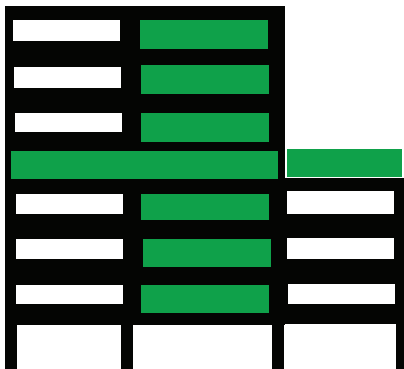
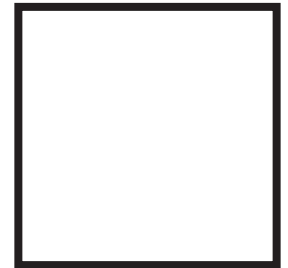

De **inpassing** is die van een blok in het stedelijk weefsel van Amsterdam.

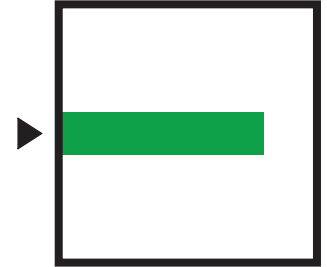
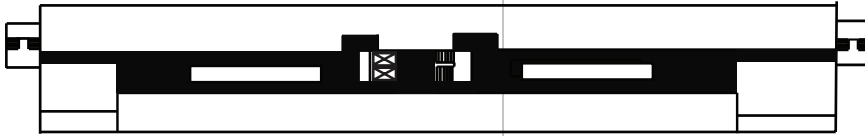
De **morfologie** is een monoliet, waarbij de woon-groepen opgetild zijn van de begane grond. In de plint bevinden zich de algemene gemeenschappelijke functies. Er zijn balkons aan de straatzijde gemaakt voor gemeenschappelijk gebruik per woninggroep.

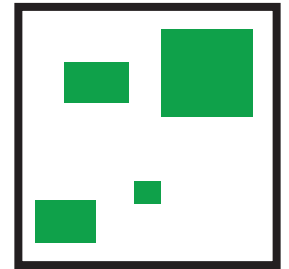
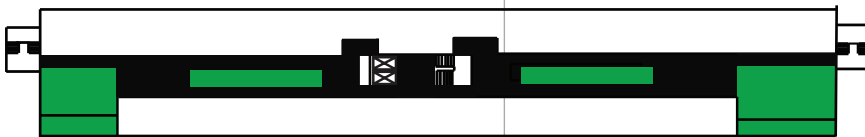
De gevel **representeert** de collectieve ruimten van de wooneenheden. Achter het balkon zit de keuken en woonkamer. De open galerij van de vierde verdieping laat zien dat hier een ruimte is die door meerdere mensen gebruikt wordt. De open plint met veel glas toont de gedeelde functies.

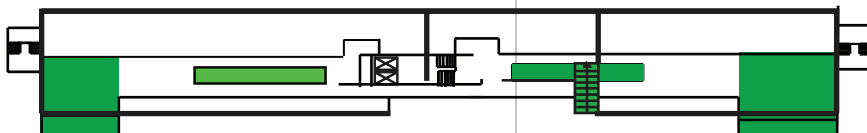
De **ontsluiting** gebeurt centraal in het gebouw. In de wooneenheden liggen de gangen centraal en rondom de gemeenschappelijke douche /wc ruimtes heen.

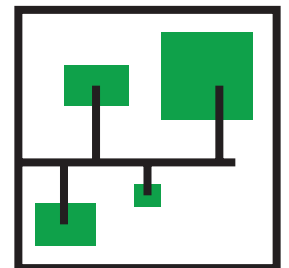
Gemeenschappelijke ruimte:
De gemeenschappelijke ruimtes zijn verspreid over het gebouw.

De verhouding **privé en collectief** op de begane grond was ontworpen als 100 procent collectieve ruimte. Op de verdiepingen is te zien dat er bijna de helft van de beschikbare ruimte in dienst staat van het collectief. De privé kamers zijn een veelvoud van kleine eenheden.

- 50%
- 40%
- 10%

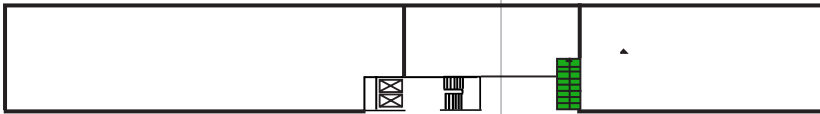
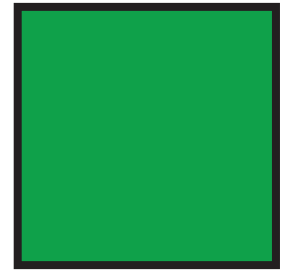

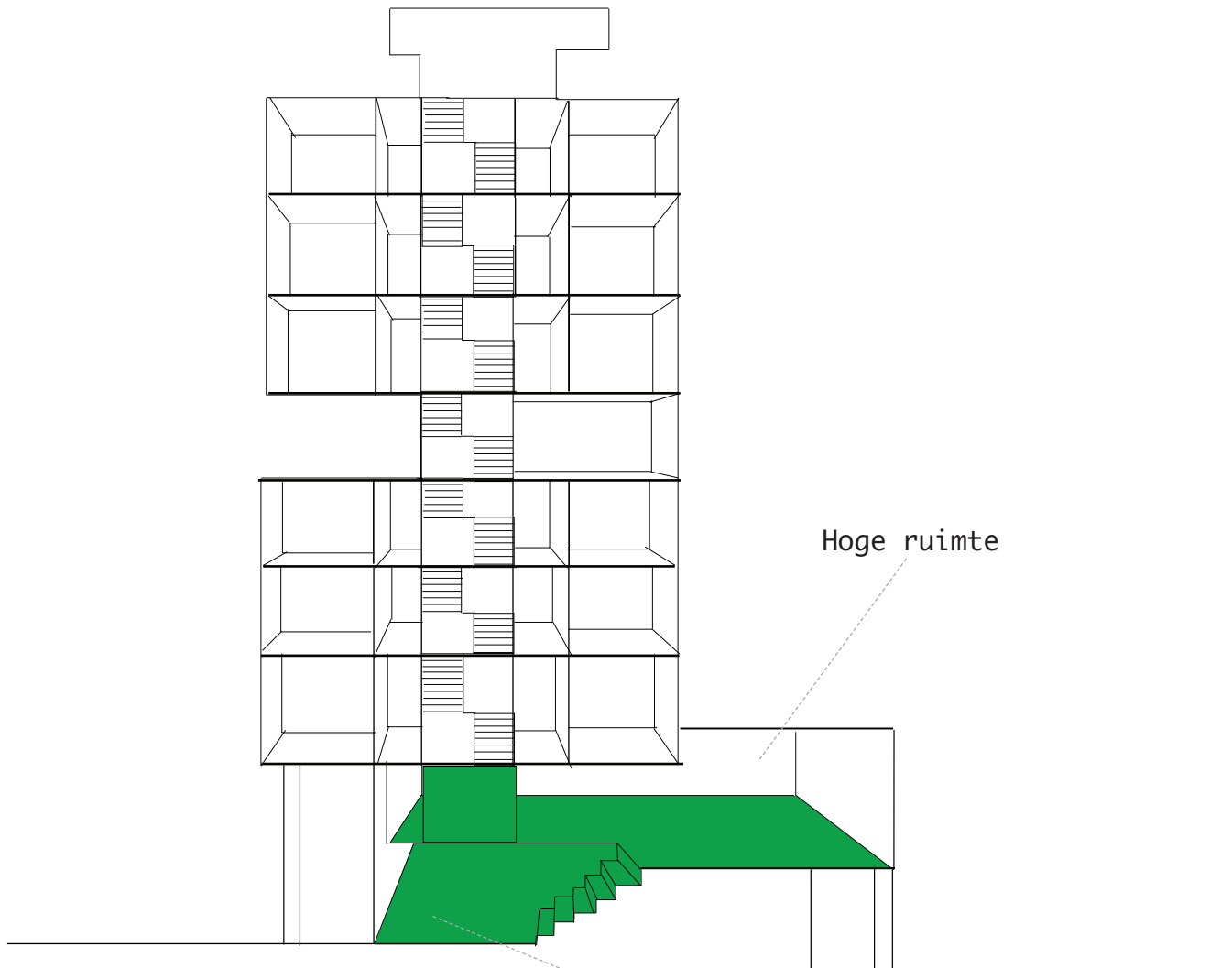

De dichte grens tussen het openbaar en collectief met ervoor een overgangs gebied dat meer openbaar is als collectief.

Grenzen en signalen: De collectieve ruimtes in het gebouw zijn op een open en transparante wijze verbonden met de straat. Iedereen zou naar binnen kunnen voor gebruik van de faciliteiten in het gebouw. De collonade en bloembakken vormen een subtiele overgang van publiek naar prive.

Hoge ruimte

Beganegrond

gang als zone tussen prive en collectief

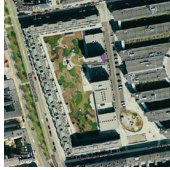

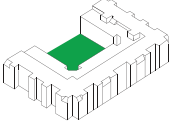

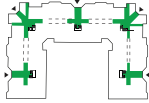
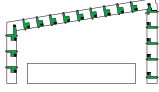
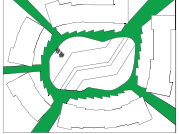

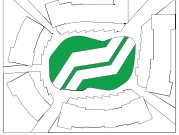

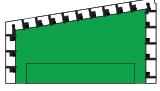

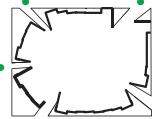

Gedeelde actief gebruikte keuken

Samen leven

Overzicht projecten

	De banier	Charlottehaven	Veld van klinken
 inpassing			
 Morforlogie			
 Representatie			
 ontsluiting en trappen			
 Positionering collectieve verblijfsruimtes			
 Collectief vs. prive			
 Grenzen en signalen			

Krakeelpolder

De overloop

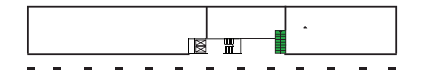
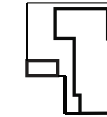
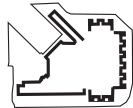
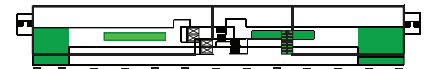
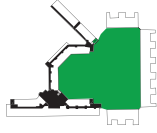
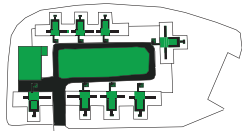
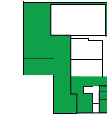
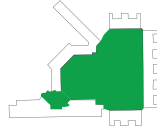
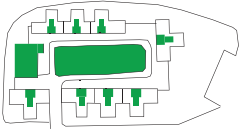
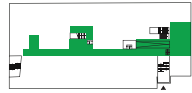
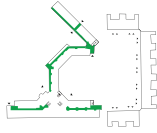
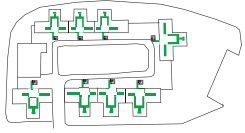
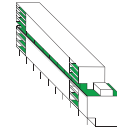
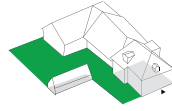
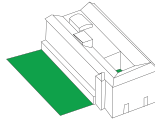
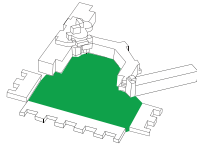
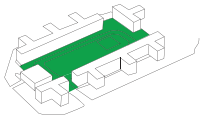
De Bagijnhof

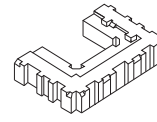
De stadsboerderij

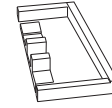
Weesper

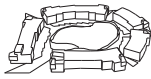
Overzicht Analyse

De banier

Charlottehaven

Veld van klanken

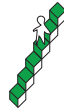
inpassing

Morforlogie

Representatie

ontsluiting en trappen

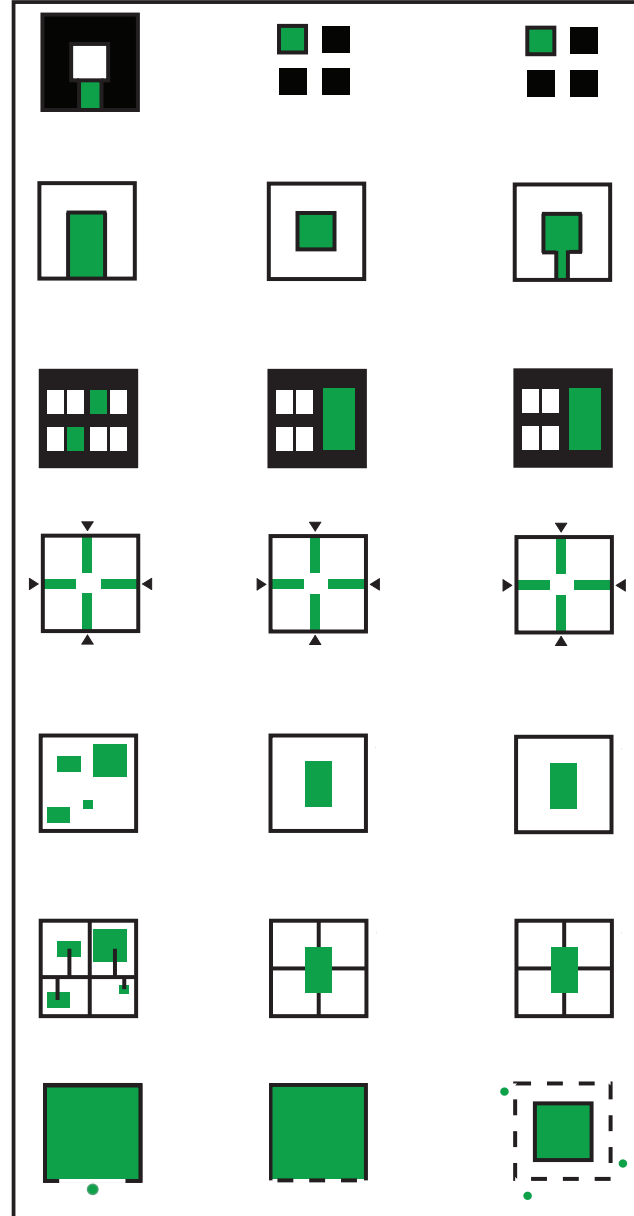
Positionering
collectieve verblijfsruimtes

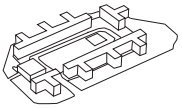

Collectief vs. prive

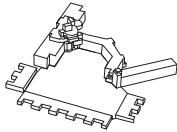

Grenzen en signalen

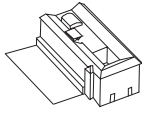

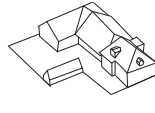
Krakeelpolder

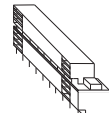
De overloop

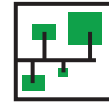
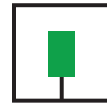
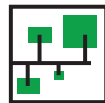
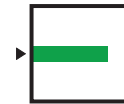
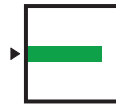
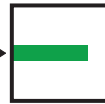
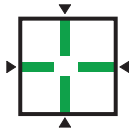
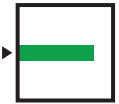
De Bagijnhof

De stadsboerderij

Weesperflat

Conclusie

De conclusie bestaat uit twee delen.

Het eerste deel laat de uitkomsten zien van de Analyse. Per thema worden de uitkomsten met elkaar vergeleken en zal er een vertaalslag worden gemaakt van schema naar architectuur. Dit doen wij door middel van een axonometrie die algemeen weergeeft wat de uitkomst is.

Als laatste zal er een eind conclusie worden gegeven waarin al de uitkomsten van de analyse naast elkaar worden gezet.

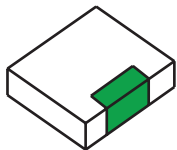
Conclusie per thema

Inpassing

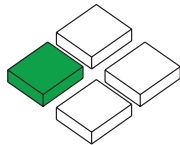
Gebouwen voor gemeenschappelijk wonen kunnen gebouwd worden als **autonome projecten**, leert ons de casestudies, maar evengoed als een **onderdeel van een bouwblok**. Zelfs de structuur van een bestaand gebouw kan gebruikt worden voor collectief wonen.

Zo ook de stadsboerderij in Delft. Dit renovatie project illustreert de uitgebreide mogelijkheden voor het bouwen van een collectieve woonomgeving.

De inpassing is hierbij geen instrument maar een voorwaarde die de architect mee krijgt. Dit behoeft daarom nog inzet van andere instrumenten.

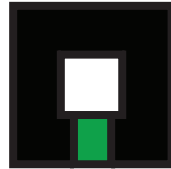

onderdeel van een bouwblok

Autonoom

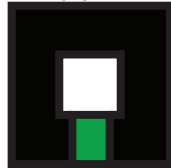
De stadsboerderij

Weesper

De Bagijnhof

De banier

Charlottehaven

Veld van klanken

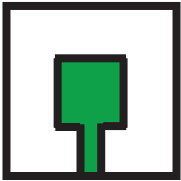
Krakeelpolder

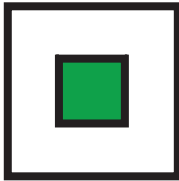
De overloop

Veld van klanken

Charlottehaven

De banier

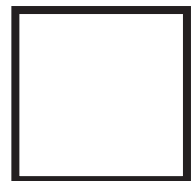
De stadsboerderij

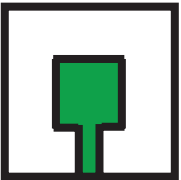
De Bagijnhof

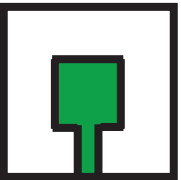
Weesper

Krakeelpolder

De overloop

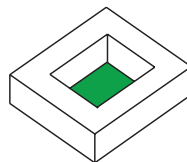

Morfologie

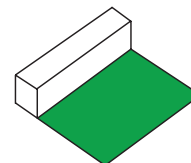
De vorm die het meeste terug komt in de case studies is een circulaire opstelling: een **gebouwblok** of **ensemble met in het midden de collectieve buitenruimte**. Het is echter ook goed mogelijk om een monoliete structuur hiervoor te gebruiken. Herman Herzbergers studentenflat laat dit zien.

De circulaire opstelling is een voor de hand liggende organisatie. Dit instrument kent de volgende kwaliteiten: beschutting, gelijkwaardigheid en het verbindt de bewoners met elkaar.

Het inzetten van een monoliete organisatie als instrument is minder voor de hand liggend. Het vraagt in ontwerp nog aandacht voor interne organisatie.

ensemble met in het midden de collectieve buitenruimte

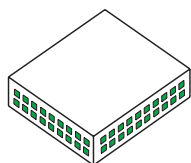
Monoliet

Representatie

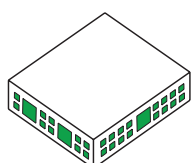
In bijna elke casestudie is het **aan de gevel te zien waar de collectieve ruimtes zich bevinden**. Dit maakt deze ruimtes herkenbaar en gemakkelijk te lokaliseren. Het is echter niet altijd het doel op zich van de architect om deze ruimte in de gevel monumentaal te maken. Het kan ook voortkomen uit een ander gebruik van die ruimtes, ten opzichte van de private ruimtes. Een voorbeeld is dat er meer daglicht gewenst is en ramen daardoor groter worden gemaakt.

In de casestudies wordt niet snel een verschil gemaakt in materialisatie bij de collectieve plekken in de gevel. Het gebouw wordt hoofdzakelijk als één structuur gezien en behandeld. Echter, in het voorbeeld van de muzikantenwoningen is er wel een bijzondere verandering van materialen. Deze heeft echter wel een functioneel karakter.

Over het algemeen genomen is te zien dat de architect bewust bezig is geweest met het ontwerpen voor het collectief en niet voor het individu. Hiermee is de speciale aandacht voor het ontwerpen van gevels, die de collectiviteit representeren, tot instrument geworden voor de architect.

Niet te zien waar de collectieve ruimtes zijn.

Duidelijk te zien waar de collectieve ruimte zijn.

De banier

Weesper

Krakeelpolder

De overloop

Veld van klanken

De banier

Charlottehaven

De stadsboerderij

De Bagijnhof

Ontsluiting

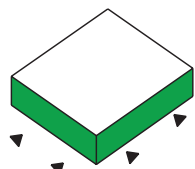
Uit de casestudies blijkt dat er twee manieren zijn van ontsluiting.

Er is een **centraal** type mogelijk, waarbij er één ingang is van waar uit de ruimtes ontsloten worden.

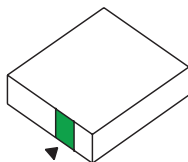
Hiernaast is er nog een ander type te zien in de casestudies. Dit is een type waarbij er **meerdere ingangen** zijn om naar de collectieve ruimte te gaan. Dit type zien we vooral bij de grotere projecten. Wat voornamelijk te maken heeft met comfort en veiligheid.

Beide instrumenten zijn mogelijk, maar zijn wel project specifiek.

Een **gemeenschappelijke entree** kan de ontmoeting van bewoners bevorderen.

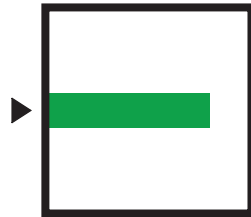

Centraal

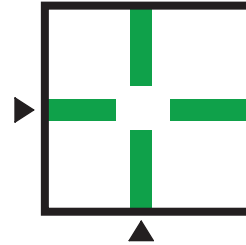

meerdere ingangen

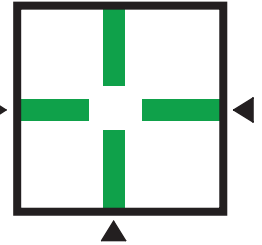
De stadsboerderij

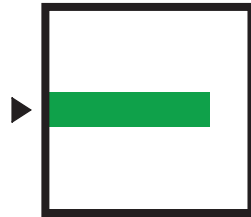
De banier

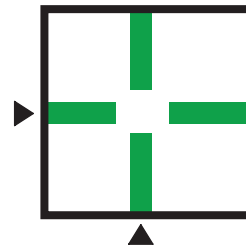
Krakeelpolder

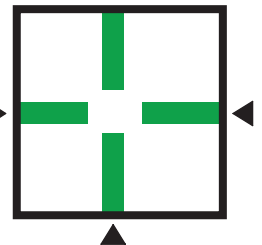
De Bagijnhof

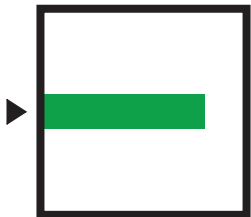
Veld van klanken

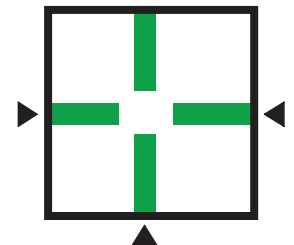
De overloop

Weesper

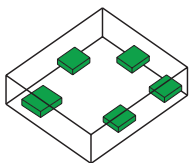

Charlottehaven

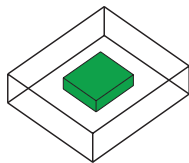

Verblijfruimtes

De collectieve ruimtes liggen in de meeste projecten **gecentreerd**. Echter in een aantal projecten liggen de ruimtes **verspreid** over het gehele gebouw. Zoals bij de Banier waar ondanks de centrale buitenruimte toch een decentrale organisatie van collectieve ruimtes is.

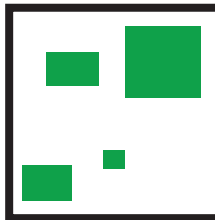

Verspreid

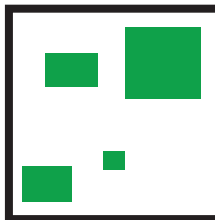

Centraal

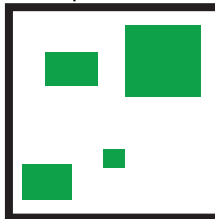
De banier

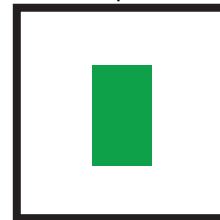
De Bagijnhof

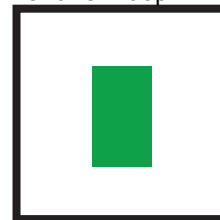
Weesper

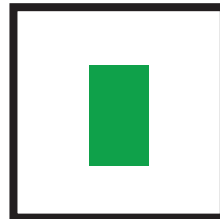
Krakeelpolder

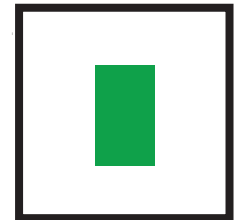
De overloop

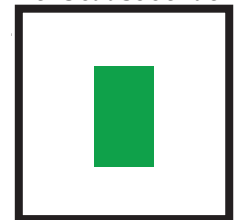
Charlottehaven

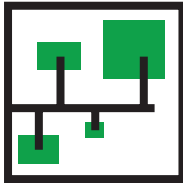
Veld van klanken

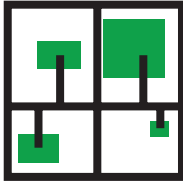
De stadsboerderij

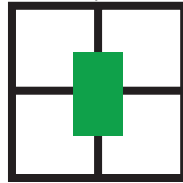
De Bagijnhof

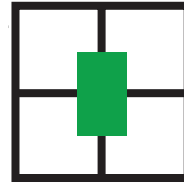
De banier

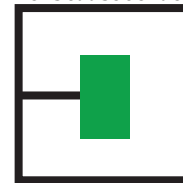
Krakeelpolder

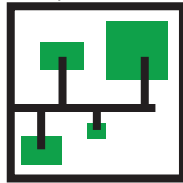
Veld van klanken

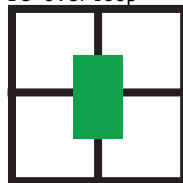
De stadsboerderij

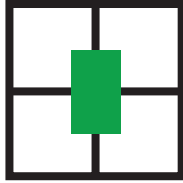
Weesper

De overloop

Charlottehaven

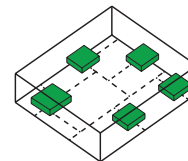
	De Bagijnhof	De banier	De stadsboerderij
■	60%	60%	60%
□	30%	30%	35%
■	10%	10%	5%

	Weesperflat	Krakeelpolder
■	50%	50%
□	40%	40%
■	10%	10%

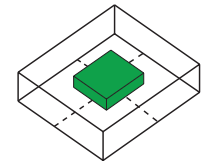
	Charlottehaven	De overloop	Veld van klanken
■	30%	25%	10%
□	60%	65%	80%
■	10%	10%	10%

Collectief vs. Prive

De geanalyseerde projecten laten drie verschillende typen zien als het gaat om de verhouding tussen collectief en prive. Zoals het bij verblijfsruimtes en de ontsluiting al duidelijk is geworden hoe het geregeld is, is er voor dit thema een relatie tussen deze twee. Zo wordt een centrale verblijfsruimte ontsloten door verschillende wegen. De verspreide collectieve ruimtes worden door meerdere en enkele toegangen ontsloten.

Meerdere wegen

Meerdere en enkele

gemiddeld

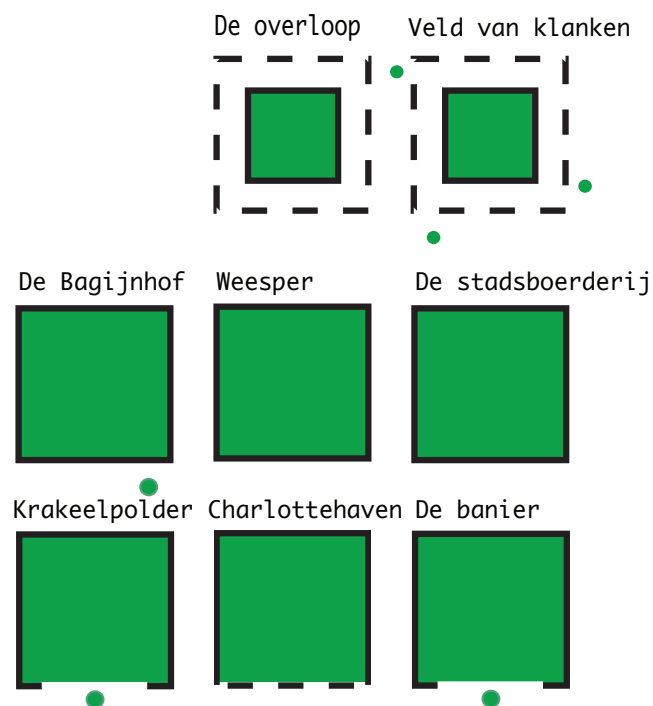
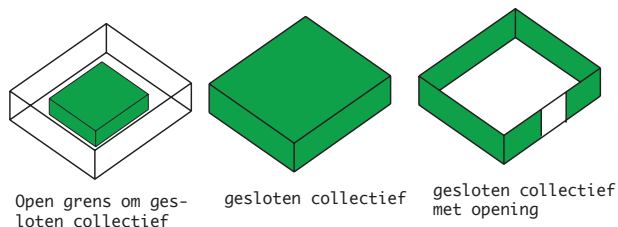
50% Collectieve ruimte

Grenzen en Signalen

Uit de analyse blijkt dat het thema grenzen en signalen lastig is te duiden. De grenzen zijn namelijk afhankelijk van vele factoren. Hierdoor is het lastig om een eenduidige taal te ontdekken. Om toch een taal te ontdekken is gekeken naar de overgang van openbaar naar collectief. Uit de analyses hebben wij drie types kunnen destilleren.

De eerste is een **open grens om een gesloten collectief**. Dit is bij De Overloop en het Veld van Klanken heel sterk aanwezig. Het tweede type project heeft een **buiten grens die gesloten is**. De derde onderscheidt zich nog door een **opening in deze gesloten buiten grens**.

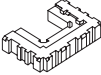

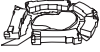
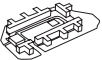
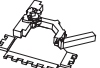

Bij alle typen is soms ook nog een signaal te vinden. Deze laat zich echter niet duiden in een architectonische taal.

Ruimtelijk

Uit de ruimtelijke analyse kwamen een aantal middelen naar voren die de architect bewust in gezet heeft bij het ontwerpen van de collectieve ruimte. Dit zijn:

- Hogere ruimtes. Hierdoor krijgt de ruimte meer nadruk en kwaliteit wat het beter geschikt maakt voor het gebruik van meerdere bewoners.
- Veel daglicht. Dit draagt ook bij aan een hogere kwaliteit voor de collectieve ruimtes. Het onderscheidt zich zo ook van de prive ver trekken.
- Zicht relaties. Dit stimuleert het collectieve gebruik doordat te zien is wat er gebeurt.
- De begane grond. Gelijk na de binnenkomst is de collectiviteit in het gebouw te bereiken. De collectieve ruimte wordt zo vaker gepasseerd en daardoor ook gebruikt.
- Centraal gelegen. In de gebouwen waar de collective ruimtes niet op de begane grond zijn gesitueerd kent deze wel ergens anders een centrale positie.

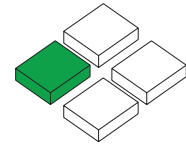
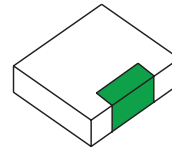
	 De banier	 Charlottehaven	 Veld van klanken	 Krakeelpolder	 De overloop	 De Bagijnhof	 De stadsboerderij	 Weesperflat
 Hoge ruimte	✓	✓			✓	✓	✓	✓
 Veel daglicht		✓			✓	✓		
 Zichtrelaties	✓	✓		✓	✓	✓	✓	
 Op begane grond	✓	✓			✓	✓	✓	✓
 Centraal gelegen		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

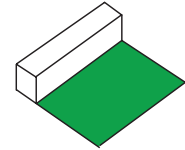
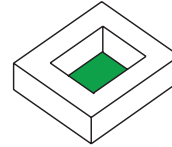

Samenvattend zijn dit de architectonische instrumenten die die tot de keuze van de architect kunnen behoren. Per thema zijn er uit de analyses twee of drie gekomen. Namenlijk:

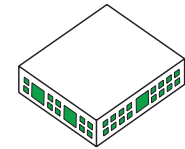
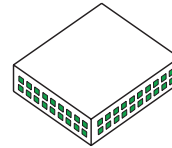
inpassing

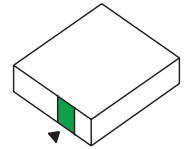
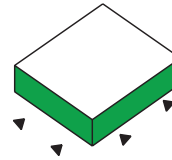
Morfologie

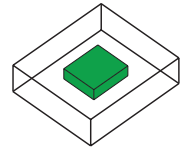
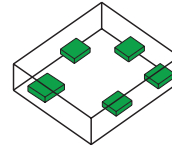
Representatie

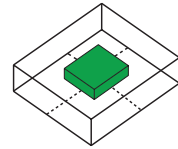
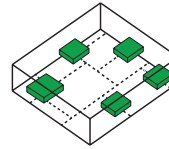
ontsluiting en trappen

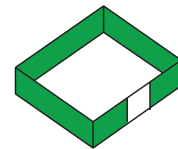
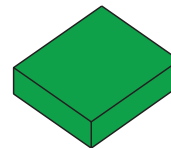
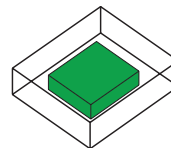
Collectief vs. prive
Positionering
collectieve verblijfsruimtes

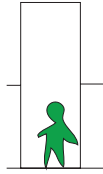
Collectief vs. prive

Ruimtelijk

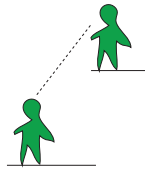
Hoge ruimte

Veel daglicht

Zichtrelaties

Op begane grond

Centraal gelegen

Naast deze instrumenten zijn er nog aan aantal andere instrumenten gevonden in de doorsnede met perspectief van elk plan.

Deze instrumenten hebben wij bij elkaar gezet in het volgende schema:

Eind Conclusie

In dit laatste deel van de conclusie willen wij een antwoord geven op de onderzoeksvraag. Deze vraag luidt:

Wat is collectieve ruimte in het woongebouw en hoe wordt deze architectonisch gearticuleerd?

De conclusie van de eerste vraag: **Wat is collectieve ruimte in het woongebouw?** komt uit het onderzoek naar de geschiedenis van de collectieve ruimte in het woongebouw. De definitie die wij hieruit kunnen formuleren is al volgt: Collectieve ruimte in het woongebouw is een buffer tussen privé en publiek waarin het plaats biedt voor een mix van publieke en private kwaliteiten voor de bewoners. De publieke kwaliteiten die in de buffer te vinden zijn, zijn sociale ontmoetingen, activiteiten en voorzieningen. De private kwaliteiten zijn veiligheid, persoonlijkheid, eigendom en verantwoordelijkheid.

De buffer tussen publiek en privé heeft zo een wederkerig karakter. Het biedt plaats voor een private handeling in een publieke ruimte en andersom. Dit word ook zo benoemd door de Spaanse architect Manuel de Sola-Morales:

Collective space is neither public nor private but much more and at the same time much less than public. (de Sola-Morales, 1992)

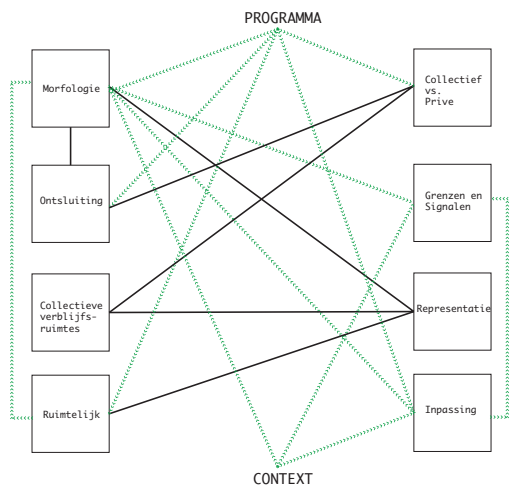
Op de tweede vraag: **hoe wordt deze architectonisch gearticuleerd?** is het lastig om eenduidig antwoord te geven. De instrumenten die wij hebben gedestilleerd uit de precedenten zijn misschien een tool an sich, maar kunnen niet los van elkaar worden ingezet. Ze zijn namelijk afhankelijk van context en programma. Deze complexiteit hebben wij geprobeerd weer te geven in het bijgevoegde schema.

Als de gevonden instrumenten naast elkaar worden gezet is een duidelijke scheiding te zien tussen de meer organisatorische

tools zoals ontsluiting, grenzen & signalen en morfologie en de meer architectonische kwaliteiten van de collectieve ruimte die wij benoemd hebben in het thema Ruimtelijk. De ruimtes zijn vaak hoger, lichter, centraal gelegen en goed zichtbaar in het collectieve woongebouw. Het is echter wel zo dat ze niet op zich zelf kunnen werken. Een hoge, lichte ruimte die niet goed ontsloten is, illustreert dit.

De gevonden ruimtelijke kwaliteiten leiden in combinatie met de meer organisatorische elementen tot vele mogelijkheden voor het ontwerpen van een collectief woongebouw die past in de context en het programma.

Zo is collectieve ruimte in het woongebouw niet een eenduidig begrip en in elke situatie anders. Voor ons is dit onderzoek daarom meer een startpunt voor ons ontwerp om er achter te komen wat collectiviteit betekent voor de gekozen locatie in het krimpgebied Varallo.

Nawoord Ellen

Vanuit mijn fascinatie heb ik de vraag gesteld of de bebouwde omgeving een bijdrage kan leveren aan sociale cohesie tussen de bewoners. Vervolgens vroeg ik mij af of een gebouw waar sociale cohesie versterkt wordt ook kan bijdragen aan de leefbaarheid in Varallo, de locatie van het afstuderen. Zo wordt het een herontwikkeling die als het ware de lijm is die het krimpende dorpje bij elkaar zou kunnen houden.

Het gezamenlijk onderzoek was toegespitst op collectiviteit in het woongebouw. Dit omdat deze schaal correspondeert met de grootte van de ontwerplocatie en omdat bij onderzoek op deze schaal ook meer architectonische middelen naar voren zouden komen dan op een grote (stedebouwkundige) schaal.

De gevonden middelen en de casestudies zijn een goede hulp en bewustwording voor bij het ontwerpen. Het doen van het onderzoek heeft ons goed kunnen laten zien hoe ontwerpen voor het collectieve woongebouw bij kunnen dragen aan meer interactie tussen de bewoners en op welke manier dit een kwaliteit kan zijn.

Mijn eigen probleemstelling gaat ook voor een groot deel over het collectief dat Varallo is. Dit is een grotere schaal dan die van de collectiviteit van het woongebouw. Mij valt op dat de gevonden middelen op meerdere schalen wel zouden werken. Dit maakt het onderzoek voor mij extra waardevol en helpt het mij bij het innemen van een standpunt over krimp. In mijn essay ga ik daar meer op in: de werking van de bebouwde omgeving op sociale cohesie als middel bij het aanpakken van krimp.

In het onderzoek is vooral naar voren gekomen welke middelen in de architectuur gebruikt kunnen worden om sociale contacten te stimuleren. De geleerde principes, die niet allemaal per element architectonisch bleken te zijn, kunnen ook meegenomen worden naar de grotere schaal (van Varallo). Dan meer in de vorm van **ordeningsprincipes of uitgangspunten**.

- Een zichtrelatie met de gemeenschappelijke ruimte.
- Centrale goed bereikbare positie van de gemeenschappelijke ruimte.
- De gemeenschappelijke ruimte is in verhouding oververtegenwoordigd ten opzichte van privé ruimtes of publieke ruimtes.
- Hoge ruimtes ten opzichte van de privéruimtes.
- Veel daglichtinval
- Het samen delen van basisbehoeftes zorgt voor meer sociale cohesie.
- Het kunnen afsluiten van de collectieve ruimte naar buiten toe zorgt voor meer onderling contact.

Deze principes zijn als het ware een soort van adviezen voor het ontwikkelen van een project op de locatie.

De locatie is een leegstaand ziekenhuis aan de voet van de Sacre Monte, en

grenzend aan de historische binnenstad. Een zeer centrale plek. Op deze plek wil ik een collectief woningcomplex ontwikkelen. De gemeenschappelijke deler van de mensen die er wonen is dat ze gebruik willen maken van de zorg op de begane grond en andere gedeelde ruimtes in het gebouw. Deze zorgfunctie is echter niet alleen voor de bewoners van het oude ziekenhuis beschikbaar, maar ook voor de andere stadsbewoners, van jong tot oud. De bewoners van Varallo hebben zich al eerder gezamenlijk hard gemaakt voor het behoud van een zorgfunctie, dus het blijkt in een behoefte te voorzien. Uit veel casestudies bleken basisvoorzieningen (ten opzichte van luxe voorzieningen) sterk bij te dragen aan het groepsgevoel of saamhorigheid. Het ontbreken van voldoende privacy is wel de keerzijde van te veel dingen samen delen in een gebouw.

Door het onderzoek heb ik meer inzicht verkregen in de verschillende eigenschappen van collectieve woonprojecten en in (goede en slechte)eigenschappen van collectieve ruimtes. De case studies geven op verschillende schalen inzicht in de werking van wonen in gemeenschappen. Zo is de casestudie van de Overloop bruikbaar voor het ontwerp omdat er ook in Varallo hoofdzakelijk ouderen wonen. De Charlotte haven, past qua schaal en gebruik wel op wat er op deze plek kan ontstaan en is een recent voorbeeld van gemeenschappelijk wonen. Opvallend in Charlottehaven is dat privéruimte de grotere rol speelt en zijn de voorzieningen en extra ruimte juist als een extra te beschouwen. Met het oog op de opstartfase van dit project is dat heel interessant. Collectieve ruimtes zijn namelijk een extra kwaliteit om ergens te vestigen. Op die manier verwacht ik terugkerende bewoners of eventuele nieuwkomers aan te trekken.

Nawoord Susanne

Het onderzoek naar collectiviteit in het woongebouw is een nuttig onderzoek geweest voor mijn persoonlijke vraagstelling. Het is echter op een andere manier van waarde dan ik in eerste instantie had bedacht. Dit was namelijk, zoals beschreven in de uitleg over onze gezamenlijke probleemstelling, niet de achtergrond informatie om goede collectieve woningen te ontwerpen. Bij het ontwerpen van een concept voor de ontwerplocatie is naar voren gekomen dat de kwaliteit van Varallo niet alleen collectiviteit is, maar meer het spanningsveld tussen twee verschillende eenheden die een confrontatie aangaan met elkaar. Zoals wij dit beschreven in de eindconclusie. Collectiviteit is voor mij dus slechts een voorbeeld van zo'n spanningsveld.

De informatie die ik kan halen uit het onderzoek zijn daarom niet de instrumenten voor collectiviteit als definitie. Het zijn de instrumenten die ingezet kunnen worden bij een in-between ruimte, zoals Aldo van Eyck het spanningsveld benoemd, tussen aan de ene kant publiek en aan de andere kant privé als eenheid. (Van Eyck, 1978)

Mijn persoonlijke onderzoeksvraag moet daarom niet meer zijn: Kan collectiviteit als concept een bijdrage leveren aan de herontwikkeling van krimpgebieden? maar het moet zijn:

Kan in-between als concept een bijdrage leveren aan de herontwikkeling van het krimpgebied in de vallei Sesia?

Mijn ontwerp zal uiteindelijk een antwoord moeten geven op mijn probleemstelling. Hierbij staan vooraan de vragen: Wat is krimp? Wat betekent krimp voor Varallo? En wat betekent het spanningsveld voor de locatie in Varallo?

Literatuur

- Arendt, H. (1958) *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- De Banier (2011) centraal wonen de Banier, geraadpleegd op 3 oktober 2011 <http://www.cwdebanier.nl/gebouwwoningenomgeving>
- Bijlsma, L. (2006) *De tussenmaat, een handboek voor het collectieve woongebouw* Amsterdam: SUN.
- Dorst, M. (2005) *Een duurzaam leefbare woonomgeving: fysieke voorwaarden voor privacyregulering*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Engel, H. (1996) *Plannenmap studenthuisvesting reader MSc Urban Architecture Hybrid Buildings* Delft: Publikatieburo Bouwkunde.
- Gadet, J. (1999) *Publieke ruimte, parochiale plekken en pas-santenopenbaarheid: jonge alleenwonende Amsterdammers over stedelijkheid*. Amsterdam, Spruijt.
- Gameren, D. (2010) *Het woonerf leeft*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Haijer, M.A. en Reijndorp, A. (2001) *Op zoek naar nieuw publiek domein*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Herman Hertzberger, n.d. interview Veronica bekeken op 3 november 2011, via <http://www.ahh.nl/>.
- Hertzberger van Bergeijk, Herman Hertzberger (1997) *Herman Hertzberger* Basel: Birkhauser Verlag.
- Lofland, L.H. (1973) *A World of Strangers: Order and Action in Urban Public Space*. New York: Basic Books, Inc.
- Landelijke vereniging Centraal Wonen (2011) geraadpleegd op 1

oktober 2011 <http://www.lvcw.nl/>
Komossa, S. (2010) De transformatie van het Hollandse bouwblok in relatie tot het publieke domein;
Model, regel en ideaal ,Nijmegen: uitgeverij van Tilt.
Kums, R., (2002)Tussen individualiteit en collectiviteit:
leven in woongroep of centraal wonen-project, bekeken op 1 november 2011 <http://www.lvcw.nl/doc/EindwerkRK.pdf>.
Mitchell, W.J, (2003) ME++ The Cyborg Self and the Networked City. Lezing: <http://mitworld.mit.edu/video/170>.
De Overloop (2011) zorggroep Almere geraadpleegd op 19 oktober 2011, http://www.zorggroep-almere.nl/woonzorgcentra/startpagina_de_overloop.php.
Reijndorp, A. En Reinders, L. (2010) De alledaagse en de gep-lande stad. Over identiteit, plek en thuis. Amsterdam: Sun.
Sennet, R (1977) The fall of the public man. Cambridge: Cambridge University Press.
De Sola Morales, M. (1992) ‘ ‘ Openbare en collectieve ruimte’’. Oase (1992) Oase 33 Over de transformatie van de metropool. Rotterdam: NAI Uitgevers.
Vanderhoven (2010) Omgevingspsychologie van groepswonen België,
Een kennismaking met groepswonen voor de Architect Scriptie Provinciale Hogeschool Limburg geraadpleegd op 5 november 2011 via <http://www.centraalwonen.be>.
Vereniging Bagijnhof 13, (n.d.) geraadpleegd op 4 november 2011 <http://www.verenigingbagijnhof13.blogspot.com/> .

Interview

Brouwer, M (2011) Interview over Stadsboerderij, Delft, 30 oktober 2011
Fros, F (2011) vragenlijst en foto's via email Weesperflat 15 november 2011
Duinker,T. (2011) rondleiding Banier, 24 oktober 2011 Rotterdam
Struijk, E (2011) interview over Krakeelpolder, 5 oktober 2011 Delft

Archiefbezoek

Gemeente Archief Rotterdam 2011

Gemeente Archief Delft 2011 Phoenixstraat Delft

Bronnen afbeeldingen

Fotos geschiedenis

Bijlsma, L. (2006) De tussenmaat, een handboek voor het collectieve woongebouw Amsterdam: SUN.

Fotos Charlotte haven

Charlottehaven (2011) <http://www.charlottehaven.com/>

Google maps (2011) Copenhagen Charlottehaven www.maps.google.com

Fotos de Banier

Struijk, E (2011) Rotterdam

De Banier (2011) geraadpleegd op 18 oktober 2011 <http://www.cwdebanier.nl/>

Google maps 2011 Banierstraat Rotterdam, geraadpleegd op 3 november 2011.

Fotos Veld van Klanken

Kok, S. 2011 Rotterdam

Google maps (2011) Hoogvliet Rotterdam, geraadpleegd op 3 november 2011 www.maps.google.com

Architectenweb (2010) veld van klanken, Hoogvliet, website geraadpleegd 12 oktober 2011

Fotos Krakeelpolder

Engel, H. (1996) Plannenmap studenthuisvesting reader MSc Urban Architecture Hybrid Buildings Delft: Publikatieburo Bouwkunde.

Struijk, E. (2007) Delft

Google maps (2011) Delft, geraadpleegd op 3 november 2011 www.maps.google.com

Foto's De Overloop

Herman Hertzberger Architectuurstudio (2011) website geraadpleegd op 15 oktober 2011-11-21

Google images 2011 Almere de Overloop, geraadpleegd op 3 november 2011 www.maps.google.com

Google maps 2011 Almere de Overloop, geraadpleegd op 3 november 2011 www.maps.google.com

Fotos Bagijnhof

Struijk, E. (2011) Delft

Vereniging Bagijnhof 13, (n.d.) geraadpleegd op 4 november 2011 <http://www.verenigingbagijnhof13.blogspot.com/> .

Au, Y 2010 met elkaar, de invloed van fysieke kenmerken op het gedrag binnen de collectieve woonomgeving, scriptie TU delft via repository Library Delft.

Google maps (2011) Delft, geraadpleegd op 3 november 2011 www.maps.google.com

Fotos Rietveld

Struijk, E. (2011) Delft

Google maps (2011) Delft, geraadpleegd op 3 november 2011 www.maps.google.com

Stadsboerderij Delft 2011 <http://www.stadsboerderijdelft.nl/>

Fotos Weesperliefat

Fros, F (2008) Amsterdam

Hertzberger van Bergeijk, Herman Hertzberger (1997) Herman Hertzberger Basel: Birkhauser Verlag.

Herman Hertzberger Architectuurstudio (2011) website geraadpleegd op 15 oktober 2011-11-21

Google maps (2011) Amsterdam, geraadpleegd op 3 november 2011 www.maps.google.com

Bijlagen

Essay Ellen

Ontwerp oplossingen voor krimpdorpen moeten inzetten op versterken van sociale cohesie en woonkwaliteit in plaats van op investeren in publiekstrekkers en branding.

Onlangs is de zeven miljardste wereldburger geboren in India. (NOS, 2011) In de toekomst worden zal dit aantal nog sterk groeien. Hierdoor wordt de druk op de ruimte, grondstoffen en leefbaarheid steeds groter. Ondertussen kampt Europa met een groot aantal krimpregio's. Gebieden waar steeds minder mensen komen te wonen. Dit vraagt van beleidsmakers, planners, architecten om nieuwe denkwijzen bij het maken van plannen.

Dit essay gaat in op een manier van aanpak voor de problematiek in krimpgebieden. Meer nog dan een oplossing is het een houding die ingenomen kan worden om met het vraagstuk van toenemende krimp om te gaan. Tijden zijn veranderd (economische crisis) en oude methoden kunnen daardoor niet meer klakkeloos worden ingezet. Er is geen geld voor de gangbare strategieën, dat vaak oplossingen voor de korte termijn blijken.

Eerst wordt ingegaan op de het fenomeen krimp vandaag de dag: haar oorzaak en gevolgen. Daarna wordt de kwaliteit van sociale cohesie tussen bewoners bij plattelandsgebieden uitgelicht, met de aansluitend de relatie met bebouwde omgeving. Als laatste wordt ingegaan op de vraag hoe architecten en stedenbouwers met ruimtelijke plannen op deze lokale saamhorigheid kunnen inspelen om grip te krijgen op krimpende gebieden.

Fenomeen krimp

Wat is krimp? Krimp is het verschijnsel waarbij bevolkingsaantallen teruglopen en is daarmee het tegenovergestelde van groei. Krimp kan geleidelijk optreden maar bijvoorbeeld ook door natuurrampen. Het is een verschijnsel van alle tijden, immers groei is begrensd en eindig, en wordt opgevolgd door krimp. (Hospers, 2010) Een voorbeeld hiervan is de opeenvolging van de seizoenen, na de zomer komt de herfst. Het een kan niet zonder het ander. De laatste tijd staat krimp opnieuw in de belangstelling bij beleidsmakers, stedenbouwers en architecten. Dit vanwege de combinatie van factoren die krimp veroorzaken in de huidige maatschappij en de gevolgen voor de leefomgeving. Oorzaken van krimp vandaag de dag zijn:

- lage geboortecijfers
- vergrijzing van de bevolking
- Verhoogde mobiliteit en suburbanisatie
- daling van de vraag naar arbeid en de automatisering van de productie
- Migratie naar meer welvarende regio's

(in van de Walle, 2010; Beyer, 2006, Akber & Krember, 2005)

Deze laatste twee redenen zijn volgens Hospers de meest dominante: binnenlandse migratie is dominantier voor de demografische ontwikkeling dan de algemene natuurlijke aanwas. Migratiestromen komen op gang door de onaanvaardbaarheid van de huidige woonomgeving of de hogere aantrekkelijkheid van de nieuwe woonomgeving. Of een woonomgeving aantrekkelijk wordt gevonden is weer afhankelijk van economische, sociaal culturele en politieke ontwikkelingen. De huidige trend is dat steeds meer mensen in de steden gaan wonen.

Gevolgen

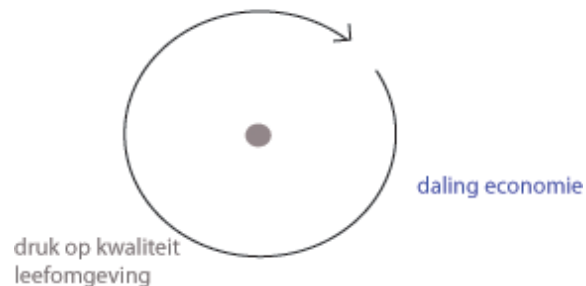
Door het krimpen van de inwonersaantallen in een woongebied neemt het draagvlak voor aanwezige voorzieningen af, waardoor die zullen verdwijnen. Dit kan weer resulteren in extra verhuizingen en zo raakt een dorpje of stad in een neerwaartse spiraal. De economie verslechtert door het verdwijnen van de werkgelegenheid. Door de bevolkingsafname en de teruglopende economie staat nu ook de leefbaarheid onder druk. Er vallen gaten in het weefsel op sociaal en ruimtelijk niveau. (Beyer in van de Walle, 2010) Leefbaarheid, economie en inwonersaantallen reageren op elkaar en versterken de krimp.

De leefomgeving komt vooral onder druk te staan doordat er leegstand optreedt en woningen daardoor verloederen. Daarnaast heeft het wegvallen van voorzieningen een nadelig effect. Delen van de stad worden niet meer gebruikt en kunnen een onveilig gevoel veroorzaken bij bewoners. De term spookstad is een vaakgehoorde term rondom de krimp-problematiek.

De sociale cohesie in dorpen en steden valt ook onder de noemer leefbaarheid en komt door het wegvallen van een deel van de oude bewoners en de ruimtelijke gevolgen ook onder druk te staan.

Gangbare eerder toegepaste strategieën bij krimp waren eerder al grote investeringen in voorzieningen, nieuw bouwen van woningen voor extra draagvlak en het toepassen branding. Deze komen echter allemaal voort uit het gedachtegoed van groei en het trekken van nieuwe bewoners. Maar het is nu de tijd om te accepteren dat in krimp veel gebieden zal opspelen. Er is geen geld en groei is juist in krimpregio's niet aan de orde.

daling inwonersaantallen

Neerwaartse spiraal

Ruimtelijke gevolgen

Door daar wel op in te zetten kan het een krimpend dorpje weer sterk maken, maar wordt het probleem slechts verplaatst: immers door verhuizingen naar een plaats lopen andere dorpjes weer leeg (Hospers,2010).Het is daarom beter om voor de huidige bewoners aan de slag te gaan. Want als er niets gebeurt dat voor hen belangrijk is, zullen zij uiteindelijk ook hun spullen pakken.

Sociale cohesie van dorpen als bindend element

Sociale cohesie is de onderlinge band of gelijkgestemdheid die een groep mensen met elkaar hebben. Dit kan voortkomen uit achtergrond, gemeenschappelijke interesse of doordat ze samenleven. Dit kan op verschillende schalen, van nationale schaal tot de schaal van het woongebouw. Zo zijn er ook verenigingen en organisatie, waar gedeeld geloof of interesse voor sociale samenhang zorgt. Het is als het ware de lijm die groepen mensen bij elkaar houdt.

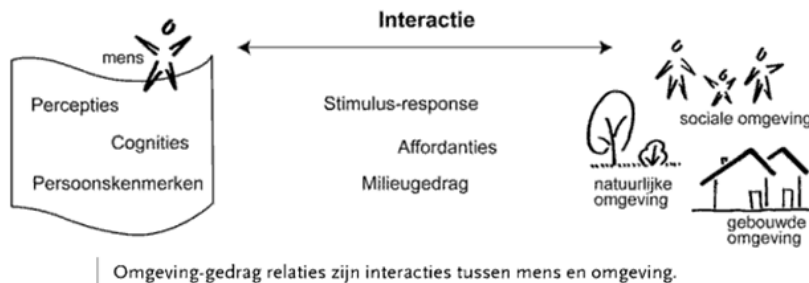
Sociale cohesie is een meerwaarde van landschappelijke gebieden. Een kwaliteit die dorpsbewoners onderling meer hebben dan stedelingen met elkaar. Dit heeft vooral te maken met de schaal. Dorpen zijn kleinschalig. Doordat er niet zo minder mensen wonen dan in een grote stad is er over het algemeen genomen sprake van grotere mate van sociale cohesie. Dit kan ter discussie gesteld worden, maar het is in ieder geval een ander soort van sociale cohesie dan in de stad. In de stad kunnen weldoor de grotere hoeveelheid aan mensen gemakkelijker vrienden worden uitgezocht op gelijkgestemdheid en is daar door monofunctioneel. In de dorpjes gaat het meer om alledaags, multifunctioneel contact. (Buijs, 2010) Deze sociale cohesie is vandaag de dag nog steeds een van de redenen voor mensen om hier te gaan wonen, in plaats van de meer anonieme stad. (Simon, Vermeij & Steenbekkers 2007) Dit geeft aan dat sociale cohesie die op het platteland te vinden is, ingezet kan worden om in de toekomst leefbaarheid te garanderen in krimpende dorpen (Van der Meer et al 2008). Overigens kan een hele sterke onderlinge band in een dorpje ook zijn nadelen hebben. Het schrikt mensen af die erg gesteld zijn op privacy.

Bewoners van dorpjes in landelijke gebieden hebben er vaak bewust voor gekozen er te wonen vanwege de natuur, de ruimte en de rust. De bewuste keuze om hier te gaan wonen t zorgt er voor dat ze, evenals de andere bewoners de plek hierom waarderen. Dit gezamenlijke gevoel versterkt de saamhorigheid.

In de volgende paragraaf wordt uitgelegd hoe sociale cohesie gestimuleerd kan worden door ingrepen in de ruimtelijke structuur. Hier is een rol weggelegd voor stedenbouwers en architecten, maar ook voor initiatieven van bewoners.

Relatie tussen sociale cohesie en fysiek omgeving.

Om krimp af te zwakken zou de oplossing liggen in het versterken van de saamhorigheid in krimpregio's. Dit is echter een sociale aangelegenheid en niet eenvoudig van bovenaf op te leggen of te forceren. Dit is iets wat moet groeien van onder uit. Sociale cohesie kan dan niet opgelegd worden, maar sociale ontmoetingen of lokale betrokkenheid wel worden gestimuleerd door de inrichting van de woonomgeving. Van Dorst formuleert dit in zijn promotiestuk als volgt: *'Ruimtelijke kwaliteit is een voorwaarde voor een duurzame leefbare woonomgeving. Het is een kwaliteit in zichzelf, maar ook een faciliterende kwaliteit voor sociale cohesie'* (van Dorst,200) Van Dorst gaat in zijn promotieonderzoek veel in op de relatie tussen de bebouwde omgeving en sociale processen *'Bewoners zullen in een buurt die niet ontworpen is om sociale eenheid te bewerkstelligen ook minder sociale relaties aan gaan. Een buurt met een duidelijke fysieke afbakening kent echter meer en kwalitatief betere sociale netwerken'* (van de Wardt in van Dorst 2010,p 42).

Omgevingspsychologie

Nu is het niet zo dat de samenleving volledig maakbaar is. Dit laat de uitwerking van de naoorlogse wederopbouw wijken wel zien. Maar nog steeds denken veel beleidsmakers de samenleving te kunnen beïnvloeden met ruimtelijke strategieën. De praktijk blijkt vaak anders: bewoners hebben hun eigen tactiek voor het gebruik van de openbare ruimte en voorzieningen (Reijndorp en Reijnders,2010). Vanuit deze voorgaande opvattingen kan gesteld worden dat het belangrijk is om ruimte voor ontmoetingen te scheppen, maar dan wel zo dat de bewoners hun vrijheid hebben voor de eigen invulling.

Want regisseren of voorspellen van het dagelijks leven, of de toekomst voorspellen van een krimpdorpje kunnen we niet. Wel kunnen we aandacht schenken aan de huidige bewoners en aan de relatie tussen woonkwaliteit en sociale cohesie. Er valt te bediscussiëren hoe groot de invloed van de omgevingspsychologie is, maar invloed heeft zeker. Een voorbeeld is alleen al het gevoel van veiligheid in relatie met bebouwing. In een veilige omgeving zullen mensen elkaar eerder aanspreken, prettiger voelen en er ook naar streven de omgeving leefbaar te houden. De inrichting van

woonwijk, lichtinval en de zicht relatie van bewoners met de straat heeft een grote rol op het gevoel van veiligheid. Jane Jacobs heeft het in haar boek 'the Death of Great American Cities' over het hebben van ogen op de straat (Jacobs,1977). Zijn er geen ogen op straat, is de plint verlaten of een steeg slecht verlicht, voelt men zich er minder op zijn gemak. Het kan ook, volgens onderzoek, plaats bieden aan ongewenst of crimineel gedrag. (Beukers,N. en Krakkers, J. 1988) Van Dorst onderkent dit verschijnsel. '*Zichtbaarheid, overzichtelijkheid (leesbaarheid van routes, zichtlijnen, verlichting) en attractiviteit van de fysieke omgeving dragen ook bij aan de leefbaarheid*' (Van Dorst,2010 p 144).

Het belang van investeren in een kwalitatieve woonomgeving is daarmee aangetoond omwille van de leefbaarheid. Vervolgens kan gesteld wordt dat als mensen zich kunnen identificeren met de woonomgeving en tevreden zijn ze niet zo snel weg willen (Heijne, 2011).

Ontwerppogave

Het is dus beter om, in plaats van veel geld te investeren in het aantrekken van nieuwe bewoners waar men hoopt het huidige voorzieningenniveau mee in stand te kunnen houden, de aandacht te richten op het verbeteren van de woonkwaliteit voor de bewoners die overblijven.

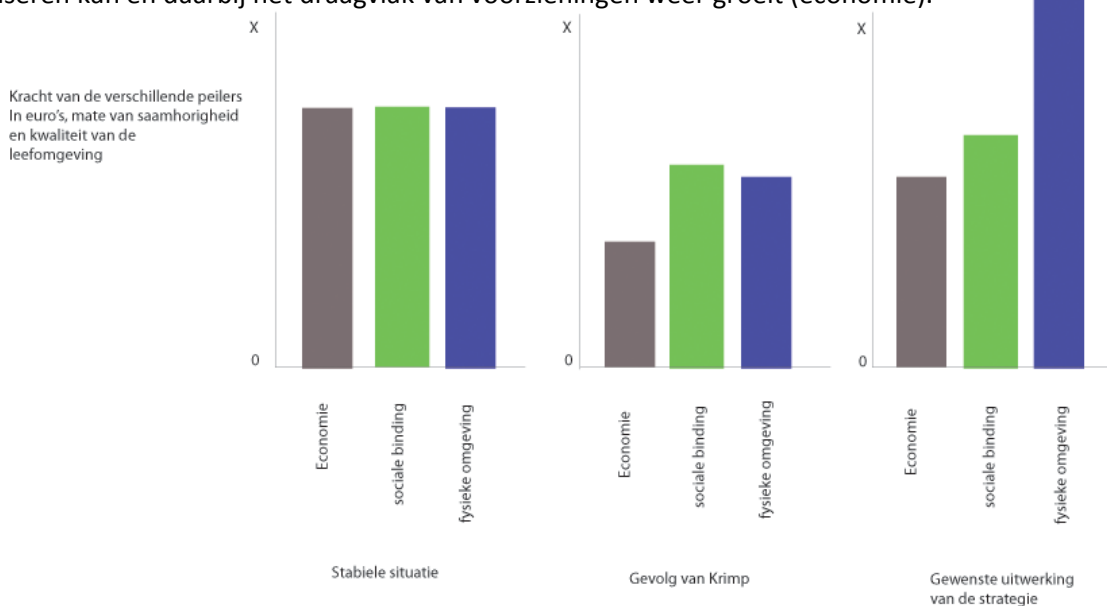
Men moet niet proberen te concurreren met omliggende steden, maar haar eigen kwaliteiten te versterken. De stad wordt immers altijd gekenmerkt door aanwezigheid van veel voorzieningen, onderwijs, een levendig uitgaansleven en volop werkgelegenheid. Op deze eigenschappen moet een dorpje niet inzetten omdat ze deze eigenschappen nooit zal bereiken. In de stad is er aan de andere kant ook veel drukte, weinig groen en sociale samenhang. Eigenschappen die een krimpend dorp zou kunnen bieden. Onderzoek bevestigt dat een woongebied om twee redenen aantrekkelijk wordt bevonden: '*Enerzijds is een regio aantrekkelijk voor vestiging door een grote bevolkingsomvang en een groot aanbod van banen en voorzieningen, anderzijds juist door een geringe bevolkingsdichtheid, een beperkte economische dynamiek en door de aanwezigheid van 'rust en ruimte*'. (Oevering 2010, P.31) Die laatste kenmerken worden juist gevonden in een krimpregio.

De hoeveelheid ruimte en groen ten opzichte van de stad komt bij het verschijnsel krimp als kans aanwaaien. De verminderde bevolkingsaantallen laten ruimte voor het omzetten van lege panden in groen en ruimte, ontmoetingsplekken of hoogwaardige woningen. Dit kan een startpunt zijn voor ontwerpers om de problematiek aan te grijpen. Het inzetten op extra ruimte en groen kan een extra impuls geven aan interactie tussen bewoners. Voorbeelden hiervan zijn volkstuinten, groene ruimte voor sport, een natuurboerderij, een honden-uitlaatplek en kinderboerderijen.

Conclusie

De twee belangrijkste redenen die mensen noemen om op het platteland te gaan wonen zijn dus de aantrekkelijke woonomgeving en de hechte sociale gemeenschap die nog aanwezig is op het platteland. De sociale cohesie is dus nog steeds van betekenis voor veel plattelandbewoners in de huidige geïndividualiseerde maatschappij. Dit is echter een sociaal proces, maar staat door omgevingspsychologie sterk in verband met de ruimtelijke ordening en kwaliteit van de woonomgeving. Daarom moet bij herontwikkelen van krimpgebieden daar op worden ingespeeld. Dit is anders dan inzetten op grote marketing campagnes of kapitaalinjecties in trekpleisters die de plek van nature niet bezat. In plaats van bijbouwen om het draagvlak voor voorzieningen op peil te houden, kan men beter accepteren dan het aantal inwoners afgenomen is/afneemt. En zich vervolgens richten op het verbeteren van de woonkwaliteit. De gebouwde omgeving kan bijdragen aan een positief gevoel en waardering voor de plek en daardoor gezamenlijke zorg aanwakkeren. Hierdoor wordt de woonomgeving leefbaar en een aantrekkelijke woonomgeving blijven.

De hiervoor beschreven strategie laat zich in een overzicht samenvatten. In figuur 2 is als eerste te zien dat in de stabiele situatie, waarin nog niets aan de hand was de peilers economie, sociale binding en fysieke omgeving in balans zijn. Ten gevolge van krimp komen deze peilers onderdruk te staan en verminderde de kwaliteit van ieder. De economische bedrijvigheid daalt door emigratie, als gevolg daarvan trekken weer meer mensen weg en komen er plekken van leegstand. (fysiek omgeving). De derde grafiek laat zien dat na opwaarderen van deze fysieke omgeving de sociale binding weer aan gesterkt kan worden: Men is trots op de fijne woon omgeving, het heeft mooie ontmoetingsplekken en willen zich inzetten in voor het behoudt ervan. Uiteindelijk zal het dorpje met haar sociaal verbonden dorpje dit uitstralen. Mogelijk zorgt dit ervoor dat mensen terug komen waardoor het inwonersaantal stabiliseren kan en daarbij het draagvlak van voorzieningen weer groeit (economie).

Geraadpleegde bronnen

- Beukers, N en Krakkers, J. (1988) *De criminogene werking van het naoorlogse woonmilieu, een geografische toetsing*, Geografisch instituut Rijksuniversiteit Groningen, Groningen.
- Buijs, A. (2010), *Minder mensen, Meer ruimte voor groen en dorpse identiteit*, afstudeerscriptie TU Delft geraadpleegd online via <http://www.library.tudelft.nl/> op 1 januari 2012
- van Dorst, M (2010) . *Een duurzame leefbare woonomgeving*, Uitgeverij Eburon, Delft
- Heijne, K. 2011, Archined <http://www.archined.nl/nieuws/2011/november/vijf-scenarios-voor-het-ontwikkelen-van-krimpgebieden-comeback-city-of-fun-city/> geraadpleegd op 5 januari 2012
- Hospers, G. (2010) *Krimp!* SUN uitgevers Amsterdam
- Van de Walle, 2010, *Krimp als uitdaging*, Afstudeerscriptie TU Delft geraadpleegd online via <http://www.library.tudelft.nl/> op 1 januari 2012
- van de Meer, M. Thissen, F. Drooglever Foruijn, J. van der Tak, I. van der Wouw, D 2008 *de sociale draagkracht van dorpen in Borsele, Leefbaarheid, sociale cohesie en community care in kleine dorpen*, Amsterdam, AMIDSt Universiteit van Amsterdam
- NOS, videofragment <http://nos.nl/audio/308787-kan-de-aarde-ruim-7-miljard-mensen-wel-aan.html> . geraadpleegd op 4 januari 2012
- Reijndorp en Reijnders, (2010) *het geplande en het alledaagse* SUN uitgevers, Amsterdam
- Simon, C, Vermeij, L & Steenbekkers, A (2007), *'Het beste van twee werelden: Plattelanders over hun leven op het platteland'*, Sociaal Cultureel Planbureau. Den Haag.

Verantwoording afbeeldingen

Pagina 2:

Afbeelding neerwaartse spiraal: Ellen Struijk, 2011, Delft

Foto gevel: Ellen Struijk 2011, Varallo Hospital

Foto huis donkere lucht : National geographic, 2010 via website:

<http://www.google.nl/imgres?q=krimp&um=1&hl=nl&sa=N&biw=1613&bih=846&tbm=isch&tbnid=qz-2KJrA1NxSCM:&imgrefurl=http://www.nationalgeographic.nl/magazine/reportage/leven-met-krimp&docid=r4RxLoo5zEuZ2M&imgurl=http://static.nationalgeographic.nl/thumbnails/genjArticle/detail/76/11/00/leven-met-krimp-1176.jpg>.

Pagina 3: Illustratie omgevingspsychologie: Van Dorst, een duurzame leefbare woonomgeving, 2010 p 28

Pagina 4: tabelreeks strategie : Ellen Struijk, 2011, Delft

Essay Susanne: In-between krimp

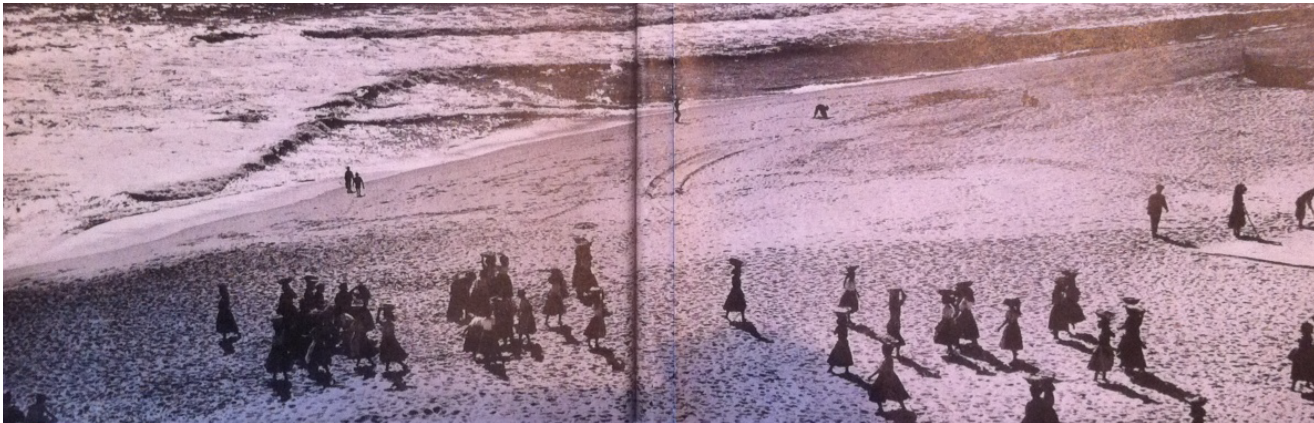

Foto uit Forum 8, 1959, blz 256-257

“Take off your shoes and walk along the beach through the ocean’s last thin sheet of water gliding landwards and seawards. You feel reconciled in a way you would not feel if there were a forces dialogue between you and either one or the other of these great phenomena. For here, in-between land an ocean - in this in-between realm, something happens to you that is quite different from the seaman’s alternating nostalgia. No landward yearning from the sea, no seaward yearning from the land.”

Aldo van Eyck, 1963

In-between krimp

Dit essay kan ik op vele manieren beginnen. Het is namelijk een verhaal van elke dag, wat gemarkeerd wordt door interpretatie, ervaring maar ook door architectuur.

Van uit dat laatste oogpunt wil ik dit essay beginnen. Architectuur is namelijk een vormgeving van het alledaagse, zoals de ontmoeting tussen mensen. Een winkel is bijvoorbeeld ontworpen voor de ontmoeting tussen ondernemer en klant. Beide partijen komen vanuit het private naar een ruimte die gecreëerd is voor de confrontatie tussen vraag en aanbod. Dit zorgt voor een spanningsveld tussen twee eenheden. Architectuur als in-between kan een bijdrage leveren aan deze ontmoeting tussen mensen.

Bovenstaand voorbeeld vindt in geurbaniseerde gebieden iedere dag plaats, maar niet in gebieden die te maken

hebben met krimp. Wat ooit een plaats of regio was waar van alles gebeurde om de economie en het sociale leven op peil te houden, loopt nu leeg richting de steden. Deze gebieden behoeven dan ook een herontwikkeling om te kunnen blijven bestaan. Vanuit overheden wordt er veel aandacht aan het fenomeen krimp besteed. Zo ook in het Noord-Italiaanse plaatsje Varallo in de Sesia Vallei. De vallei, die ooit een toeristische attractie was voor veel Italianen, is nu een leeg gebied aan het worden.

In dit essay wil ik laten zien dat het eerste verhaal over in-between een antwoord kan zijn op het probleem van krimp in Varallo. Centraal zal daarom de hoofdvraag staan:

Kan in-between als concept een bijdrage leveren aan de herontwikkeling van het krimpgebied Varallo?

Om hier een antwoord op te kunnen geven zal ik eerst kort uiteen zetten wat krimp is en wat het betekend voor

Varallo. Vervolgens leg ik uit wat in-between inhoudt en kan beteken voor Varallo.

Krimp en Varallo

De definitie van krimp is niet per se dat het bevolkingsaantal terugloopt. Het kan namelijk zo zijn dat het aantal

inwoners van een gebied terugloopt, maar de economische ontwikkeling positief blijft. Het Van Dale woordenboek uit 2010 geeft als mogelijke vertaling van krimp: een economische teruggang. (Van Dale, 2010)

Pas als de demografische krimp samenvalt met de economische krimp kan de leefkwaliteit onder druk komen te staan. In dat geval is er pas sprake van een probleem. (Graaf, 2009). Uitgaande van deze definitie is er in Varallo geen sprake van krimp. Vanaf 1961 is het bevolkingsaantal in Varallo vrijwel gelijk gebleven (Comuni-Italiani.it, 2011). De Sesia Vallei waar Varallo onderdeel van is, is wel een krimpgebied met veel leegstand en economische achteruitgang. Dit kan, als er niets gebeurt, in Varallo ook de toekomst zijn, omdat het nauw verbonden is met de regio.

Als er gekeken wordt naar de literatuur over krimp zijn er vele theorieën over de oplossingen voor dit probleem. Een complicatie hierbij is dat voor elke oplossing geldt dat het erg duur is om ten uitvoer te brengen. Geld is er echter vaak niet. Een van de kenmerken van krimp is immers economische achteruitgang. De oplossingen zijn dus niet eenvoudig uit te voeren en er moeten creatief omgegaan worden met de middelen die er zijn. (Simons, 2009)

Bij elke theorie over een oplossing staat voorop dat krimp moet worden gezien als een kans voor het gebied. Krimp kun je niet beïnvloeden, je moet er slim op reageren. (Dubbeling e.a., 2010) Een theorie is bijvoorbeeld om de bewoners van de omgeving te betrekken bij de herstructurering van het gebied. De bewoners worden zo verbonden met de plaats en blijven er wonen. (Bauhaus Institute, 2006) Ook wordt vaak het inzetten op een economie van kennis, recreatie en duurzaamheid als oplossing gezien, omdat dit een specifieke doelgroep trekt naar de locatie. Deze

doelgroep kiest bewust om op een nieuwe locatie te gaan wonen en kunnen makkelijker afstand doen van de omgeving die zij gewend zijn. (Dubbeling e.a., 2010) Voorts is het opwaarderen van de kwaliteiten waarover het gebied beschikt een mogelijke oplossing. Zo kan er met weinig middelen veel worden bereikt. (Graaf, 2009) Op deze laatste theorie wil ik nader ingaan.

Een van de kwaliteiten van Varallo is namelijk een interessante vorming van overgangen tussen openbaar en privé. Aan de publieke hoofdstraat zijn zijwegen, waarin grote deuren te vinden zijn die woningen door middel van een collectieve ruimte ontsluiten. Er is hierdoor een geleidelijke overgang gecreëerd van het publieke naar het private. Dit is niet het enige wat het plaatse rijk is aan kwaliteiten. De openbare ruimtes worden bijvoorbeeld ook gebruikt voor privé activiteiten. Een voorbeeld hiervan is het door de bewoners met een eigen stoel en laptop op straat internetten. Waar de collectieve ruimtes een gebied was tussen de twee, is het laatste voorbeeld een mix waar publiek en privé elkaar raken. Zo is een straat ontworpen als straat in de originele zin, maar kan ook voor meerdere doeleinden dienen.

In-between

Ferdinand de Saussure vat dit laatste op als een linguïstisch systeem. Hij illustreert dit aan de hand van de termen 'signifiant' en 'signifie'(De Saussure, 1972). De signifiant, betekenaar kan als de uiterlijke vorm van architectuur worden gezien. Deze uiterlijke vorm heeft geen betekenis en dat wordt signife genoemd.De betekenis staat hier

echter niet vast, maar is afhankelijk van de context, persoon en de tijd.(De Saussure, 1972) Zo kan bijvoorbeeld de Terminal Schiphol een plek zijn waar vandaag een reis begint naar een zonnig oord of waar mensen werken. Op Schiphol leidt dit, zoals op veel plekken in een bebouwde omgeving, tot een samenkost van werelden, ideeën en ervaringen. Met dit gegeven is rekening gehouden bij in organisatie en de vorm van het vliegveld. Zo zijn er duidelijke grenzen en routes te vinden in het gebouw. Iemand die op een kantoor werkt komt niet ieder moment een bezoeker tegen die zijn geliefde op komt halen van een wereldreis. Dit is een voorbeeld van een route. Ook zijn er grenzen op het vliegveld aangegeven. Na de douane is er op een vormgeven plek een landgrens die verbonden is met de hele wereld. Dit is geen directe grens, want achter de douane is een tussengebied gecreëerd. Dit gebied, waar bijvoorbeeld geen belasting wordt geheven, maar wel goederen worden verkocht is een plaats die tussen twee landen in ligt. Het is een ruimte op zichzelf geworden die geen deel uitmaakt van de rest van het land: het is een in-between ruimte. Deze in-between ruimtes leveren een spanningsveld op tussen twee eenheden. Niet alleen op vliegvelden kom je deze ruimtes tegen, maar overal waar mensen leven. Zo kan bijvoorbeeld iemands werk onderdeel zijn van zijn private en publieke leven. De twee dingen lopen door elkaar heen. Ook bij 'social media' als facebook is hiervan sprake. Er worden immers privé zaken op een publiek domein gezet. Hierdoor ontstaat een mix tussen twee eenheden die als in-between getypeerd kan worden. Het is echter wel een anders soort tussenruimte dan hierboven heb beschreven. Het vliegveld als voorbeeld is echter meer een zone tussen de twee eenheden en Facebook is een mix van beide.

Voor de architectuur schreef Francis Strauven hierover in zijn boek over het werk van Aldo van Eyck. Het tweelingfenomeen, zoals hij de in-between ook wel noemt, zou kunnen worden gevormd op twee manieren 'de aanleg van het tussen' als een zone en 'een volledige wederkerige doordringing, de gehele samsmelting van twee verschillende patronen tot een nieuwe complexe structuur'.(Strauven, 1998: 468)

In-between in Varallo

Dit laatste kan een concept zijn voor het plaatsje Varallo, omdat het een kwaliteit meebrengt die interessant is voor bewoners en andere groepen. Het is namelijk een nieuwe zelfstandigheid die er voor zorgt dat de natuurlijke balans van reciprociteiten in Varallo wordt hersteld. (Van Eyck, 1959; Van Eyck, 1960)

In het essay De milde raderen van de reciprociteit ,die Aldo van Eyck schreef in het forum nummer over de tweelingfenomenen, beschreef hij hoe het inzetten van een in-between kan leiden tot het herstel van de gehele reciprociteit. Volgens hem kan 'door erkenning van de heilzame kracht van de reciprociteit een plek,

een tros plekken tot stand brengen waar de gespleten duo fenomenen een grotere kans krijgen zicht te herstellen'. (Van Eyck, 1960: 205)

Deze gespleten 'duo fenomenen' zijn voor het plaatsje Varallo de beschreven plekken in het centrum, maar er zijn er meerderen. Ook de locatie ten noorden van het centrum waar het oude ziekenhuis is gesitueerd kan genoemd worden. De locatie is een schakel tussen het oude centrum en de Sacro Monte, die het begin is van een groot natuurgebied. Het ziekenhuis dient echter niet als schakel. Het is namelijk een groot afgesloten gebied die een

blokkade vormt tussen de twee eenheden. Het is in dit geval wel een zelfstandigheid, maar niet zoals Van Eyck dit heeft bedoeld. Het is een in-between zonder dat het de relatie aangaat met de directe omgeving. Hierdoor is het geen simultaneïteit waar gelijktijdigheid de berg en het centrum aanwezig zijn.

Als op deze locatie wel een aansluiting of in-between zou komen, zou het hele stadje er van kunnen profiteren. Het zou namelijk het begin kunnen zijn van de heilzame werking die Van Eyck beschreef.

In-between als concept kan mijns inziens in Varallo een oplossing zijn voor de problemen van krimp. Het is geen economische, maar een sociale en architectonische oplossing wat met de juiste invulling ook kan leiden tot een economische vooruitgang.

Dit essay kan ik uiteindelijk op vele manieren eindigen. Het is een verhaal van elke dag, maar ook een wens voor morgen. Laat het gemarkeerd worden door interpretatie en verandering, maar zeker ook door architectuur.

Literatuur:

Bauhaus Institute (2006) Die Anderen Stadte. The Other Cities. Band 3:Resonanzen/Volume 3: Responses. Jovis, Berlin.

Dubbeling, M., Gerritsen, M., Heijde, W. van der, Laan, A. van der (2010) "Krimp kan je niet beïnvloeden, je moet er wel slim op reageren.", XTD, nr 8, pp 6-7.

Eyck, A. van (1959) "De drempel en ontmoeting: de gestalte van het tussen", Forum: maandblad voor architectuur en gebonden kunsten, jrg. 14, nr. 8, p. 265.

Eyck, A. van (1960) "Milde raderen van de Reciprociteit", Forum: maandblad voor architectuur en gebonden kunsten, jrg. 15, nr. 6/7, p. 205.

Eyck, A. van (1963) "Ecology in Design", VIA Journal, jrg. 1, nr. 1, p.30.

Graaf, K. de (2009) Ruimte maken voor krimp. Ontwerpen voor minder mensen. BNA, Groningen.

Saussure, F. de (1972) Course In Genral Linguistics. Open Court Publishing Company, Chicago.

Simons, A. (2009) "Gezonde krimp vereist een economische motor", Blauwe Kamer, nr. 1, pp. 16-17.

Strauven, F. (1998) Aldo van Eyck. Relativiteit en verbeelding. Meulenhoff, Amsterdam.

Van Dale (2010) Grootwoordenboek van de Nederlandse taal. VBK Media, Utrecht.

Internet:

<http://www.comuni-italiani.it/002/156/statistiche/popolazione.html>. Geraadpleegd 06 -01-2012

Overige informatie projecten

Dit zijn de gegevens van de projecten die interessant zijn voor de werking van de projecten, maar niet interessant voor opname in de casestudies.

Charlottesville

De organisatie van Charlottesville is geregeld door een bestuur. Dit bestuur bestaat niet uit bewoners van het gebouw.

Financieel plaatje

Om in het gebouw van Charlottesville te wonen moet er alleen huur betaald worden waarmee gelijk betaald wordt voor alle faciliteiten in het gebouw. Daarnaast zal het huren van bepaalde ruimtes ook nog een toeslag vereisen.

Aankleding van de collectieve ruimtes

De collectieve ruimtes zijn onpersoonlijk, maar wel verzorgd. Hier is een bestuur voor aangesteld. Daarnaast dit niets te maken heeft met de bewoners van Charlottesville. Zij zijn ook verantwoordelijk voor het onderhoud van het gebouw

De organisatie van de Banier is geregeld door de Landelijke Vereniging Centraal Wonen. De structuur is zoals zij dat zelf benoemen zoals een vereniging. Er zijn leden en er is een door de leden gekozen bestuur die verantwoordelijk verschuldigd is aan de ledenvergadering. Welke op hun beurt ook verantwoording moet afleggen naar de landelijke vereniging

Financieel plaatje

Om te wonen in een Centraal Wonen complex moet elke bewoner 13,50 per jaar betalen aan de landelijke vereniging. De andere financiën worden door het bestuur geregeld.

Ongeschreven regels

Binnen het gebouw is er een belangrijke sociale regel, namelijk: Je wordt geacht deel te nemen aan de activiteiten van je cluster. Doe je dit niet is het niet zodat je uitsluitend wordt gezet, maar er wordt wel op aangedrongen om dit toch te doen. Dit gebeurt dan ook. De bewoners voelen zich bijvoorbeeld ook verbonden met de bewoners rond het zelfde trappenhuis. Er worden zelfs avonden voor georganiseerd rondom het trappenhuis.

Aankleding van de collectieve ruimtes

Opvallend voor de banier is dat de ruimtes niet persoonlijk zijn ingericht. Dit komt omdat er veel mensen gebruik maken van de ruimtes. Toch is voor elke ruimte een aantal mensen verantwoordelijk, maar ondanks

Veld van klanken

De **organisatie** van Veld van Klanken wordt geregeld door de bewonersvereniging De Grondtoon. De bewoner van Veld van klanken is automatisch lid van deze vereniging maar zijn niet verplicht tot actieve deelname en het betalen van contributie.

Aankleding van de collectieve ruimtes

De kracht van de collectieve ruimtes had kunnen zijn dat muzikanten met elkaar muziek kunnen maken. Dit kunnen ze echter nergens doen in Het veld van Klanken. De buitenruimte die gedeeld wordt, kan een terp zijn in een willekeurige wijk zijn in Nederland. Het is totaal niet gepersonaliseerd.

Krakeelpolder

Het collectief wonen in dit project bevindt zich vandaag de dag vooral in de verschillende woningen. De mogelijkheid van de totale samenhang van het complex is deels verloren gegaan door het verdwijnen van voorzieningen zoals sport en spelruimte, de eetgelegenheid en de kroeg. Dit is nu vooral parkeren. Er wonen nu niet meer alleen mannen op de Krakeelpolder maar ook vrouwen. De inrichting is in de jaren 80 veranderd. Er is een grotere gemeenschappelijke ruimte ontstaan door het plaatsen van de sanitaire voorzieningen naar de rand toe. Er was blijkbaar vraag naar meer ruimte. Ook zijn er balkons toegevoegd. Op de begane grond zijn de fietsenhokken de gemeenschappelijke deler, gedeeld per trappenhuis. Door het dagelijks tegenkomen van de bewoners rondom de zelfde trap is er een bepaalde mate van sociale cohesie. Men groet elkaar en weet soms ook elkaars naam. Er worden wel eens borrels gegeven per trappenhuis. De zogenaamde blokborrel.

Organisatie.

Er wonen rond de 600 studenten op de Krakeelpolder, in groepen van 16 bewoners. Binnen de huizen zijn afspraken gemaakt over het koken, het schoonmaken en dergelijke. Dit verschilt sterk per huis en is afhankelijk van de bewoners.

Financieel

De bewoners huren een kamer bij de woningbouwvereniging DUWO Delft die het pand beheert en zorgt voor onderhoud en reparaties. Voor zaken zoals samen eten wordt onderling gewerkt met huislijsten in de vorm van Excel bestandjes. Dit is aan de bewoners om dit te organiseren.

Aankleding

In het huis kan de sociale samenhang erg groot zijn. De twee wc's en twee douches worden door 16 man gedeeld. Er is een ruime eetkeuken waar met zijn allen gegeten kan worden. In veel huizen is te zien dat de bewoners een bar gemaakt hebben en een zithoek met tv hebben gemaakt. Dit zijn zelf ingebrachte spullen, niet altijd van de beste kwaliteit. De woningen zijn in het geheel afsluitbaar. De slaapkamers kunnen op slot. Het individu kan zichzelf en zijn spullen goed afsluiten. De bewoners komen elkaar de hele dag tegen, omdat de basisvoorzieningen zich bevinden in de gemeenschappelijke ruimte.

Ongeschreven regels

In sommige huizen is te zien dat er een uit-thuis bordje gemaakt is. Omdat de slaapkamers allemaal in de gangen geplaatst zijn is niet in één oogopslag te zien wie er allemaal thuis zijn. Dit bord laat zien wie er op het moment aanwezig zijn. Dit is een voorbeeld van een sociale afspraak.

De Overloop

De **organisatie** van de Overloop is geregeld door het manager van de overloop. Het is daarin nog onduidelijk of de bewoners inspraak hebben op wat er gebeurt.

Aankleding van de collectieveruimtes

De aankleding wordt verzorgd door de overkoepelende organisatie van de overloop. Het is daarom niet een persoonlijke ruimtes van de bewoners zelf.

Financieel

De bewoners kunnen een woning huren of kopen bij de Overloop. Dit wordt betaald aan de overloop.

Ongeschreven regels

Op de overgang in de nisjes voor de deuren is te zien dat de bewoners prive spullen hebben staan. Kastjes of schilderijen maken de entree persoonlijker.

Organisatie

Het is een woongroep van 36 onzelfstandige eenheden en enkele ateliers. Het complex wordt in zijn geheel verhuurd aan de vereniging Bagijnhof 13. De woongroep zorgt zelf voor nieuwe bewoners. De Bagijnhof is een woongroep in delft met 40 mensen. Ze leven met jonge mensen (ook kinderen). Ook wonen er nog een paar oorspronkelijke krakers. Het is een gemengde groep van studenten, afgestudeerden en werkende mensen uit Nederland maar ook uit andere landen. Er is, volgens de website van de vereniging een unieke sfeer gecreëerd waar je geïmproviseerd jam sessies, grillfeestjes kerstdiner kan meemaken. De omgeving is een broedplaats voor creatieve ideeën.

Financieel

De bewoners betalen huur aan de vereniging Bagijnhof 13. Deze vereniging huurt dit gebouw bij de DUWO.

Aankleding

Het valt op dat er spullen gezet worden voor de deur van de privé vertrekken. Zo eigenen mensen de gangruimte een beetje toe en wordt er een identiteit aan gegeven.

De woonkamer heeft meer weg van grote hal dan van een kamer door haar omvang.

Er staan heel veel meubels in de woonkamer. De spullen zien er wel uit alsof het de afgedankte meubels zijn.

Ongeschreven regels

Er is tijdens de open galerij route in 2009 meegedaan met de bagijnhof. De ateliers waren open voor bezichtiging en hebben zo'n 300 mensen getrokken.

Organisatie

De bewoners hebben zelf het gebouw gekocht, herontworpen en zelf ook verbouwd. Er is een grote mate van betrokkenheid van de bewoners met betrekking tot de staat van het gebouw en tuin. Met klusdagen worden de gezamenlijke voorzieningen onderhouden.

Financieel

Er is in deze woongroep een strikte scheiding tussen financiële kant van het groepswonen en het sociale. Dit is bewust afgesproken om geen scheve gezichten te krijgen als bijvoorbeeld iemand bijvoorbeeld meer betaalt voor de woning, hij dan niet zal denken dat hij dan minder hoeft bij te dragen aan onderhoud. Het financiële plaatje is georganiseerd in de vorm van een vereniging, waarin ieder zijn aandeel koopt, op basis van het aantal vierkante meters van de woning. Omdat een woongroep als deze niet de standaard gezinsvorm heeft, wordt dit door veel instanties zoals bij het afsluiten hypotheek en (auto)-verzekeringen als lastig ervaren. Dingen financieel op orde bij het krijgen gaat dan ook iets moeizamer.

Aankleding

In de stadsboerderij valt op dat er mooie spullen in de gemeenschappelijke ruimte staan. Een goede boekenkast, een piano. Een grote ruimte eettafel en een zithoek met tv. Dit laat zien dat er een grote mate van onderling vertrouwen is, dat het niet kapot zal gaan of worden meegenomen. De schaal van het project (vier gezinnen) draagt bij aan dit onderling vertrouwen.

In de woning staat ook een vitrinekast met opgravingen van tijdens de bouw. Scherven, stenen en zelfs een bot van een kalf zijn hierin uitgestald. Dit komt de betrokkenheid van bewoners bij het gebouw.

Ongeschreven regels

Er zijn plekjes in de tuin, waarvan je weet als je daar gaat zitten zal de rest je niet storen. Op andere plekken is het vanzelfsprekend dat de anderen erbij kunnen gaan zitten.

Opmerkingen

Het groot bijkomend voordeel van het wonen in een woongroep als deze is het sociale contact, de mogelijkheid dingen te kunnen delen. Ook werd het woord slagkracht gebruikt. Als groep sta je sterk en kun je meer dingen voor elkaar krijgen. Er is doordat ieder zijn eigen voorzieningen heeft voldoende privacy voor de gezinnen zelf.

In de huidige tijd is de collectieve ruimte op de begane grond geprivatiseerd tot bedrijfsruimte. Daarmee blijft alleen het café de Doos over voor gemeenschappelijk gebruik. Deze wordt gerund door studenten zelf. Er is ook een bestuur van de Weesperflat die zo nu en dan activiteiten organiseert voor iedereen in het gebouw.

Organisatie

De bewoners wonen in een groepswooning, met gedeelde voorzieningen als douche en wc. In de gehele flat is er niet heel veel gemeenschappelijk meer. Er is wel het bestuur dat voor activiteiten zorgt.

Aankleding

De muren zijn beschilderd door de bewoners. Herman Hertzberger heeft in elke woninggroep voor keukens kastjes ontworpen waarin ieder zijn keukenspullen kan plaatsen. Per woninggroep verschilt het of er gezamenlijk gekookt wordt of dat een ieder zijn eigen maaltijd maakt elke dag. Dit hangt af van de gemaakte afspraken en het groepsgevoel. De overige meubels zijn ingebracht door bewoners zelf, en er staan meegebrachte koelkasten, een tv (met of zonder playstation) en een computer voor de muziek. Dit kan per woninggroep omdat alleen de bewoners een sleutel hebben van de woning. De veiligheid van de spullen is daarmee gewaarborgd.

Financieel

De bewoners huren bij de studenten huisvestingvereniging. Studenten worden op een wachtlijst gezet en als er plek vrij is wordt de student een kamer gegeven.

Doordat de bewoners geen invloed hebben op de bewoners kan dit bijdragen aan verminderde sociale cohesie. Echter als iemand het niet naar zijn zin heeft in de woning zal degene ook eerder verhuizen.

Ongeschreven regels

Het is niet gewenst een relatie aan te gaan met een medebewoner.